

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Skivebogen

Historisk Aarbog
for Skive og Omegn

Omslaget: Butiksinteriør fra Fly brugsforening.
Bag disken ses uddeler Marius Laursen og hans søster Jenny.

SKIVEBOGEN 1994

SKIVEBOGEN

HISTORISK ÅRBOG FOR SKIVE
OG OMEGN

85. bind 1994

SKIVEBOGEN

Udgivet af Historisk Samfund for Skive og Omegn

Redaktion: Bestyrelsen

Redaktør: Rud Kjems i samarbejde med Niels Mortensen

Tryk: Skive Offset, Oddense

Skrift: Times

ISBN 87-87346-00-1

Skivebogen 1994 er udgivet med tilskud fra »Brugsforeningsbevægelsens Støttefond«

DISTRIBUTION:

Skive byhistoriske Arkiv

Østerbro 9A, 7800 Skive

Tlf. 97 52 81 22

MEDLEMSKAB:

Kontingentet for 1994 er 70 kr. (indbefattet Skivebogen). Medlemskab kan tegnes ved henvendelse til et bestyrelsesmedlem eller Skive byhistoriske Arkiv.

ÆLDRE ÅRGANGE AF SKIVEBOGEN kan købes ved henvendelse til Skive byhistoriske Arkiv.

Pris: 45 kr. + porto.

P.t. er flg. årgange på lager: 1931, 1933-34, 1937-46, 1951, 1954, 1971, 1974, 1976, 1978-80, 1982-87, 1992-93.

HISTORISK SAMFUNDS BESTYRELSE:

Viceskoleinspektør Poul Tolstrup, Jens Laursensvej 10, 7800 Skive (tlf. 97522940) (formand)

Fuldmægtig E. Steen Sørensen, Sdr. Thise (kasserer)

Overlærer Aksel Jørgensen, Højslev

Overlærer Rud Kjems, Balling

Seminarielektor Niels Bonnesen, Skive

Sognepræst Henrik Formann, Hjerik

Landmand Henning Borup Svendsen, Lundhede

HISTORISK SAMFUNDS TILLIDSMÆND:

Fur: Fhv. museumsleder Magne Breiner Jensen

Sundsøre: Arkivar K.E. Jacobsen

Ørslevkloster: Skoleinspektør Steen Bilstrup

Små glimt fra Skives kirkeliv

Af Signe Bjerre Tybjerg, Skive

»Og vore navne glemmes som sne, der faldt i fjor«.

Disse ord sagde pastor Bendix ofte ved en begravelse, og der er nok mere sandhed i dem, end vi tror og tænker på. Jeg har lyst til at finde tilbage til den tid, da min mand Knud Tybjerg i 1933 kom til Skive som graver, og skrive lidt om de mennesker, som dengang havde deres arbejde ved Skives kirker, og om årene, der er gået siden. Indbyggertallet var i 1933 godt 10.000, og i 1970, hvor jeg slutter mine små glimt, var der 25.530.

I 1933 var pastor Frederik Bendix sognepræst, pastor Christian Haahr residerende kapellan, Carl Møller var kantor og Laurids Lauridsen organist.

Da den gamle graver Christensen tog sin afsked i slutningen af 1932, blev stillingen delt i to. Forhenværende manufakturhandler Kristian Mortensen blev kirkebetjent, og Knud Tybjerg, der kom fra en stilling som gartner ved Vestre Kirkegård i København, blev graver og kirkegårdsgartner.

I koret var der to damer, der sang ved alle kirkelige handlinger. Jeg nævner her Kristine Hendriksen, der sang i koret i 41 år. Sådant var betjeningen ved Skives kirker 1. januar 1933.

Kirkebetjent Mortensen (født den 16. september 1884) havde ikke stillingen så længe. Han døde allerede i januar 1937, 52 år gammel.

Knud Tybjerg har jeg skrevet om i Skivebogen 1979 i artiklen om Skive

Kirkegård. Tybjerg havde stillingen i 36 år. Han døde den 11. juni 1969 og efterfulgtes af Erik Saugbjerg (født den 9. august 1928).

Mortensens efterfølger blev forhenværende købmand Carl Gustav Christensen (født den 16. maj 1905). Efter kantor Møllers død i 1943 overtog Christensen kirkekontoret og blev kordegn. Han fik kontor i sit hjem i Møllegade 2 og havde i mange år rengøringen af begge kirker.

Der var mere arbejde dengang med klokkeringningen tre gange om dagen - 72 trin op i tårnet, og det var et stort arbejde med pasningen af fyret især i de kolde vintre i krigsårene, hvor det kneb med brændsel. Ofte måtte han op om natten for at se til fyret. Christensen var samvittighedsfuld til det yderste og havde en god hjælp i sin kone, Elna.

I den nye kirke stod der udfor stole-rækkerne på mandssiden spyt-bakker med sand i. De blev fjernet, da Christensen i 1937 blev kirkebetjent.

Christensen blev tjenestemand i 1942 og gik på pension i 1971. Derefter blev kontoret flyttet til Møllegade 10, som menighedsrådet havde købt, og hvor der blev både kirkekontor og kirkegårdskontor - samme sted, hvor Tybjerg begyndte i 1933. Så var ringen ligesom sluttet.

Kantor Møller, der havde kontor på Odgårdsvej, hvor han boede, døde sommeren i 1943. Stillingen blev derefter ændret til en kirkesangerstilling og besat med lærer Ejlf Andersen, der var lærer i

Bedemand Carl Halse, kirkesanger, lærer Eilif Andersen og kirkegårdsgartner Knud Tybjerg foran Vor Frue Kirke 1949.

Lund. Han var født den 13. september 1903, og han flyttede til Skive og virkede som kirkesanger til sin død i 1963.

Som organist var der Laurids Lauridsen (født den 19. maj 1882). Lauridsen var et fint menneske. Trods sin blindhed fulgte han levende med i tidens spørgsmål og kunne blive meget ivrig i en diskussion.

En dag Lauridsen sad hos barber Skaarup, var kunstmaleren Elias Bredsdorff der også. Han blev så optaget af Lauridsen, at han fik lov at male ham. Maleriet blev købt af en mand her i byen, men børnene erhvervede det senere.

Lauridsen skrev også en del musik, bl.a. melodien til Kaj Munks lille digt »Der skinner et lys fra en stjerne/igen-nem natten herved«. Både digt og melodi blev skrevet under krigen.

Som komponist var Laurids Lauridsen meget anerkendt på landsplan. Hans trio for klaver, violin og viola blev i et brev fra Carl Nielsen til Lauridsen meget

omtalt, og i 30'erne og 40'erne blev den jævnligt spillet i Danmarks Radio:

»Hr. Organist Lauridsen!

For nogen Tid siden havde jeg Lejlighed til at høre en Trio for Violin, Viola og Klaver, som De har komponeret. Det var tre unge, blinde Kammerater af Dem, der spillede Trioen i Hr. Fini Henriques' Hjem en Eftermiddag.

Da vi havde hørt Deres Arbejde, fik jeg straks Lyst til at sende Dem nogle Linier, men min Tid blev straks saa optaget, at jeg først nu kommer saa vidt. Jeg har lyst til at sige Dem, at Deres Arbejde har overrasket og glædet mig. Jeg finder, at Trioen tiltrods for nogle faa svage Punkter, er et højest talentfuldt Værk. Den Strøm af Musik, der gaar gennem det hele er saa frisk og ægte, at det maa glæde enhver Musiker, og jeg er overbevist om, at De vil præstere noget af Betydning for dansk Musik i Fremtiden. (...) Jeg beder Dem producere alt, hvad De kan, jeg vil følge Deres Arbejde med interesse og efterhaanden følger der sikkert mange efter. Med Hilsen, Deres forbundne Carl Nielsen.

Ved Laurids Lauridsen død i 1946 skrev vennen K. Bjarnhof i sin nekrolog bl.a.:

»Lad mig fortælle om en lille Oplevelse, jeg for 20 aar siden havde i Paris... En aften var

jeg sammen med nogle musikere, Louis Vierne var iblandt dem, André Marehall og flere, hvis navne var kendt ogsaa udover Frankrigs grænser. Vi havde spillet en hel del - baade gammelt og nyt - og fra mange lande. Der var da Carl Nielsen imellem, husker jeg. Men den slags forvante herrer er tit noget blaserte af sig, og ingenting vandt rigtig gehør. Saa satte jeg mig hen flyglet og spillede den lille »Aftenstemning« af Laurids Lauridsen, og i samme nu var der dødsstille. Lad os høre den igen, bad de. Og jeg maatte spille den en gang til. Lauridsen ... navnet blev til den rene gelé i en franskmands mund. - Ser De, sagde André Marehall, han har det samme over sig som Grieg. Hans musik giver ikke alene et billede af ham selv, men af hele Deres land med fjorde og smaasøer, hvor alt aander fred - »Votre beau pays« (Deres skønne land) ...«.

Lauridsen var organist i Skive fra 1910, til han døde i 1946. Hans efterfølger blev Poul Hansen Børch (født den 11. november 1921). Inden besættelsen af

stillingen blev der på pastors Haahrs foranledning afholdt en konkurrence mellem 6 af de 56 ansøgere til stillingen. Dommere ved konkurrencen var organisten i Holstebro Chr. Rønning Møller og organist ved Sct. Pauls Kirke i Århus, Georg Fjelrad, der senere blev domorganist i Odense.

Børch har fortalt, at da han søgte embedet, ville han øve sig på orgelet i den nye kirke, hvor der netop den dag skulle være en stor begravelse. Medens han øvede sig, gik Tybjerg nede i kirken og ordnede kransen. Så råbte han op til ham: »Hør De deroppe, kan De ikke holde op med det spektakel, det er ikke til at holde ud at høre på!« - Det var vist ogsaa den eneste gang, der var den tone imellem dem.

Børch blev husets gode ven. Han var meget fornøjelig at have i et selskab, sel-

Organist Laurids Lauridsen ca. 1940 (Foto: Jonals Co).

*Organist Poul Børch ved org-
let i Vor Frue Kirke ca. 1950
(Foto: Børge Panduro).*

skabsmand, som han var. Børch fik samlet et lille sangkor, der virkede ved festlige lejligheder.

Da den nye kirke i 1948 kunne fejre 50 års jubilæum, komponerede Børch en kantate, der blev sunget ved festgudstjenesten i kirken.

Børch virkede i Skive fra 1. april 1946 og begyndte med koncerter samme år. I december 1955 rejste han til Odense og efterfulgte her i 1956 sin tidligere dommer, Georg Fjelrad, som domorganist ved Skt. Knuds kirke.

Hans efterfølger blev Heinrich Hildebrandt Nielsen (født den 18. januar 1931). Hildebrandt fortsatte traditionen med kirkekoncerter om vinteren, og sommeren 1969 begyndte han med sommerkoncerter, som blev meget velbesøgte i turisttiden. Til fællessangen valgte altid kendte melodier, og man kunne

glæde sig over stor deltagelse - især af tyske turister.

Hildebrandt var tillige kirkeministeriets orgelkonsulent - og havde også Færøerne under sit domæne.

Når der var gudstjeneste i begge kirker samtidig f.eks. ved konfirmationer, spillede organist Hilda Jensen (født den 25. september 1908) i den gamle kirke. Hilda Jensen havde let ved at skrive en sang til en festlig lejlighed. Uden humor var hun ikke og kunne selv være festlig og fornøjelig at være sammen med, men hun kunne sandelig også være det modsatte. Under krigen var hun meget aktiv i modstandsbevægelsen. Hun boede mange år i Kirkegade, men måtte jo flytte, da de gamle huse blev revet ned i 1969. Hun døde den 20. januar 1981, og bogbinder Chr. Hendriksen sagde om hende, at hun var Skives sidste original.

Lidt om Skives kirker

Den nye kirke blev indviet den 15. maj 1898. Den gamle kirke skulle derefter kun bruges til begravelser. Som begravelseskapel må det siges at være et smukt rum, skønt inventaret i 1898 var flyttet over i den nye kirke. Kun altertavlen og epitafierne var tilbage.

Der er måske ikke mange, som husker den gamle kirke før restaureringen, der begyndte midt i trediverne. Kirken var før den tid et lidt trist rum. Gulvet var belagt med røde munkesten. De gamle vinduer havde blyindfattede ruder, men i de fleste var glasset i stykker. Ved nordmuren stod et træ, der om sommeren kastede et grønligt skær ind over de rød-

malede bænke, som var helt uden stil. Bænkene er nu blevet malet hvide og placeret rundt om på kirkegården. Orgelet fra 1866 fungerede stadig, træværket havde samme farve som bænkene.

Om alt dette skriver lærer Bjerregaard udførligt i bogen »Skive Kirke 1898-1948«. Lærer Bjerregaard var dengang formand for menighedsrådet, og især Vor Frue Kirke stod hans hjerte meget nær. Han kunne måske nok være lidt egenrådig, men han havde en evne til at finde de af byens borgere, der ville og kunne skænke store gaver til den gamle kirke.

Tilbage fra restaureringen dengang er der nu kun den gamle lysekrone, der

To organister samler ind under Børnehjælpsdagene i 1947: Poul Børch (med høj hat og lirekasse) og Hilda Jensen i matrosthøj. Til højre står Hilda Jensens dansepartner, direktør J.P. Andsager og bag ham formanden for Børnehjælpsdagskomiteen, revisor Caspar Christensen.

Kirkekoncert i Skive Kirke foråret 1953 (Foto: Børge Panduro).

hang i koret. Tømrermester Jens Christensen forærede to nye lysekroner; dem lavede kunstsmed Ejby fra Odense efter den gamle, som han også gjorde istand. Ligesom det også var ham, der lavede altergitteret, tegnet efter kalkmalerierne. Lysekronerne blev nu byttet om med dem, som var kommet over i den ny kirke, så de gamle blev ført tilbage.

Blandt donatorerne var Andreas Andersen, der gav 2 nye kirkeklokker, og da de kom op, blev den gamle kirkeklokke fra 1724 solgt til valgmenighedskirken i Øster Jølby på Mors.

Da den gamle kirke var helt færdig, blev den indviet ved en gudstjeneste den 2. oktober 1937 ved biskop Malmstrøm. Ved sammenkomsten bagefter på hotel Royal sagde menighedsrådsformanden

Bjerregaard: »Denne genopståen af den gamle kirke har kun kunne finde sted ved hjælp af store gaver fra formuende mænd og kvinder i menigheden«, og til sidst i sin tale sagde han: »Vi har nu løst den opgave, som det sjældent falder i et menighedsråds lod at være med i«.

Stolene var nu ikke så gode, de var for lette og derfor svære at holde styr på.

Da der i 1935 blev indlagt elektrisk lys i kirken, blev bælgtræderen arbejdsløs, men det varede nogle år, førend der kom el i tårnet til kirkeklokkerne.

Siden er den gamle kirke i sommertiden blevet brugt til froprædiken og i vinterhalvåret til eftermiddagsgudstjeneste.

Fra 1931 til 1969 udkom der her i byen et hæfte »Jul i Skive«. Af de 39 årgange havde de 22 omslagsbilleder

Kirkegade og kirkerne set fra Asylgade ca. 1940 (Foto: C. Hadrup).

med motiver fra Skives kirker efter malerier, hvoraf Mølgaard Andersen havde malet de 15.

I 1933 malede Ane Brøgger et interiør fra den gamle kirke med det røde murstengulv. Det kom som omslagsbillede i 1933, og det har jeg set hænge

mange steder. Året efter i 1934 kom et andet billede af Ane Brøgger med Skives kirker og Kirkegade set fra Asylgade.

Om den gamle kirke er der digtet og skrevet meget, og ingen nævner den gamle kirke uden også at skrive om Kir-

Bryllup i Vor Frue Kirke ca. 1950 (Foto: Jonals Co.).

kebakken. Pastor Bahnson, der virkede i Skive fra 1895 til 1915, skrev nogle fine vers til kirken. De udkom efter hans død under titlen »Vandringsmandens Sange«. Lærer Wiinberg skrev også et varmt digt, og sidst skrev lærer Bjerregaard en hyldest til kirken og Kirkebakken og udsigten.

Når man ser den gamle kirke i dag, ligner den meget billederne fra 1898 med bænke og prædikestolen i venstre side.

Pastor Frederik Bendix

Frederik Stridsland Bendix var født den 8. marts 1872. Han havde lidt jødisk

blod i sig og var vist, hvad man kan kalde en markant personlighed. På prædikestolen holdt han sig til Dagens Tekst; han syntes ikke så påvirket af ydre begivenheder. Hørte til Indre Mission.

Pastor Bendix holdt skriftemål kl. 9.30. Det foregik i sakristiet. Lidt før klokkerne ringede sidste gang, kom altergæsterne op og satte sig på deres pladser i kirken.

Skriftemål før gudstjenesten hørte op, da Bendix tog sin afsked i 1943.

Når der skulle lyses til ægtestand, skulle det ske tre søndage efter hinanden. Det skete efter prædikenen. En søndag, pastor Bendix havde lyst til ægte-

skab for tre par, sagde han sådan helt for sig selv: »Hvor mon de vil bo?« - Der var også mangel på lejligheder dengang, - og sådan kunne der falde en rask bemærkning fra ham.

Bendix syntes ikke, at teologer uden græsk og hebraisk var rigtige teologer.

Han fortalte en gang, at en mand sagde til ham, at de aldrig så en præst i Sønderbyen. Resolut tog Bendix præstekjolen på og gik tur i Sønderbyen, men det var sådan en blæst, at han havde besvær med at styre præstekjølert. Sådan noget viser det humoristiske ved Bendix.

Han var et uhyre ordensmenneske, skrivebordet skulle være i orden, inden han gik i seng.

Til sin halvfjerds års dag sagde han, da vi var kommet til bords: »Der skal ingen

taler holdes, jeg vil bede jer samle jeres munde om maden«. - Det var ved den lejlighed, at han sagde om Kristine Hendriksen: »Hun er den faste klippe i de brusende bølger«. Kristine Hendriksen havde da sunget i kirken i 41 år.

Pastor Bendix boede i hele sin tid som sognepræst i præstegården på Resenvej nr. 10. Det var et stort og koldt hus at varme op, og da han tog sin afsked i 1943, blev huset solgt til Skive Kommune. Mens Pastor Bendix var pensioneret, boede præsteparret i Vestergade. Efter en kirkekoncert med organist Raasted bad organist Børch mig om at få Bendix med op til Børchs til kaffe. Han og Raasted var studiekammerater. »Nej«, sagde han, »det er min sengetid«, men fulgte dog med. Både Raasted og Bendix blev så

Pastor Fr. Bendix og pastor Fiig-Pedersen viser kong Frederik den 9. og dronning Ingrid (bag kongen) rundt i Vor Frue Kirke under kongebesøget i juli 1949.

livlige som to studenter og morede os alle.

Pastor Bendix var enkemand i mange år, men blev gift anden gang og boede sine sidste år i København, og da han i 1967 blev 95 år, skrev Skive Folkeblad, at han var Danmarks næstældste præst, den ældste gejstlige i kongeriget er Carl Thaarup født den 2. oktober 1870... - »og De må gerne skrive«, sagde pastor Bendix, »at jeg føler, jeg har været helt uværdig til at være præst. Jeg er en stor synder, som Gud har taget til nåde«.

Pastor Bendix døde i 1967 og blev begravet i Skive.

Pastor Christian Haahr

Peder Christian Haahr, født den 27. maj 1904; han kom til Skive Kirke i 1932, hvor han afløste Vilhelm Munch som residerende kapellan.

Om pastor Haahr så prædikede over Dagens Tekst, kunne man ikke undgå at mærke hans optagethed af tidens spørgsmål. Således af Tidehverv, som dengang var en ret ny bevægelse, der havde en slags højborg i Skive og Salling med Haahr som ledende i Skive og med pastor Knud Hansen i Durup (han blev senere forstander på Askov Højskole) og med pastor Holger Rasmussen i Lem. Man kan sige om Tidehverv, at der blev rusket lidt op i det grundtvigske, men synspunkterne mildnedes med årene. Tidehverv begyndte dengang at holde årsmøde på Krabbesholm Højskole og har holdt det der siden.

Pastor Haahr var en diskussionslysten mand. Jeg tror aldrig, jeg har været i selskab med ham, uden at der var et eller

Pastor Chr. Haahr (Foto: Børge Panduro).

andet, som optog ham, og som han måtte ud med.

Jeg husker efter et foredrag på Højskolen, at pastor Haahr sagde til mig, da vi fulgtes ud:

»Jeg syntes bedst om det første foredrag«.

»Jeg syntes bedst om det sidste«, svarede jeg.

»Så er du ikke altid enig med mig i min forkyndelse!«

»Nej, når jeg går hjem fra kirke efter dine tidehvervsprædikener, kan jeg føle mig som en høne i fjertab!«

Måske kan man sige om ham, at det kneb ham lidt, hvis han ikke havde ret.

Haahr var med, da seminariet blev til virkelighed. Han var med i bestyrelsen i

flere år, og han underviste i en årrække i kristendomskundskab. Desuden var han medlem af Frihedsrådets Lokalkomité.

Det var Haahr, der begyndte med at lyse fælles absolution til altergang, og folk knælede kun ved alteret, når de modtog nadveren.

Haahr boede det meste af sin tid i præstegården på Havnevej, men flyttede efter Fiig-Pedersens afgang til Resenvej og blev sognepræst.

Pastor Haahr tog sin afsked i 1968. Han døde den 26. september 1972 og blev begravet på Resen Kirkegård.

Skive Folkeblad skrev bl.a. i en nekrolog: »Raske pennefejder veg han aldrig tilbage for, de var hverdagens salt«.

Forstander Kr. Schultz Petersen skrev i Krabbesholm Højskoles elevskrift bl.a. om pastor Haahr, der var Højskolens tilsynsførende:

»Det er ikke nok at sige, at han holdt af Højskolen - den blev hans sag, ligesom alt andet, han fik at gøre med i sit sogn, blev hans sag. Han greb ind, ofte kontroversielt, men aldrig ligegyldigt, ofte til uro og besvær for sig selv, men altså til lykke for os i vort arbejde.

Og i Højskolens sag og i sine andre sagers tjeneste trodsede han stædigt sygdom og træthed til det sidste med en trofasthed, der forbød ham at hvile, og som vel bidrog til at forkorte hans liv. Navnet Haahr betød opmærksom ansvarlighed og gode råd, viden om menneskers kår, og det betød glæde og samhørighed, og det vil det altid gøre for dem, som kom ham nær, og som optog hans sind i sig.

I samliv med Haahr oplevede vi lykkeligt den sans for det nærværende og det konkrete, som alene giver liv og arbejde mening«.

I 1950 var Bodil Koch blevet kirkeminister og fortsatte som sådan gennem vek-

slende socialdemokratiske regeringer til 1966, hvor hun blev kulturminister. At præstestanden var glad for Bodil Koch, kan man godt forstå, fordi hun forbedrede dens løn- og ferieforhold. Pastor Bartholdy i Kolding delte ikke denne sympati. Han skrev i avisen efter denne løn- og ferieforhøjelse: »Herefter skal sognepræster og residerende kapellaner tituleres som dovneprester og ferierende kapellaner«.

Pastor Mads Christian Pilgaard Sørensen

Mads Christian Pilgaard Sørensen kom til Skive som hjælpepræst i 1937. Fra 1941 var han kaldskapellan, indtil han i 1946 blev sognepræst ved Kristkirken i København.

Pilgaard Sørensen var et charmerende menneske, virkede lys og glad. Når jeg ser hans søn, Ulf Pilgaard, i TV, tænker jeg, at »æblet ikke falder langt fra stammen«.

Pilgaard Sørensens sidste embede var i Holme-Tranbjerg ved Århus, hvor han døde i 1972.

Pastor Peder Jensen Fiig-Pedersen

Pastor Bendix gik på pension i 1942. Hans efterfølger blev pastor Peder Jensen Fiig-Pedersen født den 29. november 1896.

Han var Bendix' modsætning. Hvor Bendix var hurtig i bevægelse og tale-måde, var Fiig Pedersen langsom og ærværdig, som var alt nøje overvejjet, og han kunne ofte i sin væremåde have et ligesom uudgrundeligt Mona Lisa-smil.

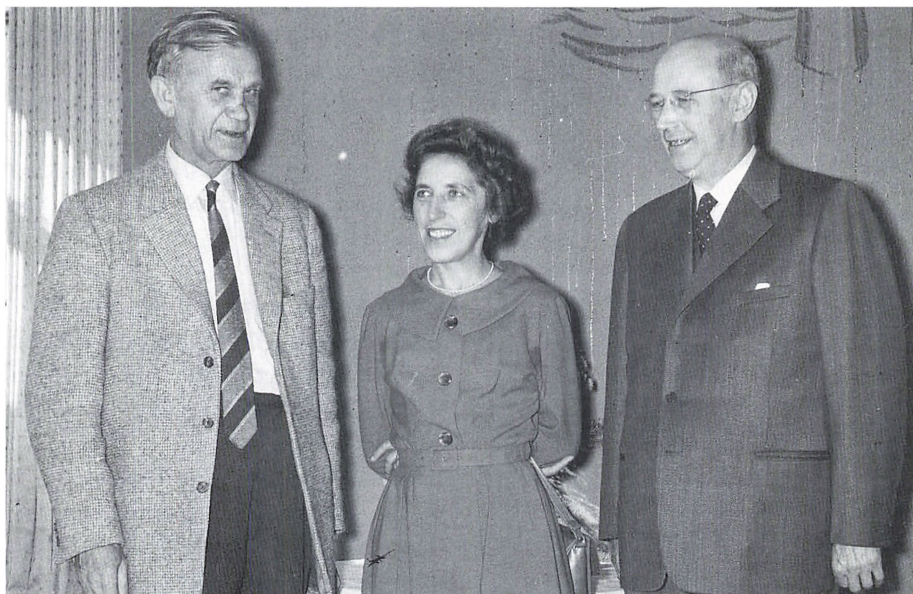
Ærværdig og langsom var han også i sine prædikener. Han hørte til den grundtvigske retning og uden at forklejne nogen, kan man vist godt sige, at han var den mest stilfulde af vore præster. Han boede de første år i Thomsensgade 10 og flyttede senere til Resenvej 15, som menighedsrådet havde købt.

Efter at helbredet svigtede, blev han bevilget hjælpepræst i 1955. Han havde lært Helga Jensen at kende under et studieophold i London, hvor hun var sekretær ved Den danske Kirke, (Fiig Pedersen havde en tid været sømandspræst i New York), og han henstillede til menighedsrådet om at få hende som uordineret hjælpepræst, udnævnt af kirkeministeriet 1955, og det fik han. Da han blev pensioneret, flyttede han til Silkeborg, hvor han døde i 1967.

Uro i Skive - Helga Jensen-sagen

Da Helga Jensen kom til Skive, var der allerede tre kvindelige hjælpepræster i landet: pastor Ruth Vermehren ved Københavns fængselsvæsen, pastor Ruth Brennicke-Petersen i Odense og Elisabeth Fabricius på Taasinge. Men missionen stod fast på, at »kvinder skal tie i forsamlinger«, og biskop Baun ville ikke ordinere Helga Jensen. Det gav en del skriverier, ikke bare i de lokale aviser, men i mange blade - vi blev landskendte. Helga Jensen lod sig ikke gå på, og det var ikke fri for, at Fiig-Pedersen morede sig lige så stille - næsten nød det:

»Fra sognepræst P. Fiig-Pedersen har vi modtaget følgende forhåbningsfulde udtalelse i sagen om ordinationen af frk. Helga Jensen: Vi føler os i vor empiriske situation i slægt med de gamle pionerer, der for tre hundrede

Formanden for Skive Menighedsråd, arkitekt Kristian Nielsen, pastor Helga Jensen og pastor Fiig-Pedersen ca. 1956 (Foto: Børge Panduro).

år siden uforfærdet kæmpede for de umistelige menneskerettigheder. Og vi er bombesikre på, at der er grønt lys forude. Helga Jensen skal nok blive præsteviet. Når kamplarmen forstummer, og situationen atter kan overskues, regner vi endog med, at der er gjort en betydningsfuld landvinding.

1) Biskop Baun har ved sin holdning skabt grundlaget for, at folketinget kan ajourføre den allerede forældede lovgivning angående kvindelige præster, så at der virkelig bliver lige ret for mand og kvinde. Dersom menighedsrådenes anerkendelse af alle kvindelige præster fastholdes, må det samme gælde de mandlige. Men først og fremmest må den enkelte menigheds ret sikres til at råde over sit eget hus.

2) Skivesagen vil således tjene til en understregning af, at vor kirke ikke er bispens, men folkets kirke, idet lægfolket gennem sine valgte repræsentanter på tinge besidder den egentlige myndighed.

3) Her i Skive har bispens aktion i høj grad intensiveret interessen for de kirkepolitiske problemer.

Talrige medborgere beklager, at de ikke har gjort deres retmæssige indflydelse gældende ved sidste menighedsrådsvalg. Man opdager pludseligt, hvor skæbnesvangert det er at svigte her. Denne opvågnen må hilses med største tilfredshed. Det var sandelig også på tide. I de sidste ti år har der overhovedet ingen afstemning været afholdt. Alt tyder på, at vi kan vente et virkeligt kampvalg i 1957. Tak for det, biskop Baun!

4) Helga Jensen-sagen har for Skive betydet en publicity, som er langt mere værd end nispens vagtparade eller andre besværlige arrangementer. Det er atter blevet grundigt fastslået, at vor købstad er en frihedens og tolerancens højborg, hvor enhver form for despoti er en vederstyggelighed.

Nu glæder vi os til vor unge hjælpepræsts ordination og indsættelse.

Skive den 9. januar 1956

Per Fiig-Pedersen,

Sognepræst.«

(Skive Folkeblad 10.1. 1956)

Kunstmaler Nicolaj Mølgaard Andersen, formand for Indre Mission i Skive:

»Det er mod Bibelens Ord, at kvinder bliver præster, de har andre egenskaber, som de kan bruge, bl.a. indflydelse over deres mand. De skal ikke tale i Guds Hus og tage pladsen for en mand«.

Torsdag den 16. februar 1956 blev Helga Jensen ordineret som hjælpepræst i Budolfi Kirke af biskop Erik Jensen, Ålborg, og søndag den 19. februar indsattes hun som hjælpepræst i Skive af sognepræst Fiig-Pedersen, og her prædikede Helga Jensen for første gang i præstekjole. Der var fuldt hus til højmessens.

Helga Jensen fik travle år i Skive bl.a. med puslinge-klub i et vaskehus i Frederiksdal og et børnehold på Norgårdsvej. Der var konfirmandundervisning på Engvejens Fragtcentral.

Men med Helga Jensens ansættelse i Skive var de klerikale stridigheder ikke blevet bilagt.

Onsdag den 4. oktober 1959 skulle biskop Baun prædike i Skive ny kirke forud for grundstensnedlæggelse ved Brårup Kirke. Det undrede befolkningen, at biskop Erik Jensen, Ålborg, nu henstillede til Helga Jensen at undlade at gå til gudstjeneste med biskop Baun, da hun jo kendte hans modstand mod kvindelige præster, og hun måtte kunne forstå, at det kunne være ubehageligt for biskop Baun, om hun mødte i ornat sammen med de andre præster og Sallings provst. Der kunne ske det, at der blev taget et pressefoto, hvor man så hende og biskoppen sammen, og det kunne være pinligt.

Konfirmation i Skive Kirke i slutningen af 1950'erne. Midt på første række sidder pastor Helga Jensen, og pastor Fiig-Pedersen står midt i næstsidste række m. ridderkors.

Helga Jensen svarede, at det kunne hun aldeles ikke forstå! Og det siger sig selv, at denne henvendelse fra biskop Erik Jensen vakte undren, efterhånden som den blev kendt.

Menighedsrådets formand, arkitekt Kristian Nielsen, hørte først derom lørdag aften. Han tog straks op til sognepræsten for at drøfte sagen med ham, og de blev enige om, at denne henvendelse havde biskop Erik Jensen foretaget på egen hånd - som en hensynsfuldhed over for kollegaen i Viborg. For at komme ud af al tvivl ringede Fiig-Pedersen på stående fod til biskop Baun. Denne lagde ikke skjul på, at det var ham, der havde foranlediget det hele, og han udtalte: »Jeg ønsker ikke at se Helga Jensen i kirken, jeg forlanger, at hun bliver borte«.

Sognepræsten tillod sig at bemærke, at det var et spørgsmål, om biskoppen havde ret til at forlange dette.

»Har hun ikke samme ret til at komme i kirken som alle andre?«

»Jeg er biskop i Skive«, sagde han.

»Ja, for alt det ydre«, svarede Fiig-Pedersen.

Biskop Baun fastholdt, at det var hans ret. Hertil bemærkede Fiig-Pedersen, at nu vidste vi, hvordan vi skulle forholde os, og så måtte vi se, hvad der skete.

Fra gudstjenesten udeblev ikke blot Helga Jensen, men også Fiig-Pedersen og flere af menigheden.

Fiig-Pedersen udtalte til Folkebladet:

»Jeg er meget ked af det, der er sket. At alt dette kom. Vi har jo været så heldige i Skive, at alt dette er faldet til ro, og Helga Jensens arbejde er kendt fra alle sider, selv hendes

tidligere modstandere var fyldt med beundring for hendes arbejde og det, hun har gjort.«

Medlem af menighedsrådet, direktør J.P. Andsager udtalte:

»Jeg begriber ikke, at man har sendt bud efter biskop Baun, når man kender hans indstilling til forholdene i Skive. Han har jo aldrig skjult, at han er imod os. Jeg synes, biskop Baun ikke alene har fornærmet pastor Helga Jensen, men også menighedsrådet. Det er det, man forstår ved den frie folkekirke. Der synes altså kun at være een røst i Viborg stift - og det er lige hårdt nok!«

Redaktør Peder Jepsen skrev i Skive Venstreblad mandag den 5. oktober:

»Det undgås ikke, at der nu vil lyde et stærkt krav om, at der gøres rent bord. Een gang til må man ikke stå i den situation, at pastor Helga Jensen formenes adgang til sin egen kirke, hvad enten biskoppen mener sig i sin ret hertil eller ikke.

Når det overhovedet har kunnet ske, skyldes det formentlig, at menighedsrådets flertal er holdt udenfor; for havde de anet noget om biskop Bauns henstilling, ville de utvivlsomt have reageret i så god tid, at man havde fundet en biskop, der kunne tolerere, at alle byens præster stod på lige fod. En sådan tilsidesættelse som den, der skete i går, tåles i hvert fald ikke een gang til.«

En gang ved en særlig gudstjeneste bad Helga Jensen Knud Tybjerg om at sætte ekstra mange lys i den gamle kirke til en aftengudstjeneste. Snedker Jensen, »mahognisnedkeren«, lavede så en slags lysestager, således at der kunne stå en række lys i vindueskarmene. Men da døren til våbenhuset stod åben, fordi der var fuldt hus, blev der en sådan træk, at

lysene blafrede lidt rigeligt, og stearinen løb ned over vindueskarmene.

Bagefter sagde Fiig-Pedersen til Tybjerg: »Det var godt, det var Helga, der havde bedt om de lys. Jeg var bleven skældt ud. Men det bliver Helga Jensen ikke!«

Helga Jensen forlod Skive den 1. august 1969 og kom til Kristianskirken i Århus.

Pastor Poul E. Jensen

Pastor Poul E. Jensen (født den 17. september 1917) var residerende kapellan i Skive og Resen fra den 26. februar 1963 til 30. september 1987. Han hørte til Indre Mission.

Det var således i menighedsrådet, når der skulle vælges ny præst, at hvis det var Missionen, der stod for tur, stemte de grundtvigske sammen med dem og omvendt.

Poul Jensen boede i Frederiksdals Allé 25, som var blevet købt til præstebolig, indtil han tog sin afsked i 1987 og flyttede til Resen.

Ministeren går imod menighedsrådet

I 1965 blev stillingen som kirketjener opslået ledig. Forinden var det i menighedsrådet blevet bestemt, at det skulle være en tjenestemandsstilling. Det gav en del avisskriverier, da den mand, menighedsrådet to gange havde opstillet som nr. 1, begge gange blev forbigået af kirkeminister Bodil Koch. - Ikke fordi der var utilfredshed med den ansatte, men fordi man syntes, det havde været naturligt, om ministeren havde rettet sig efter flertallet i menighedsrådet.

Skive. Ved den gamle kirke

En idyl, der forsvandt. Kirkegade ca. 1915.

Pastor Gunner Lund Sørensen

Gunner Lund Sørensen født den 17. juli 1940 begyndte som kaldskapellan i Skive-Resen i 1970. Men vi manglede en præstegård. Der var nogen diskussion i menighedsrådet, om den skulle ligge i Resen eller i Brårup. På et menighedsrådsmøde blev han spurgt, hvor han helst ville bo, og Lund Sørensen gav det lakoniske svar: »Jeg har søgt embedet og ikke præstegården«.

Nu gik det sådan, at Magnus Sørensens gård i Resen blev købt til præstegård. Gården ligger i skønne omgivelser, nabo til Resen Kirke.

Kirkegade

Den idyl, der var over Kirkegade, forsvandt, da de sidste huse blev revet ned i 1969, og den naturlige vej op til den gamle kirke forsvandt.

Husene kunne nok have været bevaret - også om de var i dårlig stand. Men

menighedsrådet mente det var for dyrt med en istandsættelse og bevarelse.

Jeg ved, at formanden for menighedsrådet, arkitekt Kristian Nielsen fortrød meget, at menighedsrådet gik med til nedrivningen. Bag husene i Kirkegade ejede menighedsrådet et areal, en dejlig lun have, hvor graveren kunne have mistbænke og planter, men hele arealet blev udlagt som grøn plæne, hvor der blev bygget ny præstegård. Adressen blev Reberbanen.

Kirkegade blev en gågade op til den gamle kirke, og navnet forsvandt helt.

Pastor Ejvind Laursen Vig

Den første præst, der flyttede ind i den nye præstegård, var Ejvind Laursen Vig, født den 20. september 1918. Han var kommet til Skive som kaldskapellan i 1962, og blev udnævnt til sognepræst i 1969, da han afløste pastor Haahr.

Pastor Laursen Vig blev pensioneret i 1972. Han døde den 6. november 1986 og blev begravet på Resen Kirkegård.

Lærer Knud Bjerre og forstander Carl Lynderup skrev i Kirkebladet bl.a.:

»Med sin rod i folkehøjskolen, sit grundtvigske livssyn og sin dybe forankring i Evangeliet havde han en særlig evne til at bringe det budskab videre til nutidens sprog og forståelse«.

Skriftemål og altergang

Når der fra prædikestolen blev bedt om et bidrag til et eller andet formål, sagde man, at folk ofrede. De gik op til alteret under den første salme efter prædiken og lagde deres bidrag på alteret. Nu står der indsamlingsbøsser i våbenhuset.

Skriftemål begyndte kl. 9.30. Det blev holdt i sakristiet. Lidt før klokkerne ringede sidste gang, kom altergæsterne op

Sognepræst Eyvind Laursen Vig 1968.

og satte sig i kirken. Skriftemål før gudstjenesten holdt op, da pastor Bendix tog sin afsked i 1943.

Altergangen har også forandret sig. Altergæsterne knælede to gange: Den første gang til håndspåleggelse, absolution. Den anden gang modtog man nadveren.

Det var ikke så almindeligt med så mange altergæster som nu. Det var ligesom en mere højtidelig handling. Og jeg husker de folk, som varmede vand, så de kunne komme i bad, fordi de skulle til alters søndag morgen.

Der var den gang »fælleskalk« - sidst i trediverne kom de små glasbægre »særkalk«. Men nogen - især blandt de ældre - kunne ikke lide den form. Så de, som ville have »fælleskalk«, gik først til alters, men det holdt ret hurtigt op, og alle brugte »særkalk«.

Senere kom så fælles absolution, og altergæsterne knælede kun, når de modtog Nadveren.

Kvinderne tog altid deres hovedtøj af, inden de gik op til alteret - en form for ærbødighed.

Barnedåb

Til barnedåb samledes mødrene med børnene i våbenhuset. Mødrene gik så med børnene op gennem kirken til dåbshandlingerne.

Mens det stod på, tog Christensen alt børnetøj og tæpper og bar det om i sakristiet. Efter dåben gik mødrene med børnene ned ad trappen til sakristiet. Senere samledes mødrene og børnene i sakristiet og kom nu op ad trappen med børnene.

Under krigen kunne der ofte være mange barnedåb.

Fest i menighedsrådet

Foråret 1933 var vi med til fest i menighedsrådet. Jeg tror ikke, der har været holdt fest før. Nu blev det tradition.

Det begyndte med middag, derefter lidt underholdning med sang og musik - og lidt oplæsning. Der var ofte skrevet en sang til festen. I lærer Bjerregårds tid foregik festen på Afholdshotellet. Kirkens betjening var inviteret, men ellers betalte enhver for sig. Præsterne og alle, der havde noget med kirkens arbejde at gøre, var med sammen med ægtefæller.

Da hotelejer Jensen blev formand, blev festen holdt på missionshotellet »Gl. Skivehus«. Vi kunne være mange - alle var jo med, og det skabte et vist sammenhold indenfor de forskellige retninger. Forskellen var større dengang end nu, men vi havde det fornøjeligt!

Et år var biskop Baun med, og da havde lærer Nybro skrevet en sang, hvori han kaldte alle ved fornavn. Vi morede os meget. Den eneste, der tog anstød af det, var vist biskop Baun, da han blev kaldt Christian. Det var for meget for »Hans Velærværdighed«.

»Om lidt er alting så længe siden«.

Skive-Resen Menighedsråd på besøg på Hotel Gl. Skivehus 1959.

I forreste række står fra venstre: Fru Jeppesen, fru seminarielærer Bjerre, tandlæge Karla Bak, pastor Fiig-Pedersen, fru Eli Tang, fru Toft, malermester N. Mølgaard Andersen, fru Laura Schrøder, skoleinspektør Simon Jensen, direktør J.P. Andsager, Søren Christensen og lagerarbejder Thomas Rasmussen.

Bageste række: Gårdejer Marius Goul, fru Roed, tømrermester Viggo Kvist, arkitekt Kristian Nielsen, gårdejer Magnus Sørensen, værkfører Ebbesen Nielsen, pastor Herluf Hegnsvad, hotelejer J.P. Jensen og overlærer Eilif Andersen (Foto: Børge Panduro).

Sagaen om Skive Jernstøberi

Anden del - fortsat fra Skivebogen 1993

Af Olav Jensen, fhv. bogholder på Skive Jernstøberi

WYTA eenhulede påhængsvogn til personbiler

Måske affødt af direktør Gads tidligere beskæftigelse med - og interesse for - automobiler, begyndte fabrikken i 1934 produktionen af WYTA eenhulede påhængsvogne til personbiler. Dengang havde automobilbranchen ikke noget egentligt tilbud på varevogne, som vi kender dem i dag. Hvis en håndværksmester havde brug for mindre transporter af materialer og værktøj, var han henvist til at anskaffe sig noget i retning af en lille lastbil. Dette forhold var en af årsagerne til, at WYTA påhængsvognene i de kommende år var meget eftersurgte.

De første modeller var konstrueret med et almindeligt bilhjul, der var drejeligt og var monteret bag ved ladet på påhængsvognen. Denne model var imidlertid ret upraktisk, blandt andet fordi man måtte gå i en bue uden om hjulet for at komme fra den ene side af påhængsvognen til den anden, - og så var den tilligemed ret ufiks!

Allerede efter et par års forløb ændrede man derfor på væsentlige punkter konstruktionen, således at man anvendte et lille drejeligt hjul, der blev påmonteret bagest under ladet og var dermed delvist skjult af påhængsvognens karrosseri. Denne model var mere praktisk, og samtidig var ladet større, da hjulet ikke

Den første model af WYTA eenhulede påhængsvogn med det karakteristiske store hjul.
Foto 1934.

WYTA påhængsvognen i sin endelige udførelse. Foto ca. 1938.

optog noget af vognens længde, - og vognens udseende var alt i alt mere i pagt med tiden.

WYTA påhængsvognene blev fremstillet til alle mulige formål og også efter helt individuelle ønsker.

Bageren og slagteren, der skulle transportere brød og kød beskyttet mod vejrliget, fik påhængsvognen fremstillet med lukket karrosseri, mens håndværkermesteren almindeligvis foretrak vognen leveret med åbent lad, - men fælles for dem alle var den store fordel, at man let og hurtigt kunne koble påhængsvognen fra, når der ikke var brug for den, - og derefter køre på søndagstur med familien.

For at dække salget af WYTA påhængsvogne på øerne oprettede Jernstøberiet en salgsafdeling på Østerbroga-

de 2 i København. Afdelingen, der blev ledet af prokurist E. Kobæk Larsen, bestod foruden kontor af ret store udstillingslokaler, hvor forskellige modeller og udgaver af WYTA påhængsvogne stod udstillede.

I 1935 udtog Jernstøberiet patent på en enhjulet påhængsvogn til cykler, konstrueret af Siliam Bjerre. Vognen kunne i en håndvending påmonteres enhver cykel, - men den blev aldrig nogen succes, og et par år efter indstillede man igen produktionen af denne artikel.

Kværne fra Skive til fjerne lande

Under denne overskrift skrev Skive Folkeblad den 15. juni 1935:

»Der afsendtes i går med damper fra Århus havn 24 stk. GYRO kværne fra Skive Jern-

støberi til Nordafrika, nærmere betegnet til Oran og Phillipville.

Skive Jernstøberi har som bekendt lagt megen vægt på fremstilling af GYRO kværne, og ikke blot herhjemme, men også i udlandet har kværnen vundet pænt frem. Efter hvad vi har bragt i erfarings, er det nævnte eksempel på udskibningen fra Århus langt fra enestående, idet Jernstøberiet gennem verdensfirmaet The International Harvester Co. har en betydelig eksport til pladser som Spanien, Syrien, Marokko og Algier, ja, selv så langt borte som Chile har man modtaget adskillige GYRO kværne fra Skive. Ligesom andre eksportører har også Jernstøberiet lidt under valutarestriktioner i de lande, hvor man står i forbindelse, men til trods herfor er eksporten gået frem. Foruden til de nævnte fjernereliggende egne går desuden stadig mange GYRO kværne til Sverige.

Foruden kværne fremstiller man som bekendt også på Jernstøberiet gødningsspredere og sukkerroeoptagere. Der sælges ikke så få VILLEMOES gødningsspredere til Sverige og England, og sukkerroeoptageren har hidtil navnlig vundet indpas i England.«

Et kig bag Jernstøberiets svætede mure

Skive Folkeblad bragte den 13. december 1935 en stor reportage fra et besøg, bladet havde aflagt på Jernstøberiet:

Vi »begynder ... vor rundgang gennem Jernstøberiets mange afdelinger i maskinhallen indenfor den østlige af de to store gavle ud mod Østerbro, der hver på sin side flankerer hovedbygningen.

Her begynder den seriefabrikation af GYRO kværne og VILLEMOES gødningsspredere, der er fabrikkens hovedfabrikata. Tysk og engelsk akselstål ligger her i lange stænger, som det er modtaget fra importøren, og her bliver det skåret op i de længder, der skal anvendes, - bliver drejet og fræset, så det passer nøjagtigt til den plads i maskinen, det senere skal have.

Hele virksomheden er nu lagt an på seriefabrikation, - massefremstilling.

Direktionen bestemmer, at nu skal der laves 50, 500 eller 1000 kværne eller gødningsspredere, og så begynder arbejdet. Af hver enkelt lille del laves det bestemte antal til samlehallen, der har plads til delene til 1200 gødningsspredere på een gang, og først når der i den er oplagret 50, 500 eller 1000 stykker af hver enkelt lille detalje til maskinen, begynder samlingen. En så gennemført organisering af arbejdet giver det højeste tempo, - de mindste driftsomkostninger.

En VILLEMOES spredner bliver til

Her i maskinværkstedet tildannes også hovedakslen til VILLEMOES gødningsspredere, der de sidste fem år har vundet en udbredelse her i landet, som savner sidestykke for andre landbrugsmaskiners vedkommende.

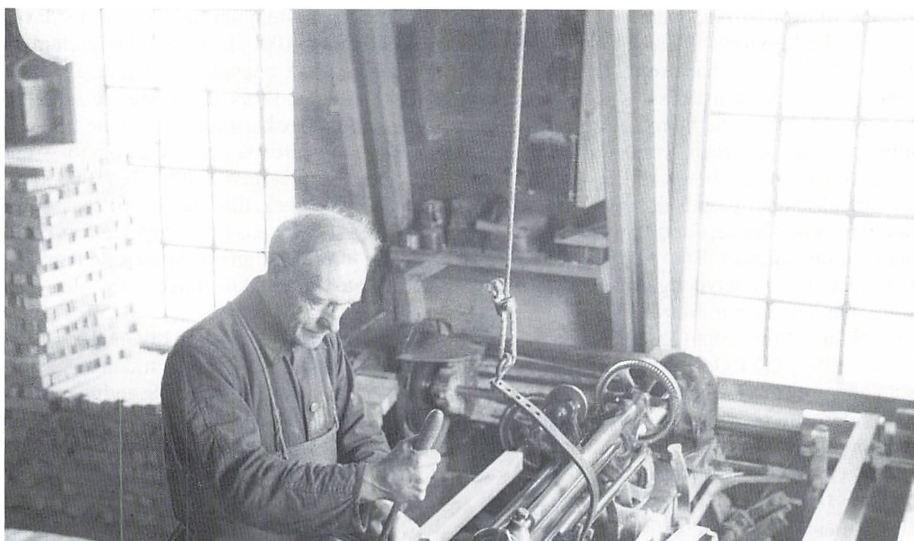
Fra støberiet kommer de støbte endestykker til gødningsspredernes såkasse og fra snedkeriet sidestykkerne. Endestykkerne sættes på akslen. Træsiderne spændes på, - og maskinen er allerede ved at tage form.

I forbindelse med maskinhallen er også smedeværkstedet, hvor 2000 store transporthjul skal »ringes«, når en serieproduktion på 1000 VILLEMOES spredere er i gang. Fra flere esser flammer ilden, og på ambolten falder taktfaste slag... - en skydedør går til side, og vi er ved næste stadium i gødningsspredereudvikling: den store samlehal.

På et slags »samlebånd«, der dog ikke er bevægeligt, flyttes maskinen meter for meter frem gennem hallen, og ved hvert stop føjes en ny detalje til, - en skrue her, - en »tallerken« til gødningssudkastningen dér, - et beslag, - en finesse, - et tandhjul, - og den nøgne såkasse, der kom ind i samlehallen, går ud som en »påklædt« maskine, der kun mangler de to store transporthjul, bærestængerne til hesten, malingen, pladelåget og enkelte andre småting.

Men det næses altså sammen på maskinens fortsatte vandring mod lageret. Den passerer til sidst malerhallen, hvor den får sine farver. Her gør nationale ejendommeligheder sig gældende.

Svenskerne forlanger absolut gule gødningsspredere, Nordmændene vil have grønne, Finnerne ligeså, medens de flegmatiske Eng-

Næsten 10.000 træ-egere fremstillede karetmager A.J.M. Jensen om måneden med denne kopi-erings-maskine. Foto 1949.

lændere er ganske ligeglade, og det er Hol-
lænderne for den sags skyld også.
Selvfølgelig retter fabrikken sig efter kunden-
nes ønske.

På et kvarter har vi set gødningssprederens
tilblivelse i alle stadier.

Vi besøger de forskellige hjælpeværksteder

Som ovenfor nævnt leverer en række forskel-
lige specialværksteder de forskellige dele af
maskinen til samlehallen. Vi har allerede
omtalt maskinhallen og smedeværkstedet.
Efter at produktionen af VILLEMØES gød-
ningsspreder er taget så voldsomt til, skal
fabrikken bruge et så stort antal træ-egere, at
man har anskaffet en maskine, der på få
minutter omdanner en firkantet bøggestav til
en velformet, glatpudset hjuleger. Maskinen
er forbedret her på fabrikken og blandt andet
forsynet med automatisk sikringsanlæg for
arbejderne, konstrueret af direktør Siliam
Bjerre.

I dette efterår har en enkelt mand ved hjælp
af denne maskine præsteret 34.000 hjuleger!
Maskinen behandler 350 stykker om dagen.
En anden maskine høvler fælgens forskellige

dele til, - en tredie skærer egerne til, så de
passer ind i hullerne i hjulnavet og fælgen, -
alt ser uhyre let ud, men det er tydeligvis et
arbejde, der kræver den største agtpågiven-
hed og hurtighed hos arbejderne.

På blikkenslagerværkstedet laves låg til gød-
ningssprederne, kornkasser til GYRO kværne
og en lang række dele, der indgår som led i
helheden.

På malerværkstedet har man for nylig
anskaffet apparatur til ducolakering, - en
elektrisk lufttrykpumpe sprøjter malingen
ud over den flade, der skal behandles.

Inden en maskine går på lageret, passerer den
prøverummet. Her afprøves hver eneste
maskine, før den udgår fra fabrikken. Gød-
ningssprederne får såtabellerne rigtigt indstil-
let, og GYRO kværnens formlingsevne kon-
stateres.

For GYRO kværnene er der stadig et stort
marked. På lageret stod flere kværne indpak-
kede til forsendelse til så fjerne pladser som
Algier og Damaskus.

Støberiet kræver mandfolkearbejde!

Men måske er den vigtigste specialafdeling
dog støberiet, - kernen i den gamle virksom-

hed, hvor der på en enkelt støbedag behandles fra 22- til 30.000 pund råjern.

Det var støbedag, da vi besøgte fabrikken. Hele støbehallen er fyldt med damp, gennem hvilken man skimter de travlt beskæftigede arbejdere. Selve gulvet, hvorpå støbeformene står i lange rækker, er dækket af et tykt lag kulstøv. Alting er sort dænet, - lige fra arbejderne til rækværket langs trappen.

- Det er mandfolkearbejde, - siger direktør Gad, - og vi giver ham ret.

En af arbejderne åbner for et hul i væggen, og inde fra ovnen kommer det glødende jern i en tyk stråle. Det lyser op i den mørke hal, - man får næsten ondt i øjnene af at se på den hvidglødende jernmasse, hvis temperatur er på 1200 til 1500 grader.

Ovnen fyldes op med råjern, kul og forskellige kemikalier. Sandet i jernet og kullet giver et affaldsprodukt, nemlig glas, som dog ikke anvendes, men som strømmer ud, når ovnen tømmes.

Men vi er igen i støbehallen.

To arbejdere fylder et kar, som er anbragt på en lang stang, med den lysende vædske og hælder den videre ned i en af formene, og med et blaf slår lyseblå flammer op omkring den. Nede i formen antager det flydende jern straks den facon, det nu skal have.

Formene er dannet ved at trykke en træmodel ned i en bestemt slags sand, så der fremkommer et aftryk af modellens ene side. I en anden »sandkage« laves på samme måde et aftryk af modellens anden side. Disse to sider lægges nu sammen, og inde midt i sandkagen er der altså et hulrum, der har nøjagtig den form, man ønsker jernet støbt i.

Kunsten ved støbningen er at undgå, at de to sandkager går itu, idet de lægges mod hinanden. I den retning er formerne rene kunstnere. Det ville for enhver af os være aldeles umuligt at lægge de to dele nøjagtigt sammen, - de ville uvægerligt gå i stykker.

Trods den uhyre temperatur i formene, ca. 12- til 1500 grader, kan nogle forme dog være afkølede i løbet af en times tid. Det støbte jern tages derefter ud og sendes til renseriet. Ved siden af støberiet findes et fikst lille bageri, hvor sandkagerne fremstilles. Når et stykke støbegods skal have en særlig indviklet facon eller forsynes med huller,

skal der anbringes sandmodeller af hullerne inde i de ovenfor omtalte støbeforme, - og så bliver formernes kunst for alvor vanskelig. Intet under, at formerne regner sig for tilhørende eliten blandt arbejderne!

I tilknytning til støberiet findes den eventyrligt store samling af modeller til praktisk talt alt det støbegods, der i over 50 år er udgået fra fabrikken. Her er modeller til alle dele af de Skive ovne, som Skive Jernstøberi engang havde et betydeligt salg af, men som nu forlængst er udgået, og her findes også modellerne til de fleste af de gamle mejerimaskiner og landbrugsmaskiner, som gamle jernstøber Johansen specialiserede sig i.

- Er der megen efterspørgsel efter disse gamle modeller?

- Efter enkelte typer en del, men vi har modeller her, som ikke har været brugt i 25 år.

Til slut aflægger vi et kort besøg på det store nye lager - populært kaldet hangaren - , der med sine 365 kvadratmeter gulvplads kan rumme 400 gødningsspredere, og hvortil jernbanesporene er ført direkte for at lette pålæsningen, der foregår med kran. Også for tilkørsel af råmaterialer, - råjern, cinders, træ og akselstål, har fabrikken eget jernbanespor. Foruden det nævnte store lager, har fabrikken flere mindre lagerlokaler.

Efter rundgangen sidder vi i direktionsskontoret.

Hvor mange arbejdere er beskæftiget her på fabrikken? spørger vi de to direktører.

- Det er meget variabelt. Seriefabrikationen bevirker, at man i perioder sætter tempoet op og i andre ligger stille i visse dele af virksomheden. I foråret, da vi gik for fuld kraft, havde vi en tid 120 arbejdere i virksomheden, for tiden er her ca. 70 mand, og det kan godt gå længere ned endnu, - dog sjældent under et halvt hundrede arbejdere.

- Hvor hurtigt produceres der så i serieproduktionen?

- For tiden har vi, - som De har set, - en seriefabrikation af gødningsspredere i gang. Serien er på 1200 styk, og tempoet er 13 spredere pr. dag. En sådan serie tager altså ca. 3 måneder.

- Denne gødningsspreder går godt?

- Ja, det er nærmest enestående så hurtigt

Andreas og Diderik Villemoes's opfindelse har vundet indpas her i landet. Årsagen er denne spreders særlige evne til at så al slags kunstgødning jævnt og nøjagtigt efter såtabellerne, hvad enten det drejer sig om tør eller fugtig gødning.

- Og den går også til udlandet?

- Ja, navnlig til Skandinavien, England, Holland og Chile. Især efter at vi har konstrueret en særlig anordning for spredersens anvendelse på stejle bakker, går afsætningen godt, f.eks. til Sverige, hvor der er meget dyrket jord netop på bakket terræn....

Blandt andre produkter må også nævnes sukkerroeoptageren - opfundet af den unge proprietær Pedersen på Hegnet. Maskinen er nu gennemprøvet, ikke alene her i landet, men også i Sverige og England og har i alle tre lande vundet stor anerkendelse. Der afsættes en del af disse maskiner, navnlig i England, men også her og i Sverige, men deres udbredelse her hæmmes noget af, at der gives større tilskud til sukkerroeavlere, der bruger håndkraft til optagningen, end de, der anvender maskinkraften. Når den vanskelighed forhåbentlig forsvinder derved, at beskæftigelsen stiger, skal roeoptageren nok bane sig vej frem på markedet....

- Men De har da også andre produktionsgrene end de her omtalte?

- Ja, først og fremmest de praktiske eenhjulede Wyta påhængsvogne. Det er en belgisk opfindelse, som vi har købt med eneret for Danmark. Opfindelsen omfatter kun påhængsvogne til personbiler.

- Andre fabrikationer?

- Ja, så har vi vore transportvogne til elektromotorer, og en ret stor del af vort arbejde i støberiet er jo salg til andre fabriksvirksomheder. Således laver vi ikke så helt lidt støbe-gods til automobilfabrikken Thrige i Odense.

- Vor virksomhed er, - slutter de to direktører, - meget nøje knyttet til landbruget. Har landbruget det godt, så får vi også en god omsætning. Landbrugskrisen var hård ved os. Nu lysner det forude, og hvis den udvikling, vi har kunnet glæde os ved i dette efterår, vil holde sig, så viser det to ting: både at landbruget er i fremgang, og at der vil blive øgede beskæftigelsesmuligheder ved Skive Jernstøberi i tiden, der kommer.«

Lidt om salgsorganisationen

I årene op til og med 1939 voksede Jernstøberiets omsætning støt og roligt, - og det var ikke mindst GYRO kværnen og VILLEMOES gødningssprederen, der var medvirkende hertil.

Virksomhedens salgsorganisation lå nu i faste rammer for hele landet, idet firmaet Brødrene Bendix, København, havde eneforhandling af kværne og gødningsspredere for Sjælland og Bornholm, men samtidig også kunne sælge disse maskiner i den øvrige del af Danmark.

Maskinhandler Karl Mertz, Saks-købing, dækkede Lolland, Falster og enkelte andre afgrænsede områder, mens Fyn og »Sydhavsøerne« blev betjent af I/S E. Bondo & Co., i Odense.

Til at varetage salget i Jylland havde Jernstøberiet i flere år disponeret over tre fastansatte rejseinspektører, men da rejseinspektøren i Sønderjylland fik tilsvarende stilling hos Brødrene Bendix, indgik man aftale om, at Jernstøberiet ikke fremover skulle berejse Sønderjylland, hvor Brødrene Bendix altså nu også blev eneforhandler.

I mange år derefter delte to rejseinspektører fra A/S GYRO det øvrige Jylland mellem sig. Salgsnettet måtte således siges at dække hele Danmark særdeles effektivt.

Eksporten havde også en pæn fremgang i disse år, og især VILLEMOES spreders blev efterhånden eksporteret til adskillige lande, f.eks. Sverige, Norge, Finland, Holland, England, Chile, Canada og Palæstina for blot at nævne nogle af de vigtigste modtagerlande.

Jernstøberiet gjorde også meget ud af at være godt repræsenteret ved de forskellige store dyrskuer landet over.

VILLEMOS gødningspreder nr. 10.000 forlader samlebåndet

Den 6. februar 1939 blev lidt af en milepæl for Jernstøberiet, idet VILLEMOS gødningspreder nr. 10.000 stod færdigmonteret på samlebåndet.

Fra samme dag blev der indført skiftehold i den store samlehal, og dermed var alle maskinarbejdere i Skive i arbejde takket være VILLEMOS spreders fremgang.

Travlheden på Jernstøberiet varede ved til først på sommeren, da udsåning af kunstgødning ved landbruget stort set var overstået, og fabrikken gik ind i en lidt roligere sommerperiode.

Næppe var man imidlertid igen om efteråret godt i gang med at oparbejde et lager af diverse landbrugsmaskiner til forårssæsonen, da Den anden Verdenskrig udbrød den 3. september 1939.

Det varede ikke længe, inden ufreden i Europa gav sig til kende ved blandt andet svingende leveringstider på forskellige materialer. Fabrikken havde allerede i maj måned samme år afgivet ordre på en hel del råmaterialer - heriblandt især forskellige dimensioner af jern og stål til levering i efteråret, men endnu var disse varer ikke nået frem.

Heldigvis lå Jernstøberiet ved krigsudbruddet inde med ret store lagre af råvarer af forskellig art, så virksomheden foreløbig var i stand til at fortsætte produktionen med nogenlunde uformindsket tempo.

Direktør Siliam Bjerre fratræder Jernstøberiet

I de seneste fire-fem år havde Siliam Bjerres helbred været svageligt, hvorfor A/S GYRO allerede i 1937 havde ansat ingeniør Svend Schrøder som aflastning for fabrikant Bjerre i den tekniske ledelse.

Til trods for det svigtende helbred skulle der dog meget til for at holde Siliam Bjerre hjemme, og dagligt så man hans tætte skikkelse med de spillende og glade øjne på fabrikken. Kræfterne tog dog stadig af, og i løbet af 1939 besluttede Siliam Bjerre at opgive sin stilling på Jernstøberiet fra 1. januar 1940.

Efter direktør Bjerres tilbagetræden fortsatte direktør Mads Gad som administrerende direktør, mens ingeniør Svend Schrøder fremover alene tog sig af den tekniske udvikling af fabrikkens produkter. Kort efter sin fratræden var Siliam Bjerre flyttet til Fredericia, hvor hans eneste søn, Henning Bjerre, var direktør ved A/S Ernst Voss' Fabrikker.

Det blev imidlertid kun et forholdsvis kort otium, der blev direktør Bjerre beskåret, idet han døde allerede den 3. januar 1941, ramt af et hjerteslag, - 60 år gammel.

Materiemangel lammer delvist industrien

De følgende krigsår blev for såvel Skive Jernstøberi og Maskinfabrik som for hele landets øvrige industri en meget vanskelig tid på grund af materiemangel.

Som tidligere omtalt lå Jernstøberiet ved krigsudbruddet i september 1939

inde med ret pæne lagre af de nødvendige råvarer, og produktionen havde i vinteren 1939/40 kunnet foregå nogenlunde normalt, men ved forårstid 1940 begyndte mangelen på visse materialer at true fabrikkens fortsatte drift.

På forespørgsel fra Skive Venstreblad udtalte direktør Gad den 16. marts 1940:

»Jeg tør endnu ikke sige noget bestemt om, hvorvidt vi bliver nødt til at lukke. Endnu klarer vi os, men hvor længe vi kan blive ved hermed, er ikke let at sige. Således har vi omkring den 9. maj sidste år bestilt en del varer, men disse kan vi ikke få ind.

De ligger stadig i Frihavnen og har ligget der siden i begyndelsen af december måned. Såfremt vi ikke får disse varer ind i løbet af otte dage, bliver det en nødvendighed for os at standse fabrikkens drift.

- Hvor mange mand vil dermed blive arbejdsløse?

- 90 mand! - det er jo ikke alene jern og stål, vi mangler, men også cinders til støberiet.«

I 11. time lykkedes det dog at fremskaffe de nødvendige materialer i fornødent omfang, og fabrikken undgik således i første omgang en delvis lukning.

Da gråspurvvene overdøvede maskinerne på Jernstøberiet

Forårssæsonen med levering af maskiner til det danske landbrug var ved at ebbe ud, og på Skive Jernstøberi var man i fuld gang med at producere GYRO kværne og VILLEMOS gødningsspredere til eksportordrer, da den tyske »Værnemagt« brutalt overfaldt og besatte Danmark den 9. april 1940.

Dette satte naturligvis omgående en stopper for enhver tanke om eksport, og på fabrikken så man sig nødsaget til at

standse den planlagte produktion af eksportmaskiner med deraf følgende afskedigelser af en stor del af mandskabet.

I den følgende tid brød direktør Gad sin hjerne med at finde en tilfredsstillende løsning på vanskelighederne, så fabrikken kunne komme i gang igen, for - som han sagde i en samtale med Skive Venstreblad den 28. maj - når forholdene er sådan, at gråspurvvene overdøver vore maskiner, er det ikke til at holde ud! - Det virker for trist i længden.

Under samtalen med Skive Venstreblad fortalte direktør Gad imidlertid, at man på Jernstøberiet allerede inden 9. april havde haft planer om at starte en produktion af gasgeneratorer til biler, og efter denne dato var planerne naturligvis blevet endnu mere aktuelle.

Direktør Gad fortsatte:

»Der findes selvfølgelig både gode og mindre gode gasgeneratorer, så jeg har derfor set på forskellige modeller. Blandt andet overværede jeg en demonstration af Wodskou gasgeneratorer på Rådhuspladsen i København.

Det var lige da forbudet mod sammenstimlen var trådt i kraft, men der stillede ikke mindre end 22 ingeniører fra dette firma, så faktisk kunne vi være blevet arresteret allesammen.

Det lykkedes mig at få oprettet en kontrakt med Wodskou, således at Skive Jernstøberi fik eneforhandlingen for Jylland af firmaets gasgeneratorer....

Generatorerne fungerer lige godt med træ og tørv. Navnlig det sidste har jo stor betydning for Jyllands vedkommende....

»Hvordan virker en gasgenerator?«

»Vognen skal fyres op en fire-fem minutter, før man skal køre. Forbrændingen af trækul udvikler så høj temperatur - 1200 til 1400 grader -, at den udviklede gas er tilstrækkelig til, at motoren kan starte. Det sker ved en ganske almindelig selvstarter.«

WODSKOU gasgenerator med påmonteret ekstra gasbeholder. Foto ca. 1941.

»Er der ikke mange ulemper ved brugen af gasgeneratorer?«

»Jo! Først og fremmest er trægassen uhyre giftig, fordi den består af ca. 30% kulilte, så det er en selvfølge, at man aldrig må starte vognen i indendørs rum. Der er også den ulempe ved gasgeneratorer i al almindelighed, at der ved forbrændingen udskilles tjære og vand. Denne vanskelighed er imidlertid fuldstændig overvundet med vort system,« slutter direktør Gad.«

Den første Wodskou gasgenerator fra GYRO prøvekøres

Den 21. juni 1940 blev den første Wodskou gasgenerator fra Jernstøberiet prøvekørt, - og det gik fint.

Generatoren var påmonteret en lastbil, og den første tur gik til Dommerby og retur til Østerbro, og da kørselen forløb helt problemfrit, tog man turen nok en

gang med samme gode resultat. Efter disse prøvekørsler besøgte Skive Venstreblad Jernstøberiet og havde der en samtale med en glad direktør Gad, der stolt fremviste »giraffen.«

Vognens fart var god og livlig, og i den forbindelse fortalte direktøren, at føreren af den første vogn med gasgenerator fik en bøde på 60 kroner for at køre for hurtigt i København. Yderligere fortalte direktør Gad, at vognen kan standses i op til fem timer, uden at man behøver at fyre, og man kan godt fylde brændsel på generatoren, mens motoren er i gang.

Skive Venstreblad sluttede sin omtale af besøget på A/S GYRO:

»På Skive Jernstøberi er der stor travlhed for tiden med fremstilling af denne gasgenerator. Hjul snurrer, svejseapparater hvæser og hamre larmer. Mens man for kort tid siden kun havde ca. 20 mand i arbejde, er man nu oppe på 50 mand. Skive Jernstøberi har allerede 35 generatore i arbejde, men der må regnes med en tre-fire ugers leveringstid. Materialer er på lager til fremstilling af 135 generatore. Der har allerede været flere forespørgsler fra jernbaner om levering, og Slangerbanelinjen i København har således i flere måneder haft generatore i anvendelse.«

Jernstøberiet undgik at arbejde for besættelsesmagten

Få måneder efter den tyske besættelse af Danmark kom de første henvendelser fra dansk/tyske myndigheder med krav om skriftlig indberetning af virksomhedens fabrikationsprogram, værkstedernes areal, - specifikation af maskinparken med mere. Nogen tid efter, at fabrikken havde opfyldt dette krav, ankom en del tyske officerer for at besigtige forholdene

ne på virksomheden og gøre deres noter.

- Det bekom ledelsen ilde! Bestyrelsen i almindelighed - og direktør Gad i særdeleshed - ønskede bestemt ikke, at fabrikken skulle arbejde for tyskerne og dermed hjælpe den tyske krigsmaskine og samtidig udsætte virksomheden for eventuel sabotage eller for at blive bombemål for Royal Air Force.

Besættelsesmagten var meget interesseret i jernindustrielle virksomheder og automobilværksteder som kærkomne »samarbejdspartnere«, og i de nærmeste år ankom jævnlige jernbanevogne med havarede militærkøretøjer, der efterfølgende blev repareret på enkelte værksteder her i byen, - men af en eller anden mærkelig årsag undgik Jernstøberiet under hele besættelsen at skulle deltage i dette arbejde.

Der kom dog enkelte henvendelser om små akutte reparationer, som man ikke kunne undslå sig for at udføre, men det beløb sig alt i alt kun til nogle få hundrede kroner.

Direktør Gad forlangte disse indbetalinger fra »Den tyske værnemagt« bogført på en særlig konto, og efter kapitulationen blev saldoen på denne konto ubeskåret sendt som bidrag til Dansk Røde Kors.

Besværlig tilrettelæggelse af produktionen

Produktionen var under besættelsen meget varierende både hvad angik størrelse og sortiment.

Som følge af det næsten totale stop for kørsel med personvogne var fremstillin-

gen af WYTA påhængsvogne indtil videre helt stillet i bero, og i lange perioder var man på grund af materialeman- gel også nødsaget til at stoppe fremstil- lingen af GYRO kværne.

Produktionen af VILLEMOS gød- ningsspredere lykkedes det imidlertid endnu at »holde liv i« - dels ved utrætte- ligt at skrabe materialer sammen i større og mindre portioner, - dels ved ustandse- ligt at forandre og forbedre konstrukti- onen, således at de materialer, der var fremme på markedet, kunne anvendes, - men med større serieproduktioner var det foreløbig slut.

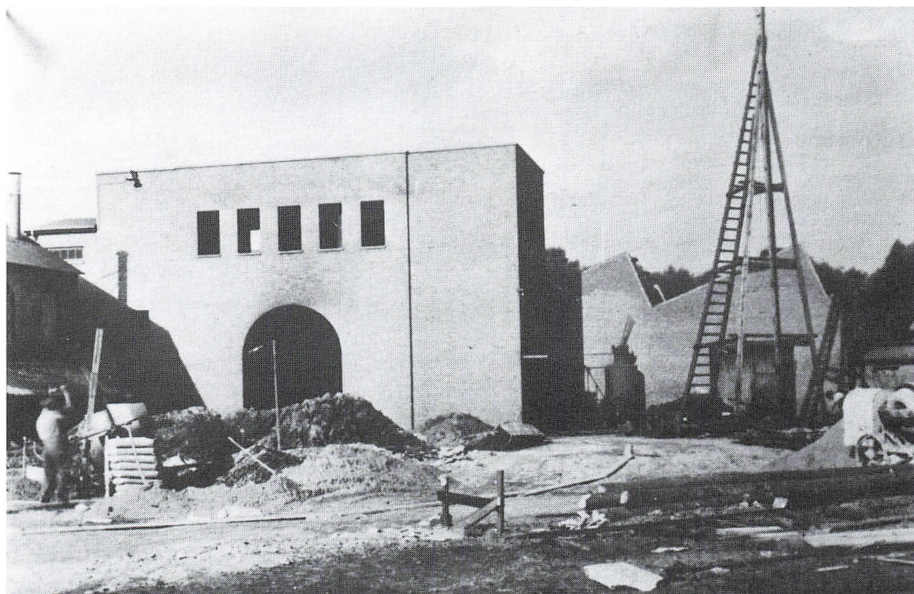
Æren for disse ændringer og forbed- ringer af konstruktionen af VILLE- MOES spredere tilkom ingeniør Schrø- der, og det viste sig, at man slet ikke havde planer om at give afkald på flere

af dem, da de oprindelige materialer igen blev til at få.

Som »erstatning« for de førstnævnte produkter, der midlertidigt måtte udgå af produktionen, havde man først og frem- mest Wodskou gasgeneratorer samt et forøget salg af støbegods til blandt andet tørreværker, men alligevel kunne det ikke undgås, at fabrikken i perioder måtte køre »på vågeblus« uden dog på noget tidspunkt at være helt lukket, - men produktionsstyringen var, som man vil forstå, meget besværlig, da man ofte kun kunne disponere fra uge til uge, - men det kørte trods alt...

Plan om udvidelser på Jernstøberiet

Hvor mærkeligt det end kan lyde - set på baggrund af den fortvivlede materialesi- tuation under besættelsen - havde besty-

I årene 1943/44 byggede A/S GYRO et helt nyt støberi med betydelig større kapacitet end det gamle - tildels forældede - støberi.

relsen for A/S GYRO i foråret 1943 fremskredne planer om en større udvidelse af selve støberiet.

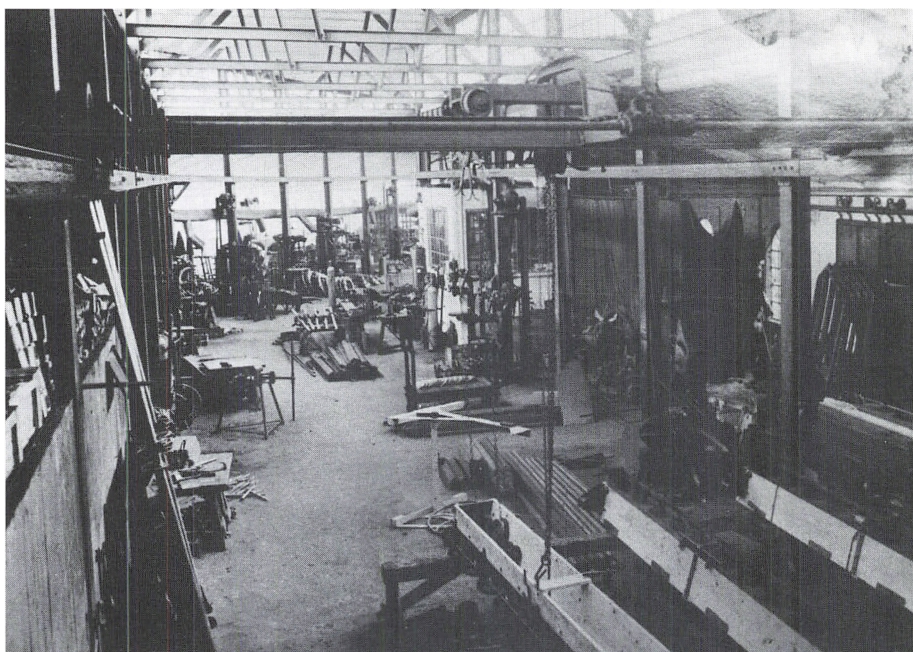
Grunden til den påtænkte udvidelse var en stærk forøget produktion af støbegods, som det gamle - og tildels forældede støberi ikke kunne leve op til.

Tidligere benyttedes udenlandsk stål og plader til produktionen af fabrikens landbrugsmaskiner, men efter at disse materialer ikke kunne skaffes mere, havde den tekniske afdeling måttet foretage omkonstrueringer af maskinerne, således at støbegods i størst muligt omfang kunne erstatte de manglende materialer. Mange andre virksomheder, der ikke selv disponerede over et jernstøberi, var naturligvis udsat for de samme problemer og måtte derfor placere deres ordrer

på støbegods på de eksisterende jernstøberier, herunder Skive Jernstøberi. Når hertil kom den tidligere omtalte forøgede efterspørgsel af støbegods til tørreværker, var det indlysende, at selve jernstøberiet var udsat for et kolossalt stort pres i disse år.

Ansøgning om bevilling af cement og øvrige byggematerialer til opførelse af et helt nyt støberi dobbelt så stort som det gamle var indsendt i april 1943 til Direktoratet for Vareforsyning, og man afventede nu kun de nødvendige tilladelser og materialebevillinger for at sætte byggeriet i gang.

Planen gik ud på at bygge det nye støberi langs med Skive-Karup å, hvor efter det gamle støberi midlertidigt skulle anvendes til maskinhal, således at der

Et kig ned over maskinfabrikken. Foto ca. 1946

kunne indrettes en fortløbende montage af fabrikkens produkter.

På lidt længere sigt var det imidlertid hensigten, at det gamle støberi helt skulle fjernes, hvorefter en større fabriksbygning skulle opføres på stedet som en direkte fortsættelse af den bestående maskinfabrik.

Jernstøberiet var en af byens bedste arbejdspladser

Forholdene under besættelsen gjorde, at Jernstøberiets ledelse i perioder var tvunget til at afskedige endog store dele af fabrikkens mandskab, når materialesituationen gik helt i hårdknude, men ledelsen med direktør Gad i spidsen og godt hjulpet af værkførerne gjorde et fantastisk godt stykke arbejde med at opspore enhver stålaksel og jernplade i miles omkreds, hvorved produktionen i videst muligt omfang kunne fortsætte omend ofte »i tomgang«.

Det glædede direktør Gad hver gang værkførerne kunne genansætte en afskediget medarbejder.

Ingen kunne være i tvivl om, at direktør Mads Gad var aristokrat, men samtidig var han en folkets mand, og han gjorde et stort arbejde for at sikre gode levevilkår for sine arbejdere og funktionærer. Som et eksempel herpå skal nævnes, at direktøren flere gange under besættelsen ved juletid traf aftale med slagteriet om levering af halve grise til de af fabrikkens arbejdere og funktionærer, der ønskede det. De halve grise betalte Jernstøberiet til slagteriet, der derefter leverede dem hos de forskellige ansatte. Senere betalte medarbejderne

grisene i små ugentlige - og rentefrie - afdrag over lønningsregnskabet.

- Man kan ikke undres over, at Jernstøberiet havde en trofast og stabil arbejdsstyrke, der holdt sig langt fra »Værnemagtens« arbejdspladser.

Vanskelighederne tårner sig op

Som årene gik under besættelsens åg, blev det mere og mere vanskeligt at holde hjulene i gang på Jernstøberiet - og for den sags skyld i hele den danske industri.

Alle grossist-lagrene var efterhånden komplet støvsuget for alt, hvad der lignede jern og stål, og import fra Tyskland! - ja, det var nærmest en dårlig vitighed.

På Jernstøberiet manglede man altid et eller andet. Havde man træ, manglede man bolte eller maling, men især var det blevet helt umuligt at fremskaffe komprimerede stålaksler til VILLEMOES sprederne, - noget, der i hvert fald ikke kunne erstattes med støbegods.

For dog at holde nogen produktion af gødningspredere i gang indførte man i den sidste tid under besættelsen den klausul, at enhver smedemester eller maskinhandler, der bestilte en VILLEMOES spreder samtidig med afgivelsen af ordren skulle levere de stålaksler, der var nødvendige for fremstilling af netop den størrelse af spreder, som ordren drejede sig om.

Det siger sig selv, at det var en besværlig procedure, - men det var faktisk utroligt, så mange maskiner, der alligevel blev fremstillet på det grundlag.

Det var naturligvis ikke alene maskinfabrikken, der led under materiale mangelen, - også støberiet havde mange problemer.

Det nye støberi var blevet opført i løbet af 1943/44 og blev taget i brug i efteråret 1944, og når ellers materialerne var til stede, var støberiets kapacitet nu så stor, at man kunne klare selv meget store ordrer på støbegods.

Men netop den større produktion af støbegods gav jævnligt problemer med hensyn til materialeforbruget, der naturligvis steg i samme takt.

Det gik tåleligt godt med at skaffe råjern og gammelt støbegods til omsmelting, hvorimod det ofte var meget

svært at skaffe støbericinders, der jo var en absolut nødvendig bestanddel i fremstillings-proceduren.

I vinteren 1944/45 - og især i januar 1945 - blev det helt galt, og på et tidspunkt havde man på Jernstøberiet kun cinders til en enkelt støbning, og derefter måtte man indstille støbningen midlertidigt.

Det lykkedes dog at fremskaffe lidt støbericinders igen efter få dages stop, men flere store jernstøberier rundt om i landet måtte standse helt eller delvist, da det ikke var muligt at holde virksomhederne i gang med de små tildelinger, der kunne gives.

Støbehallen i det »nye« støberi fra 1944. Foto ca. 1955.

Skive Jernstøberi bliver tørvefabrikant!

Det var for direktør Gad meget magtpåliggende at holde fabrikken i gang og derved holde sammen på hele arbejdsstyrken.

I lange perioder fordelte man arbejdet således, at hele styrken arbejdede to eller tre dage om ugen, hvorefter arbejderne kunne få suppleret ugelønnen op med understøttelse fra fagforeningen de resterende dage.

Sådan var arbejdet tilrettelagt en del af tiden under krigen, men i januar-februar 1945 blev materialeforholdene som ovenfor nævnt så katastrofale, at en total lukning af fabrikken truede forude.

- Men så købte Jernstøberiet i marts 1945 en tørvemose!!

Det var jo unægteligt lidt uden for det normale arbejdsområde for et jernstøberi, men for direktør Gad drejede det sig om at holde sammen på arbejdsstyrken, - vel nok også noget for at ingen af fabrikens arbejdere skulle være nødt til at tage arbejde for besættelsesmagten, der jo til stadighed søgte arbejdskraft til flyvepladsen i Karup.

Der blev derefter købt et gammelt lokomobil - en transportabel dampmaskine -, der under stor jubel blev istandsat og afprøvet på fabrikken.

Ælteværk til tørvefabrikation var jo et af Jernstøberiets ældgamle produkter, så der var man selvforsynende.

- Og så blev der produceret tørv!

Formere, malere, maskinarbejdere, blikkenslagere, snedkere, karetmagere, arbejdsmænd, - alle arbejdede side om side med tørvegravning uden skelen til

faguddannelse, - og der blev virkelig bestilt noget, og det var prima tørv, der blev produceret.

Efter fyraften havde arbejderne tilladelse til at benytte mosen, lokomobilten og tørveværket til fremstilling af tørv til eget brug og fik på den måde gratis brændsel til den følgende vinter.

Naturligvis var fabrikken hele tiden bemandet med det mandskab, der kunne beskæftiges under de givne forhold, og i perioder blev arbejderne kaldt hjem fra mosen, når der var arbejdsopgaver på fabrikken.

- Og så oprandt omsider befrielsesdagen den 4. maj 1945, - og direktør Mads Gad trådte frem som formand for »Friedhedsrådets lokalkomité« i Skive, - stiltfærdig og beskeden, - men bestemt.

Efterkrigstiden - og direktør Gads død

Tysklands kapitulation og besættelsens ophør var en begivenhed, der i måneder overskyggede alt andet.

På Jernstøberiet begyndte hjulene så småt at dreje rundt igen, men det var stadig i tørvemosen, den største aktivitet fandt sted, og tørv var der stor efterspørgsel på.

Krigsafslutningen var naturligvis den allerførste betingelse for, at produktionen igen kunne komme i gang, men det varede adskillige måneder, inden de første små tildelinger af jern og stål nåede frem til fabrikken, og man skulle helt frem til 1947/48, inden materialesituationen igen var bare nogenlunde tilfredsstillende. Situationen på Jernstøberiet bedrede sig dog så meget, at tørvemosen

kunne sælges igen i efteråret 1945, hvor-
efter fabrikken atter kørte »for egen
kraft« - skønt stadig på arbejdsfordeling
meget af tiden.

- Men så skete det ulykkelige for Jern-
støberiet, at direktør Mads Gad pludselig
og uden forudgående varsel døde af et
hjerteslag den 28. februar 1946, - netop
som han stod i sin manddoms fulde kraft
og havde så mange planer for den virk-
somhed, der stod hans hjerte så nær.

Ny direktør og nyt

bestyrelsesmedlem på Jernstøberiet

På den ordinære generalforsamling i A/S
GYRO, den 20. april 1946 blev
hofjærgemester Torben Foss, Løvenholt
pr. Them, valgt som ny administrerende
direktør efter direktør Mads Gad.

På samme generalforsamling blev af-
døde direktør Gads nære ven fra besæt-
telsesårenes modstandskamp, fabrikant
Poul Møller, optaget i selskabet som nyt
bestyrelsesmedlem.

Fabrikant Poul Møller var direktør på
Skivehus Korkfabrik og havde trods sine
kun 44 år allerede prøvet mangt og
meget. Han kom i lære på Horsens Træ-
lasthandel, - avancerede hurtigt til for-
valter og fortsatte som sådan på Johan
Andersens Tømmerhandel i Vejle. 25 år
gammel drog han til Argentina, hvor han
i tre år beskæftigede sig med lidt af
hvert, blandt andet ved forskellige virk-
somheder, der arbejdede med bygnings-
materialer.

Efter hjemkomsten og et kort ophold i
Kalundborg kom Poul Møller til Skive,
hvor han i tre år arbejdede hos konsul
Aagaard Nielsen.

Den 1. januar 1933 blev han medejer
af Skivehus Tagpapfabrik, der i 1949
lagde hovedvægten af produktionen over
på fremstilling af kork-parket under fir-
manavnet Skivehus Korkfabrik.

Poul Møller havde været meget aktiv i
modstandskampen, dels i Skive og Hor-
sens og dels i Randers, hvor han i 1944
var byleder.

Under en razzia her i oktober 1944
blev han taget af Gestapo og blev først
indsat i arrest i Århus og senere overført
til Frøslev, - videre til Neuengamme og
til slut Dachau, hvor han sad indtil kapi-
tulationen.

Hofjærgemester Torben Foss boede
dels på godset Løvenholt ved Them og
dels i København og kunne følgelig ikke
dagligt komme på Jernstøberiets kontor,
og det var derfor på generalforsamlingen
blevet bestemt, at firmaets mængdeårig
prokurist, Niels Kirk, foreløbig skulle
stå for den daglige ledelse af virksomhe-
den.

Ny udvidelse på Jernstøberiet

I foråret 1947 blev den gamle støbehal
fjernet, og efter at grunden var ryddet,
forestod et stort piloteringsarbejde med
nedramning af 200 pæle, der skulle bære
den store fabriksbygning på tre etager,
der var planlagt opført på grunden.

I løbet af sommeren blev dette arbejde
afsluttet, hvorefter murerne gik i gang
med at opføre selve bygningen. Byggeri-
et stod på i et års tid, og i juli 1948 blev
den underste etage taget i brug, mens
håndværkerne endnu arbejdede i de to
overliggende etager.

Bygningens skelet var af jernbeton med støbte etageadskillelser og rummede ganske enkelt tre kæmpemæssige haller hver på 18 x 40 meter, der skulle benyttes som værkstedslokaler. Stueetagen skulle indrettes som samlehal og malerværksted med to store tørreovne, 1.sal som snedkerværksted og 2.sal som specialværksted for WYTA påhængsvogne samt sprøjtemalerværksted.

Når den nye bygning stod helt færdig, skulle den sammen med en gennemgribende rationalisering gøre det muligt at sætte produktionen af gødningsspredere op fra 3000 til 6000 stykker årligt, og allerede i indøværende år - 1948 - regnede man med at nå op på 4000 VILLEMOES spredere.

I eftersommeren 1948 påbegyndte man udgravningen til endnu et nyt byggeri, nemlig et stort varmeanlæg, der foruden at opvarme den nye bygning også skulle levere varme til hele det øvrige fabrikskompleks. Det var et hypermoderne anlæg med luftfornylse. De to 35 kvadratmeter kedler blev indrettet som kul-stoker-fyr, der hurtigt kunne ændres til oliefyr, når olien blev frigivet.

Produktionen hæmmes stadig i 1948 af mangel

Endnu tre år efter afslutningen af Den anden Verdenskrig forsinkedes produktionen næsten dagligt på grund af vanskeligheder med at skaffe de rette materialer.

På Jernstøberiet fremstilledes VILLEMOES spredere som tidligere omtalt på samlebånd, og når der så bare mang-

lede en enkelt ting, forsinkede det produktionen af hele den påbegyndte serie maskiner. Næsten hver dag havde sine plager materialemæssigt set.

Jern, stål og træ var tre vigtige bestanddele i produktionen, og det var varer, der stadig var stor mangel på. Jernstøberiet var dog så heldig stillet, at man havde flere dygtige og energiske leverandører, der gjorde et stort arbejde for at fremskaffe materialerne så flydende, at produktionen sinkedes mindst muligt.

Af fabrikens produktion af gødningsspredere gik 70% til hjemmemarkedet, mens de resterende 30% fortrinsvis eksporteredes til Finland, Sverige og Holland.

VILLEMOES gødningsspredere fabrikeredes dog ikke alene på Skive Jernstøberi, men også på en stor fabrik ved Aberdeen i Skotland samt på en virksomhed i Norge, og i begge tilfælde svarede der til GYRO en vis licens for hver gødningsspreder, der blev fremstillet.

WYTA påhængsvognen vågner op efter tornerosesøvn

Under krigen var stort set alle Danmarks personbiler som bekendt klodset op og salget af WYTA påhængsvogne dermed helt i bund.

Da benzinen efter kapitulationen atter begyndte at komme på markedet - omend i rationeret form -, blev der stor travlhed med at gøre bilerne køreklare igen. Det varede derefter ikke længe, inden de første forespørgsler på WYTA påhængsvogne begyndte at indløbe, og i den udstrækning, der kunne skaffes

materialer, var Jernstøberiet klar til igen at levere. Interessen for WYTA vognen viste sig hurtigt at blive endnu større end i årene før krigen, og efterhånden som materialesituationen bedredes, kom der virkelig gang i produktionen, og salget blev meget tilfredsstillende.

Køb af Jernbanegade 5 - og VILLEMOES gødningspreder nr. 50.000 forlader samlebåndet

Efter opførelsen af den store fabriksbygning i 1948 var der ikke flere muligheder for udvidelser på virksomhedens område på Østerbro 5-7, og ledelsen havde derfor fremover opmærksomheden rettet mod eventuelle køb af naboejendomme.

I foråret 1952 åbnede der sig en mulighed for at købe ejendommen Jernbanegade 5 (nu Viborgvej 1), hvor lervarefabrikken Dania havde til huse, og før lervarefabrikken havde margarinefabrikken Dania haft sin virksomhed i ejendommen.

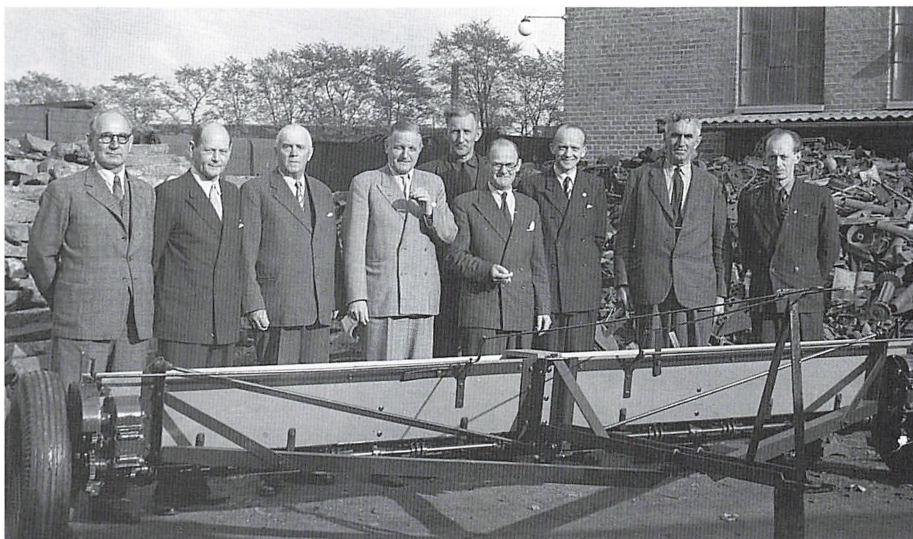
Bygningerne var gode og rummelige, og selve grunden var meget stor, men beliggenheden i forhold til GYRO var ganske vist ikke ideel. Jernbanegade 5 lå ca. et par hundrede meter fra Jernstøberiet, og der ville nødvendigvis blive en hel del intern transport mellem de to afdelinger - og vel at mærke på den stærkt trafikerede Østerbro.

Alligevel besluttede bestyrelsen efter nogen overvejelse at købe ejendommen,

På grund af pladsmangel på den gamle fabrik købte A/S GYRO i foråret 1952 den tidligere lervarefabrik »Dania«, Jernbanegade 5 (nu Viborgvej 1).

Den 6. maj 1952 stod VILLEMOES gødningsspreder nr. 50.000 færdigmonteret.
 Fra venstre ses ingeniør Svend Schrøder, hoffjægermester Torben Foss, opfinderen, proprietær D. Villemoes, fabrikant Poul Møller, støbemester Oscar Kristiansen, prokurist Niels Kirk, fuldmægtig Arne Kristensen samt værkførererne Søren Rasmussen og Ove Hansen.

og handelen blev afsluttet den 4. april 1952.

I første omgang blev fabrikkens svejseværksted flyttet ud på »Annekset«, som afdelingen blev kaldt, og ligeledes blev hele den eksterne ekspedition indrettet i afdelingen, mens den resterende del af bygningerne blev anvendt som lager.

Hele denne omrokering bevirkede naturligvis, at der fremover blev mere albuenum på selve fabrikken.

En måneds tid efter overtagelsen af Jernbanegade 5 forlod VILLEMOES gødningsspreder nr. 50.000 samlebåndet den 6. maj 1952.

Det var naturligvis ikke alene VILLEMOES sprede, der blev fremstillet på A/S GYRO i disse år, selv om det må

erkendes, at VILLEMOES for tiden var virksomhedens største artikel.

Wodskou gasgeneratorer var naturligvis gledet ud af produktionen, efter at man atter kunne købe benzin, - til gengæld var fabrikationen af GYRO kværne igen kommet op på fuld omdrejning efter at materialesituationen omsider var blevet normal efter mange års problemer.

Også støbegods var en stor artikel, og flere af de virksomheder, der under krigen havde erstattet visse dele i deres produktion med støbegods, var blevet så tilfredse med »erstatningen«, at de holdt fast ved denne også efter krigen. Antallet af arbejdere holdt sig nogenlunde konstant på ca. 150, og fremtiden tegnede sig alt i alt lyst for virksomheden.

Atter et uventet dødsfald på Jernstøberiet

Det blev ikke forundt hofjægermester Torben Foss at være direktør for A/S GYRO i mere end lige godt seks år.

En dag i august 1952 startede fabrikant Poul Møller med frue samt hofjægermester Torben Foss og dennes datter i bil med kurs mod Holland, hvortil selskabet var inviteret for at besøge firmaets hovedforhandler i Haarlem.

Besøget strakte sig kun over to-tre dage, hvorefter man påbegyndte hjemturen. Vel ankommet til Danmark tog selskabet ind på Hotel Søgårdhus for at spise, og mens man sad og ventede på serveringen, sank Torben Foss pludselig sammen i sin stol - ramt af et hjerteslag og var død, inden en tilkaldt læge nåede frem.

Det var nu anden gang A/S GYRO, Skive Jernstøberi og Maskinfabrik i løbet af et kortere åremål uventet havde mistet en direktør i sin bedste alder, idet hofjægermester Torben Foss ligesom direktør Mads Gad kun blev først i halv-tredserne.

Kort efter Torben Foss' død blev det bestemt, at Poul Møller indtil videre skulle varetage posten som direktør for A/S GYRO, mens den daglige ledelse som hidtil blev varetaget af prokurist Niels Kirk.

Med hofjægermester Torben Foss' død var den sidste af de to brødre Foss, der i 1929 havde overtaget Jernstøberiet, tabt for A/S GYRO, idet den anden broder, ingeniør Erling Foss, allerede først i trediverne havde solgt sine aktier i selskabet til en tredje broder, civilingeniør

Hofjægermester Torben Foss, direktør på Jernstøberiet indtil sin død i august 1952.

Einar P. Foss, der senere havde erhvervet så mange GYRO aktier, at han i 1952 stod som hovedaktionær og formand for bestyrelsen.

Civilingeniør Einar P. Foss havde i flere år arbejdet som overingeniør hos F.L. Schmidt & Co., da han på et tidspunkt forlod dette arbejde for at hellige sig politik, der havde hans store interesse. Einar P. Foss var således først landstingsmand valgt af Det Konservative Folkeparti - og efter landstingets afskaffelse var han i en årrække folketingsmand.

Einar P. Foss lagde et stort arbejde indenfor Det Konservative Folkeparti og var også i nogle år partiets formand.

På en ekstraordinær generalforsamling i A/S GYRO i december 1952 blev det

besluttet, at civilingeniør Einar P. Foss sammen med fabrikant Poul Møller skulle være direktører på A/S GYRO fra 1. januar 1953, idet Poul Møller skulle forestå den daglige ledelse bistøet af prokurist Niels Kirk.

Jernstøberiet køber Østerbro 9

Det følgende par år var gode arbejdsår for A/S GYRO, og produktionen var på de fleste områder pænt stigende.

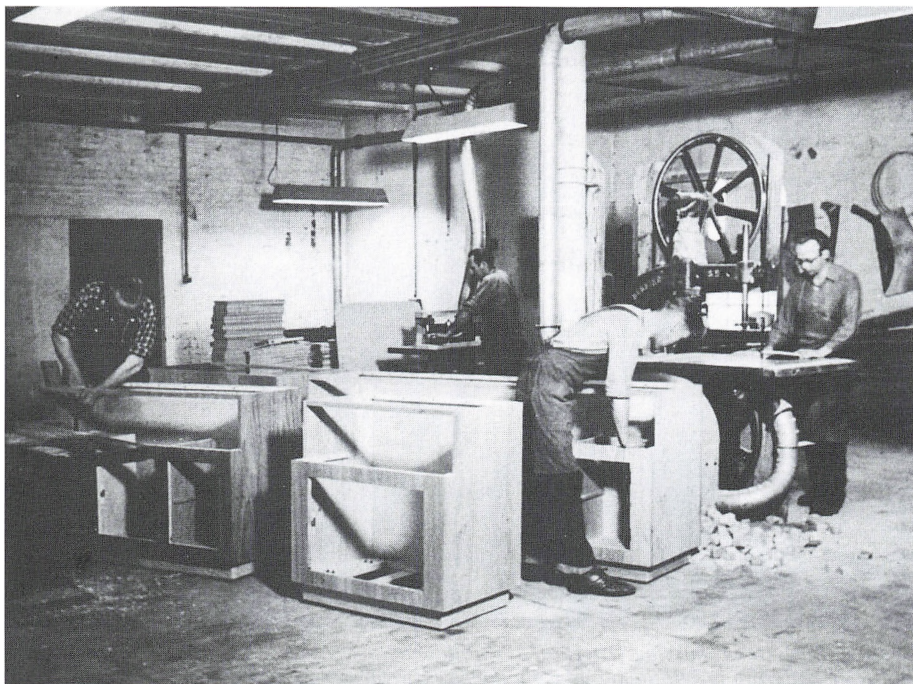
Som noget helt nyt begyndte fabrikken først i halvtredserne produktionen af GYRO kaffemøller, som i de kommende år skulle vise sig at blive en endog meget lønsom fabrikation.

GYRO kaffemøllen var tegnet og konstrueret af ingeniør Schrøder i samarbej-

de med fabrikkens øvrige to ingeniører, og den blev virkelig godt modtaget af landets købmænd. Kaffemøllen havde et meget tiltalende design og var meget mindre pladskrævende end de hidtil kendte kaffemøller, - og vigtigst af alt: den formalede kaffebønnerne meget fint.

Eneforhandlingen af GYRO kaffemøllen blev overdraget til direktør Egholm Jensen, Vestre Kaffe Risteri i Skive, og der udviklede sig i årene fremover et tæt og fint samarbejde mellem de to Skivefirmaer.

Som tidligere nævnt var grundarealet på Annekset meget stort, og der var rigelig plads til udvidelser. Bestyrelsen besluttede derfor at opføre en ret stor lagerbygning i en forholdsvis let kon-

Kabinetter til GYRO kaffemøller under fremstilling på snedkerværkstedet.

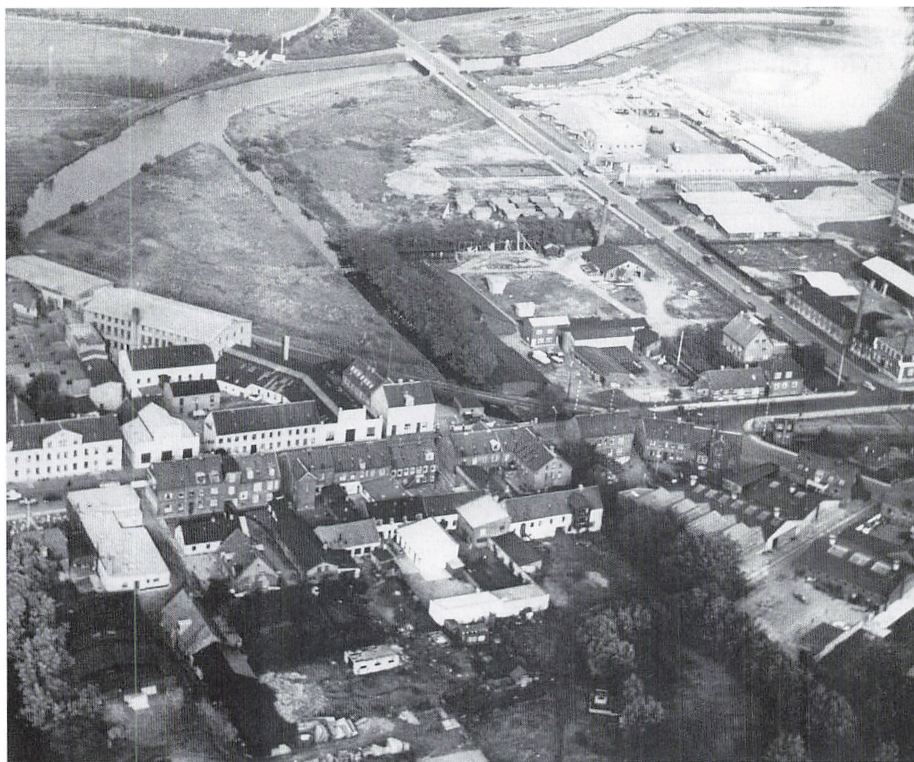
struktion, og i løbet af sommeren 1953 blev denne bygning opført af træ og eternit på et skelet af jerndragere - bagest på grunden. Lagerbygningen var så rummelig, at selv ret store lastbiler kunne køre ind i hallen og blive lastet ved hjælp af kraner.

Egentlig havde fabrikken efter købet af Jernbanegade 5 rimelig plads, - men da Østerbro 9 - naboejendommen til den gamle fabrik på Østerbro 5-7 - i efteråret 1954 blev til salg, var det næsten oplagt, at GYRO måtte erhverve den, og den 4. november 1954 blev handelen afsluttet,

hvorefter GYRO ejede de tre sammenhængende grunde, Østerbro 5-7-9.

Østerbro 9 var hidtil ejet af direktør N. Primdahl, der herfra drev Skive Lervarefabrik, og det var i handelen aftalt, at direktør Primdahl først skulle rømme hovedbygningen til foråret 1955, og indtil da blev hans forretning fortsat drevet herfra.

Jernstøberiet gik imidlertid straks i gang med at indrette baderum, garderober samt frokoststue til arbejderne i bagbygningen, der hidtil havde huset lervarefabrikkens produktionslokaler.

Luftfoto af kvarteret omkring Østerbro. Midt i billedet til venstre ses Åhuset og dernæst Jernstøberiet, Østerbro 5-7-9. Stadig midt i billedet, men yderst til højre ligger »Anneksset«, Jernbanegade 5. Foto ca. 1955.

Efter at N. Primdahl i foråret 1955 havde rømmet forbygningen, blev der her i stueetagen indrettet prøverum for kaffemøller og tegnestuer i de øvrige lokaler, mens prokurist Niels Kirk med familie flyttede ind på første sal.

Det havde faktisk vist sig at være både upraktisk og omkostningskrævende, at fabrikkens svejseværksted var placeret på Annekset, og da man nu havde fået mere plads ved den gamle fabrik efter erhvervelsen af Østerbro 9, besluttede man i sommeren 1963 at indrette et nyt og mere tidssvarende svejseværksted i baggården til nr. 9. Efter at det nye svejseværksted var taget i brug, blev de ledige lokaler på Annekset taget i anvendelse som lagerrum.

Produktionen af WYTA opgives.

VILLEMOS stadig i focus

Midt i halvtredserne begyndte de nye efterkrigs personbiler for alvor at komme i handelen her i Danmark, - og det blev begyndelsen til enden for WYTA påhængsvognen.

Før krigen blev personbilerne bygget op på en svær U-jerns chassisramme, og til dette bærende understel blev trækket til WYTA vognene monteret.

Efter krigen blev bilerne imidlertid konstrueret på en ny måde med et selv-bærende chassis, og myndighederne mente ikke, at trækket til påhængsvognen på forsvarlig måde kunne fastgøres hertil og nedlagde derfor kategorisk forbud mod at montere WYTA påhængsvogne på biler med det nye selv-bærende chassis. Dette indebar således, at WYTA vognene fremover kun kunne indregi-

streres på ældre biler fra før krigen, og da der samtidig blev importeret mange flotte combinerede vare- og personbiler, blev det efterhånden vanskeligt at fastholde en lønsom produktion af WYTA påhængsvogne. Produktionen blev dog ikke stoppet fra den ene dag til den anden, - det var i årene fremover stadig muligt at købe WYTA påhængsvogne på bestilling, og produktionen fik således lov til at »dø ud af sig selv«.

Anderledes stod det heldigvis endnu til med VILLEMOS sprederne, der fortsat var fabrikkens store salgs-succes. I april 1956 kulminerede salget således med den hidtil største enkeltordre i Jernstøberiets historie.

Finlands landbrugsministerium havde besluttet at give det finske landbrug en »saltvandsindsprøjtning« og havde givet grønt lys for en import af 1000 VILLEMOS gødningsspredere, som blev bestilt af A/S GYROS eneforhandler i Finland. Ordren var så stor, at forsendelsen ville have krævet adskillige jernbanevogne, og man valgte derfor at chartre en stor coaster, der kunne rumme samtlige 1000 gødningsspredere.

Prokurist Niels Kirk død

Om vinteren 1956/57 blev prokurist Kirk syg og var i den følgende tid i lange perioder indlagt på Skive Sygehus. I andre perioder var han dog udskrevet fra hospitalet, og selv om han var aldrig så træt og svag, var han i den tid alligevel næsten hver dag et lille smut nede på kontoret, - han boede jo faktisk på fabrikken.

Prokurist Niels Kirk. Foto maj 1953.

I løbet af efteråret 1957 blev prokurist Kirk igen indlagt på sygehuset, og det stod nu klart, hvor det bar hen. Søndag den 26. januar 1958 fik han fred.

Produktionsomlægninger

Siden VILLEMØES gødningssprederen sidst i tyverne blev lanceret, havde Skive Jernstøberi stort set behersket hele markedet vedrørende maskiner til udspredding af kunstgødning.

Midt i halvtredserne dukkede imidlertid flere forskellige fabrikater af centrifugalspredere op på markedet og for første gang i VILLEMØES gødningssprederens historie - bortset fra krigsårene - viste salgstallene sidst i halvtredserne en stagnerende tendens, der forstærkedes alvorligt i de kommende år - samtidig med, at også salget af GYRO kvær-

ne i det sidste par år havde været for nedadgående.

For at opveje det mindre salg af spreder og kværne begyndte fabrikken i al hast i disse år fabrikationen af GYRO grønthøstere og frontlæssere - og gik i øvrigt »over i fjendens lejr« og optog selv produktionen af centrifugalspredere under navnet GYRO SPINNERE. Endvidere begyndte man en fabrikation af MAMMEN såmaskiner til enkeltvis udsåning af roefrø.

Der var imidlertid i begyndelsen af halvtredserne blevet begået den alvorlige fejl på Jernstøberiet, at man havde forsumt at foretage en mere fremtidsorienteret produktudvikling, idet man vel var gået ud fra, at VILLEMØES gødningsspreder og GYRO kværne ville kunne sælges i hobetal endnu i mange år, - men udviklingen skulle vise noget ganske andet!

Andre landbrugsmaskinfabrikker havde allerede i flere år arbejdet med udviklingen af de forannævnte nye produkter og var som følge heraf flere hestelængder foran Skive Jernstøberi.

Hvis man på GYRO havde startet udviklingen af det nye produktionsprogram noget tidligere, havde man sikkert kunnet undgå den tekniske ufuldkommenhed, som navnlig grønthøsteren var behæftet med, da salget satte i gang, og som kostede tab af goodwill såvel som mindre salgstal i de nærmeste år.

Som man vil forstå af ovennævnte, foregik der i disse år en hektisk udvikling i Jernstøberiets fabrikationsprogram i forsøg på at indhente det tidligere forsumte.

A/S GYRO Skive Jernstøberi & Maskinfabrik, Østerbro 5-7 og 9, set fra øst op mod byen. Foto 1965.

Et lille kig ind i gården. Kærtmagerværkstedet til venstre blev fjernet i 1968 for at give lidt mere plads til de stedse større lastbiler med råvarer. Foto 1965.

Til al held for fabrikken var GYRO kværne og ikke mindst VILLEMOES spredere dog stadig endnu værdifulde salgsartikler.

Udover de ovenfor omtalte udvidelser af programmet for landbrugsmaskiner påbegyndte Jernstøberiet i foråret 1960 produktion af en GYRO kaffemaskine til restaurationer og marketenderier, tegnet og konstrueret af ingeniør Svend Schrøder.

Prokurist Arne Kristensen udnævnt til underdirektør

I begyndelsen af 1960'erne blev fabrikant Poul Møller ramt af en alvorlig nyrelidelse, der i lange perioder gjorde ham uarbejdsdygtig.

Da civilingeniør Einar P. Foss i følge sagens natur kun med forholdsvis lange mellemrum besøgte fabrikken, besluttede bestyrelsen den 18. marts 1963 at udnævne prokurist Arne Kristensen til underdirektør.

Arne Kristensen begyndte den 1. maj 1934 som elev på Jernstøberiets kontor og blev nogle år efter læretiden forfremmet til fuldmægtig.

Efter prokurist Niels Kirks død i 1958 overtog Arne Kristensen stillingen som prokurist i firmaet, indtil han altså nu i 1963 blev udnævnt til underdirektør.

Udover sin sygdom måtte fabrikant Poul Møller kæmpe med svære økonomiske problemer i sit eget firma, Skivehus Korkfabrik, og det ene med det andet bevirkede, at direktør Arne Kristensen i de følgende år havde et meget krævende job, idet han foruden at varetage arbejdet som salgsdirektør i perio-

*Den smalle passage langs støberiet.
Foto 1965.*

der også stod alene med den daglige ledelse af virksomheden.

Et dødsfald med efterfølgende uro omkring ledelsen af A/S GYRO

I løbet af årene 1963-64 forværredes fabrikant Poul Møllers sygdom væsentligt, og han måtte gennemgå en større operation på Skive Sygehus.

Civilingeniør Einar P. Foss kom i disse år mere regelmæssigt på besøg på Jernstøberiet, og flere gange havde han sin svigersøn Jan Bonde Nielsen med.

Jan Bonde Nielsen var omkring 1960 blevet gift med en af Einar P. Foss' døtre, Margrethe Foss. Han havde en tid arbejdet på et gartneri, og efter sit giftermål med Margrethe Foss startede han sammen med en svoger, Kristian Foss, et blomstergartneri »Dansk Krysantemum« med hjemsted i Nordsjælland.

Gennem sit ægteskab med Margrethe Foss blev Jan Bonde Nielsen aktionær i A/S GYRO og kort efter indvalgt i bestyrelsen, og noget kunne tyde på, at det var civilingeniør Einar P. Foss' hensigt, at Jan Bonde Nielsen sammen med svogeren Torkild Foss skulle stå i spidsen for ledelsen af A/S GYRO.

Blandt andet på grund af fabrikant Poul Møllers sygdom, blev Arne Kristensen i 1966 af bestyrelsen opfordret til at overtage stillingen som ene-direktør for A/S GYRO.

Direktør Arne Kristensens primære stilling i firmaet var salgsdirektør, - en stilling, der bevirkede, at han skulle rejse en hel del omkring i såvel ind- som udland, og han var derfor noget betænkelig ved yderligere at forpligte sig.

Efter nogen overvejelse accepterede Arne Kristensen dog at stå som ene-direktør for GYRO i et års tid, hvorefter bestyrelsen skulle finde en mere varig løsning ved at ansætte en direktør mere til at tage sig af det rent administrative arbejde.

Fabrikant Poul Møller var stadig ikke rask, men var dog i perioder i 1966 på fabrikken, hvor han så småt begyndte at forberede sin fratræden fra Jernstøberiets ledelse, da civilingeniør Einar P. Foss pludselig afgik ved døden.

Nu tilspidsede situationen sig hurtigt omkring ledelsen af GYRO, idet fabrikant Poul Møller og Jan Bonde Nielsen absolut ikke kunne arbejde sammen, og Poul Møller gjorde svage forsøg på at forhindre Bonde Nielsen i yderligere at få foden indenfor på Jernstøberiet, - men det var forgæves.

Fabrikant Møller var syg og manglede kapital, mens Jan Bonde Nielsen gennem sit ægteskab med Margrethe Foss disponerede over rimeligt store likvide midler.

I begyndelsen af 1967 afhændede Poul Møller konsekvent alle sine GYRO aktier og udtrådte af såvel bestyrelsen som ledelsen af A/S GYRO, Skive Jernstøberi og Maskinfabrik.

Kreditstramning og kulde rammer Skives næststørste virksomhed

- var overskriften til en lille artikel om Jernstøberiet i Jyllands-Posten den 11. februar 1966:

»Kreditstramningen er en af årsagerne til, at Skives næststørste virksomhed, A/S GYRO, skærer arbejdsugen ned til tre dage. Virksomheden undgår derved at foretage afskedigelser blandt arbejderne.

Normalt er denne årstid fabrikkens travleste. GYRO fremstiller landbrugsmaskiner, men afsætningen har svigtet i år, først og fremmest på grund af kreditstramningen, der har medført, at hverken landmænd eller forhandlere ønsker at købe, før det er nødvendigt, - hertil kommer, at frosten har bundet jorden, så forårsarbejdet ikke kan komme i gang.

- Det er første gang i mange år, at noget sådant sker her i virksomheden, siger direktør Arne Kristensen. Vi regner da heller ikke med, at det bliver en langvarig foranstaltning. Så snart foråret ... sætter ind, skulle der gerne komme øgede afsætningsmuligheder, så alle kommer på fuld tid igen.

Vi valgte arbejdsfordeling fremfor afskedigelser. Fordelingen giver de enkelte arbejdere mulighed for at holde en nogenlunde hæderlig ugeløn hjemme.«

A/S GYRO styres af et nyoprettet forretningsudvalg

Efter at fabrikant Poul Møller i begyndelsen af 1967 fratrådte ledelsen af A/S GYRO, konstituerede den nye bestyrelse sig med direktør Torkild Foss, Jydske Kalkværker, Århus, - en søn af afdøde civilingeniør Einar P. Foss - som formand for bestyrelsen.

Samtidig nedsatte man et forretningsudvalg bestående af Torkild Foss, Jan Bonde Nielsen samt deres gode ven, direktør Ole Pontoppidan, der sammen indtil videre dannede topledelsen af A/S GYRO, Skive Jernstøberi og Maskinfabrik.

Forretningsudvalget planlagde herefter en gennemgribende omorganisering i flere afdelinger på Jernstøberiet.

Et af de første udspil hertil udløste i maj 1967 en afskedigelse af fabrikkens driftsbestyrer, ingeniør Aksel Møjbæk tilligemed den ene af virksomhedens repræsentanter, - i begge tilfælde med øjeblikkelig virkning.

Under en samtale med direktør Arne Kristensen i forbindelse med afskedigelserne udtalte forretningsudvalget ganske uopfordret overfor Arne Kristensen, at noget sådant naturligvis aldrig ville overgå ham!

De overraskende afskedigelser på GYRO fik i de følgende dage luften til at svirre af rygter, og det forlød, at Jernstøberiet stod overfor store indskrænkninger og afskedigelser.

Rygterne var så vedholdende, at Skive Folkeblad i juni 1967 forelagde spørgsmålet for direktør Arne Kristensen, der imidlertid meddelte, at de forskellige forlydender om indskrænkninger på GYRO var grebet helt ud af luften.

Forretningsudvalget ansætter civilingeniør Kai Gørtz som administrerende direktør, - og afskediger direktør Arne Kristensen!

I august 1967 ansatte forretningsudvalget civilingeniør Kai Gørtz som administrerende direktør på A/S GYRO, som det var aftalt, da direktør Arne Kristensen i 1966 indvilgede i at fungere som enedirektør i et års tid.

Det kom derimod som en overraskelse, da forretningsudvalget en måneds tid senere ved et besøg på fabrikken den 5. september uden varsel afskedigede direktør Arne Kristensen med omgående virkning.

Det kom som et lyn fra en klar himmel for Arne Kristensen, og han udtrykte straks ønsket om, at afskedigelsen skulle forelægges den samlede bestyrelse på et i forvejen planlagt bestyrelsesmøde den 26. september, - ikke mindst på baggrund af forretningsudvalgets egen - og helt uopfordrede - udtalelse til direktør Arne Kristensen ved driftsbestyrer Aksel Møjbæks afskedigelse i maj måned: »noget sådant vil naturligvis aldrig overgå Dem.«

Alle, der gennem GYRO eller på anden vis kendte Arne Kristensens store energiske og dygtige arbejde for A/S GYRO, stod helt uforstående overfor

forretningsudvalgets afgørelse, da denne blev offentlig kendt.

Den 26. september 1967 blev det omtalte bestyrelsesmøde afholdt på A/S GYRO, og da mødets beslutninger naturligvis var imødeset med betydelig interesse i vide kredse, ikke mindst blandt de cirka 100 mand, der var beskæftiget på fabrikken, - henvendte Skive Folkeblad sig derfor dagen efter til firmaet for at blive orienteret.

Direktør Arne Kristensen ønskede imidlertid ikke at udtale sig om mødets forløb eller om noget af dets resultater, og direktør Kai Gørtz var ikke at træffe om formiddagen.

»Det blev imidlertid oplyst overfor os ved vor henvendelse i formiddags på GYROs kontor,« - sluttede Skive Folkeblad, - »at bestyrelsen har udarbejdet en redegørelse, der vil blive tilstillet pressen«.

Dagen efter forelå den lovede redegørelse fra bestyrelsen:

- Her er redegørelsen i dens fulde ordlyd:

»- I forbindelse med, at A/S GYROs salgsorganisation er under omlægning, er der på den 26. september d.å. afholdt bestyrelsesmøde med direktør Arne Kristensen truffet aftale om, at direktøren fratræder efter mindelig overenskomst.«

Rygterne florerer, - og arbejdsfordeling indføres

Som følge af omorganiseringer i forskellige afdelinger på A/S GYRO samt de foretagne afskedigelser havde der gennem nogen tid stædigt verseret rygter om, at virksomheden stod foran sin luk-

ning, - i bedste fald foran en kraftig indskrænkning af arbejdsstyrken.

Der blev dog ikke tale om lukning, - firmaet fortsatte, og masseafskedigelser forekom heller ikke, hvorimod ledelsen i oktober 1967 indførte arbejdsfordeling på GYRO. Der blev herefter arbejdet på fabrikken mandag, tirsdag, onsdag, mens virksomheden lå stille i ugens resterende dage.

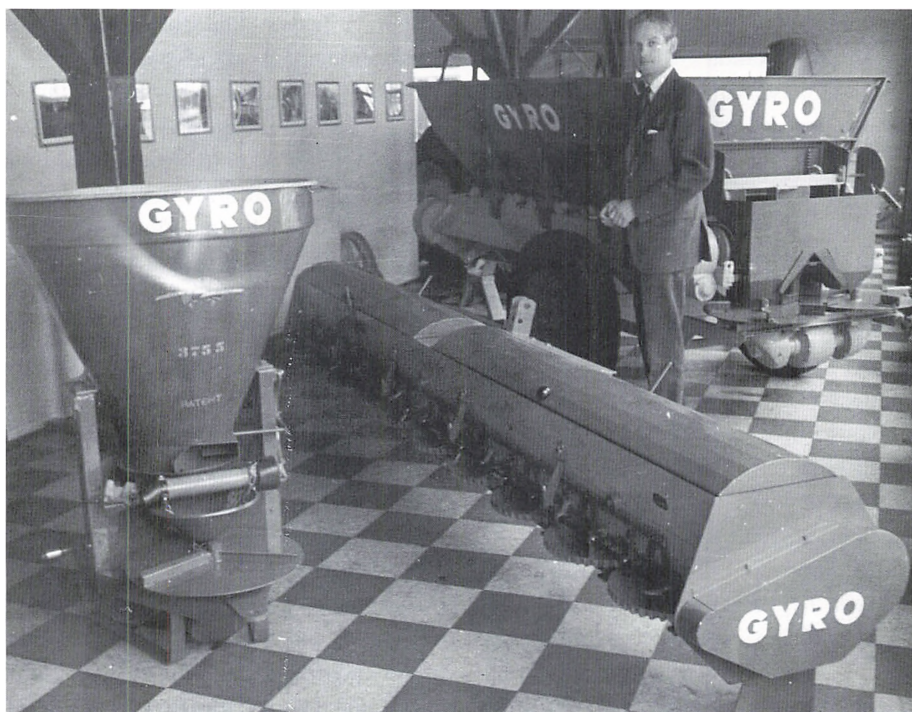
Den økonomiske situation og kreditstramningen havde medført stor tilbageholdenhed fra landmændenes side med hensyn til at investere i nye maskiner. Det lå som følge heraf for tiden hårdt rent beskæftigelsesmæssigt indenfor alle landets virksomheder, hvor der fabrikredes landbrugsmaskiner, og samtidig tilgik der ikke landet særlig mange ordrer udefra. I landbrugsmaskinbranchen var der optræk til en betydelig arbejdsløshed, hvis ikke noget ekstraordinært blev foretaget.

Hurtig afblæsning af arbejdsfordeling, - og ny salgschef ansættes

Arbejdsfordelingen på GYRO blev imidlertid ikke af lang varighed, idet fabrikken i løbet af november 1967 modtog ret mange nye ordrer, der medførte, at nogle af arbejderne straks kom på fuld tid, - og fra 1. december var alle mand i virksomheden igen på fuld beskæftigelse.

For yderligere at intensivere salget af fabrikens produkter, blev Jan Bonde Niensens ven, Ulf Nielsen, i slutningen af 1967 ansat som salgs- og eksportchef på GYRO.

I løbet af foråret 1968 blev der for alvor travlhed på Skive Jernstøberi, og

Direktør Kai Gørtz stående i Jernstøberiets faste udstillingslokale ud mod Østerbro. Maskinerne er fra venstre GYRO spinner, VILLEMØES spredner og bagesten GYRO kalkspredner. Sidstnævnte maskine blev produceret på GYRO en kort tid sidst i tresserne. Foto 1968.

fabrikken overgik i marts måned til skifteholdsdrift i en af afdelingerne - svejseværkstedet - for overhovedet at kunne følge med. Samtidig blev der ansat flere arbejdere - først og fremmest svejsere - for at kunne gennemføre skifteholdsformen på effektiv vis.

Skønt fremgang på GYRO var alt ikke idel lykke

I mange årtier havde Skive Jernstøberi været kendt for at være en af byens bedste arbejdspladser med et usædvanligt godt samarbejde mellem ledelse, funktionærer og arbejdere, - længe før man

overhovedet talte om begrebet: »Miljø på arbejdspladsen.«

Efter at civilingeniør Einar P. Foss var afgået ved døden og fabrikant Poul Møller havde trukket sig tilbage fra firmaets ledelse, ændredes disse forhold imidlertid gradvist. Flere af de medarbejdere, der i mange år havde været ansat på Jernstøberiet, følte sig ligesom ikke mere »hjemme« på virksomheden, - og enkelte tog i de følgende år konsekvensen heraf og opsagde deres stillinger på GYRO for at overtage arbejde på andre områder.

GYRO lammet af strejke

Onsdag den 3. september 1969 blev GYRO næsten lammet på grund af en strejke forårsaget af uoverensstemmelse vedrørende virksomhedens arbejdsgang, der i det sidste par måneder havde gennemgået flere omlægninger.

Strejken omfattede i første omgang kun fabrikkens smede- og maskinarbejdere, men den følgende dag blev den næsten total, efter at de sidste af de faglærte - herunder formerne - vedtog at gå med i arbejdsnedlæggelsen.

Kort efter fik de faglærte følgeskab af en del ufaglærte, så strejken nu omfattede 85 mand. Tilbage i virksomheden var kun lærlingene og de ufaglærte i støberiet.

Arbejdet blev først genoptaget mandag den 8. september.

Atter ny direktør på GYRO

I november 1969 blev administrerende direktør Kai Gørtz afskediget med omgående virkning af A/S GYROS bestyrelse, der bestod af Torkild Foss, Jan Bonde Nielsen, Ole Pontoppidan samt landsretssagfører Poul Zethner Møller.

På det tidspunkt havde direktør Kai Gørtz været ansat i firmaet i godt to år.

Som ny administrerende direktør på GYRO ansatte bestyrelsen herefter firmaets hidtidige salgsschef Ulf Nielsen, og som dennes afløser blev salgsschef Erik Krag fra Løgstør ansat.

Arbejdsfordeling, - og plan om udflytning af fabrikken

I marts 1970 måtte Skive Jernstøberi

igen indføre arbejdsfordeling for en del af arbejderne.

»Maskinfabrikken GYRO har på grund af den strenge vinter, og med den deraf følgende sæsonforykning, haft visse afsætningsmæssige vanskeligheder.

- Det er årsagen til, siger direktør Ulf Nielsen, GYRO, at vi har udarbejdet en plan for en midlertidig arbejdsfordeling. Planen kommer til at omfatte 67 mand, der er beskæftiget i produktionen.

Disse 67 af firmaets i alt 150 medarbejdere har efter en plan, der er godkendt af fællestillidsmanden og bestyrelsen, indvilget i at gå ned på tre dages arbejdsuge.

Årsagen til, at vi har måttet tage dette skridt, er blandt andet, at vi har fået oparbejdet et meget stort færdigvarelager. Vi regner med, - siger Ulf Nielsen, at den nedsatte arbejdsuge vil være et overstået stadium i løbet af april eller maj måned.

Vi står netop nu overfor vor højsæson, hvorfor vi kan nære begrundet tillid til, at vi opnår gode salgsresultater indenfor den nærmeste tid.

Det kan måske i den forbindelse virke besynderligt, - fortsætter direktøren, at vi samtidig med denne afdæmpning i produktionstakten er i stand til at konstatere en øget omsætning på fabrikken som helhed.

Omsætningen i 1967 var på 6,5 millioner kroner, og den steg i 1969 til 12 millioner kroner. Heraf var de 8 millioner kroner eksportindtjening.

I indeværende år forventer vi en omsætning på 14 millioner kroner, hvoraf de 10 millioner kroner forventes indtjent på eksportsalget.

Dette forbedrede omsætningsresultat har vi opnået gennem en sanering af antallet af vore produkter, som vi påbegyndte i 1967. I dag er vor produktion på GYRO koncentreret om gødningsspredere, grønthøstere og frontlæsere.

På længere sigt vil det efter alle beregninger at dømmes blive nødvendigt, at der sker en udflytning af fabrikken, idet de eksisterende lokaler ikke mere giver plads for en væsentlig produktionsudvidelse.

Hvor langt er GYROs planer fremme for en udflytning?

- Der er internt udarbejdet et skitseforslag til en ny fabrik på ca. 10.000 kvadratmeter bebygget areal, - slutter direktør Ulf Nielsen« (Skive Folkeblad 18.3. 1970).

Man vil således ud af foranstående se, at Jernstøberiet standsede produktionen af GYRO kværne, MAMMEN såmaskiner samt GYRO kaffemøller og kaffemaskiner i tiden op til 1970.

Annekset, Jernbanegade 5 udbydes til salg

I det fortsatte arbejde for at skabe baggrund for en udflytning af fabrikken besluttede bestyrelsen for A/S GYRO i april 1970 at udbyde ejendommen Jernbanegade 5 til salg.

I de senere år havde Annekset som tidligere omtalt hovedsageligt været anvendt som ekspedition og lager og kun i mindre omfang til produktion, efter at det nye svejseværksted på Østerbro 9 var taget i brug i 1963.

Nu blev bygningerne rømmet, og lager og ekspedition flyttet tilbage til den gamle fabrik på Østerbro, hvorefter ejendommen Jernbanegade 5 kunne frigives.

Da Skive Jernstøberi i 1881 blev grundlagt på Østerbro - dengang »Skive Holme« - var støberiet noget af det første byggeri øst for Skive-Karup å, og der var masser af luft og plads til alle sider.

År efter år tog byggeriet i området imidlertid til, indtil Jernstøberiet pludselig en skønne dag så sig lukket inde mellem store beboelsesejendomme.

Det var denne situation, som ledelsen nu ville undgå en gentagelse af, og man

søgte derfor nu en grund på cirka 5 tønder land med mulighed for køb af yderligere 5 tønder land tilstødende areal.

Ny model af VILMO gødningspreder

Den stagnation, A/S GYRO var inde i ved midsommertid 1970, da fabrikken måtte afskedige 20 mand på grund af kreditstramningen, blev i løbet af sommeren overvundet.

Skive Dagblad fortæller herom den 24. december 1970:

»Sidst i januar 1971 vil Maskinfabrikken GYRO i Skive introducere en ny gødningspreder, oplyser direktør Ulf Nielsen. Der er tale om en preder af VILMO-typen, - en såkaldt tallerkenspreder, der vil blive fremstillet specielt med henblik på det danske landbrug.

Ulf Nielsen siger videre, at perioden med kreditstramningen nu er ved at blive afløst af en periode med optimisme, idet fabrikken har fået en del nye ordrer såvel herhjemme fra som fra udlandet.«

Udvidelse af støberiafdelingen i april 1971

Da GYRO sidst i tresserne begyndte at stoppe produktionen af de mindre lønsomme produkter, fik støberiet derved en del ledig kapacitet, som man ville søge at udnytte på anden vis.

Jernstøberiet havde naturligvis primært altid lavet støbegods til Maskinfabrikens egen produktion, men helt tilbage fra krigens tid havde støberiet tillige været underleverandør af støbegods til enkelte andre virksomheder. Dette felt ønskede man nu at udvide for at udnytte den ledige kapacitet i støberiet, og man søgte derfor kontakt med forskellige

fabrikker, der anvendte støbegods i produktionen, i forsøg på at blive underleverandør hos disse.

Disse bestræbelser gav så gode resultater, at man nu kun et par år senere måtte i gang med at udvide støberiet for at følge med i produktionen af støbegods.

Også på den øvrige del af virksomheden herskede der i foråret 1971 stor travlhed med at klare eksporten af maskiner til såvel europæiske som oversøiske kunder, der alle skulle have deres ordrer effektueret indenfor en overskuelig fremtid, hvilket bevirkede, at beskæftigelsen var sikret en rum tid fremover.

Direktør Ulf Nielsen medejer af A/S GYRO

I efteråret 1971 afviklede Jan Bonde Nielsen sine interesser i A/S GYRO og solgte sin beholdning af GYRO aktier på 50% af aktiekapitalen til direktør Ulf Nielsen, der herefter sammen med Foss-familien stod som ejer af A/S GYRO.

I forbindelse med udflytningen af A/S GYRO arbejdede ledelsen i maj 1972 med to muligheder: enten at bygge en helt ny fabrik med egnsudviklingsstøtte eller som alternativ - hvilket gennem længere tid havde været under overvejelse - at flytte til Lemvig, hvor der fandtes eksisterende fabriksanlæg, klar til med det samme at blive taget i brug. En sådan flytning måtte i så fald ske for egne midler, men til gengæld ville man kunne spare den store investering i nybyggeri. De omtalte lokaler stod klar, beregnet til netop den produktion af landbrugsmaskiner, som GYRO beskæftigede sig med.

Alligevel ville bestyrelsen foretrække at bygge i Skive og helst på et område i umiddelbar nærhed af Struer - Langå jernbane, da 80% af fabrikkens produkter blev afsendt pr. jernbane.

Der blev af Skive kommune og DSB lagt et stort arbejde i at finde en egnet grund, og der blev i første omgang peget på et område på Lundhede.

Principbeslutning om udflytning

I august 1972 modtog GYRO en ordre på landbrugsmaskiner for mellem tre og fire millioner kroner til Østeuropa.

For at effektuere denne ordre måtte fabrikken resten af året køre med topbelastning. Der var på det tidspunkt ansat i alt 130 mand på GYRO.

Den gamle fabrik på Østerbro havde dermed endnu en gang bevist, at den var i stand til at tage konkurrencen op med andre førende virksomheder indenfor området, idet ordren, ifølge direktør Ulf Nielsen, først var en realitet efter mange og drøje forhandlinger i hård konkurrence med andre danske virksomheder.

I samme måned traf bestyrelsen for A/S GYRO i princippet beslutning om, at fabrikken skulle flytte ud af de nuværende bygninger på Østerbro 5-7 og 9, idet man ikke fandt mulighed for yderligere udvidelser på stedet.

Derimod blev der ikke på bestyrelsesmødet truffet nogen endelig beslutning om, hvorvidt GYRO skulle flytte til et andet sted indenfor Skive kommunes grænser eller eventuelt til Lemvig.

A/S GYRO har sikret sig jord i Skive kommune

Herom fortæller Skive Dagblad den 28. september 1972:

»Det er nu givet, at A/S GYRO, der beskæftiger knap 125 mand, ikke forlader Skive. For nogen tid siden besluttede selskabets bestyrelse principielt en udflytning fra de nuværende trange bygninger på Østerbro.

Bestyrelsen havde anslået, at en udflytning og et nybyggeri indenfor Skive kommune vil koste cirka 7 millioner, mens en flytning til bestående lokaler i Lemvig kunne klares for 4 millioner kroner. Alligevel mente man det nødvendigt fortsat at kunne drage nytte af den veltjente medarbejderstabs store viden, hvorfor man var indstillet på at blive i Skive, hvis der kunne findes en brugbar løsning. Siden har bestyrelsens formand, direktør Tor-kild Foss og GYROs administrerende direktør Ulf Nielsen, forhandlet med Skive kommune. Onsdag gik jordhandelen i orden.

Selskabet har sikret sig et industriareal til en ny virksomhed, og hermed bekræftes ejernes vilje til - for medarbejdernes skyld - at bevare fabrikken i Skive, siger direktør Ulf Nielsen.

Aralet er på cirka 82.500 kvadratmeter og beliggende på Lundhede mark, cirka tre kilometer fra Skives centrum. Sælger er landmand Søren Jørgensen. Selskabet forhandler

nu videre med myndighederne og med DSB om den nye fabriks placering, herunder anlæg af sidespor til Langå-Struer banelinjen.«

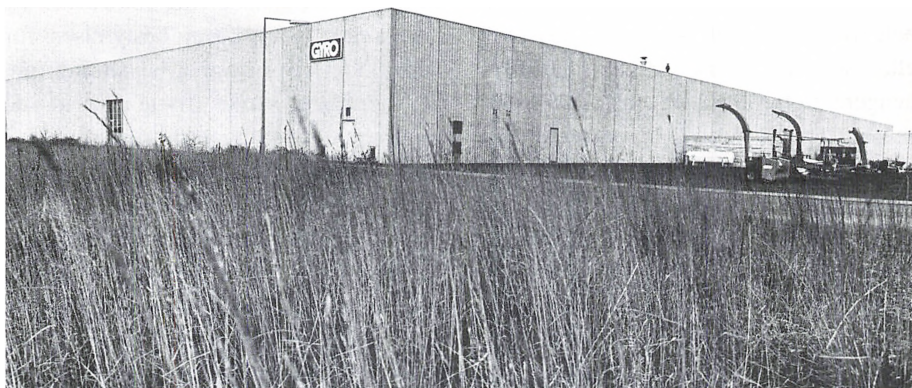
Som den første udflytter til det nye industrikarver på Lundhede holdt A/S GYRO den 25.maj 1973 rejsegilde på den store hal, der fremtidig skulle rumme Maskinfabrikken.

Sidst i oktober var produktionen i fuld gang på det nye GYRO, hvis produktionshal firmaet selv havde udarbejdet i alle detaljer.

Der var mange arbejdsbesparende enkeltheder i den nye virksomhed, blandt andet det lille »trinbræt« i forbindelse med sidesporet til Struer-Langå jernbanelinien. Fra læsserampen her kunne der således ekspederes fem jernbanevogne på een gang.

Men hvad med den oprindelige kærne i firmaet: Skive Jernstøberi?

Det gamle GYRO - eller Skive Jernstøberi - forblev foreløbig i lokalerne på

Sidst i oktober 1973 stod A/S GYRO's nye fabrik på 10.750 kvadratmeter klar til at påbegynde produktionen på Gyrovej 1-5.

Fra indvielsen af det nye GYRO ses foran fra venstre borgmester Peter Kjærgård, kommunaldirektør Orla B. Madsen samt adm. direktør Ulf Nielsen.

Østerbro, hvor 25 mand var beskæftiget i støberiet.

Efter investeringerne i 1971 og 1972 var Jernstøberiet fuldt konkurrencedygtigt, og det var i høj grad støberiet, der muliggjorde Maskinfabrikken kraftige ekspansion, idet tre fjerdedele af støberiets produktion blev aftaget af Maskinfabrikken, mens den sidste fjerdedel blev afsat til anden side.

Med hensyn til den gamle fabrik på Østerbro som helhed var det hensigten at søge den afhændet eller eventuelt ombygget og udlejet.

A/S GYRO overtager SKB-kraner A/S i Lyngø

Den 1. oktober 1973 overtog GYRO samtlige aktier i den anerkendte danske

kranfabrik SKB-kraner A/S. Virksomheden beskæftigede cirka 70 medarbejdere, og Ulf Nielsen tiltrådte som administrerende direktør, mens Torkild Foss overtog posten som bestyrelsesformand i SKB-kraner.

I øvrigt var det hensigten at drive SKB-kraner videre i Lyngø i Nordsjælland.

A/S GYRO sælger Østerbro 5, 7 og 9 til Skive kommune

Det blev imidlertid ikke aktuelt for GYRO at ombygge og udleje den gamle fabrik på Østerbro, idet man i foråret 1974 kom i realitetsforhandlinger med Skive kommune om salg af hele komplekset til kommunen.

Disse forhandlinger resulterede i, at Skive kommune overtog det gamle GYRO på Østerbro den 1. april 1974 for en sum af 1.650.000 kroner.

Allerede ved indvielsen af den nye fabrik på Lundhede i efteråret 1973 havde direktør Ulf Nielsen luftet tanken om yderligere udvidelser her, og disse planer var formentlig gennem salget af den gamle fabrik rykket nærmere virkeliggørelsen, forlød det fra GYRO.

A/S GYRO investerer yderligere 13-14 millioner kroner på Lundhede

Den planlagte udvidelse med en ny produktionshal på Lundhede til brug for SKB-kraner blev iværksat i sommeren 1974, idet man besluttede at oprette en »SKB-satellitfabrik« i tilknytning til GYRO.

- Salgsudviklingen i kraner har været så gunstig, - forlød det ifølge direktør Ulf Nielsen - at de udvidelsesplaner, man havde ved overtagelsen af SKB-kraner i oktober 1973, nødvendigvis måtte fremskyndes for at man kunne overholde de lovede leveringstider, specielt til eksportmarkedet.

Den nye SKB fabrik på Lundhede kom til at bestå af en hal på cirka 10.000 kvadratmeter, der skulle stå færdig i forsommeren 1975.

Det går op - og det går ned!

SKB-kraner var åbenbart ikke den guldgrube, man havde forventet og kunne slet ikke leve op til de store investeringer på Lundhede. Man manglede likvide midler og lånemulighederne var begrænsede, - men så lånte SKB-kraner hos

GYRO, som heller ikke kørte allerbedst i 1975.

- Men den nye hal blev da færdig, og SKB-kraner flyttede ind i sommeren 1975 som planlagt.

Det gik ikke så godt med salget og økonomien i nogen af de to fabrikker, - og bedre blev det ikke af, at direktør Ulf Nielsen kort efter afviklede alle sine interesser i såvel A/S GYRO som A/S SKB-kraner og solgte sine aktier i begge virksomheder til Foss-familien - dog hovedsagelig til direktør Torkild Foss.

Herefter stod Torkild Foss som ejer af omtrent alle aktierne i de to selskaber.

SKB-kraner fik i 1975 et underskud på 5 millioner kroner, og når aktiekapitalen i denne virksomhed var på 850.000 kroner, så det unægtelig ikke godt ud. - Der til kom, at underskuddet var finansieret ved, at man havde lånt hos GYRO og derved næsten revet GYRO med i faldet.

- Det var indlysende, at der måtte ske ændringer!

»Thrige-Titan A/S Odense, har købt de to Skive virksomheder, aktieselskaberne GYRO og SKB-kraner på Lundhede af Torkild Foss, som hermed har afviklet alle sine interesser i de to selskaber.

Ejerskiftet har virkning fra 19. juli 1976. For direktør Torkild Foss er det direktør Willy Banke, der de sidste to måneder har forhandlet om salg af virksomhederne.

Som ny direktør på GYRO er tiltrådt den 31-årige cand. polit. Christian Sonne-Schmidt, der i fem år har været ansat hos Thrige Titan i Odense« (Skive Folkeblad 20.7. 1976).

Skive Jernstøberi får dødsstødet

Efter rekonstruktionen i forbindelse med Thrige-Titans overtagelse af A/S GYRO begyndte fabrikken atter at få vind i sejt

lene, dels på grund af at en række unødvendige omkostninger var skåret bort, og dels fordi firmaet fik en del gode eksportorder, fortrinsvis fra Tyskland, Frankrig og U.S.A. Fremgangen havde også den glædelige virkning, at der i alt i 1977 blev nyansat ca. 40 medarbejdere.

Med virkning fra 1. december 1977 overtog Thrige-Titan aktiemajoriteten i Holstebro Jernstøberi og Maskinfabrik A/S, --- og dermed fik det gamle Jernstøberi på Østerbro dødsstødet.

Efter overtagelsen af Holstebro Jernstøberi blev det vedtaget at nedlægge Skive Jernstøberi indenfor det næste halve års tid, og støberiets modeller med videre skulle overføres til Holstebro Jernstøberi.

De 25 mand, der arbejdede på det gamle støberi på Østerbro, blev tilbudt

arbejde enten hos GYRO på Lundhede eller på Jernstøberiet i Holstebro.

Under fællesbetegnelsen T-T AGRO INDUSTRI A/S samlede Thrige-Titan A/S i årene 1976 til 1981 følgende virksomheder:

A/S GYRO, købt i juli 1976

VETO, købt i januar 1977

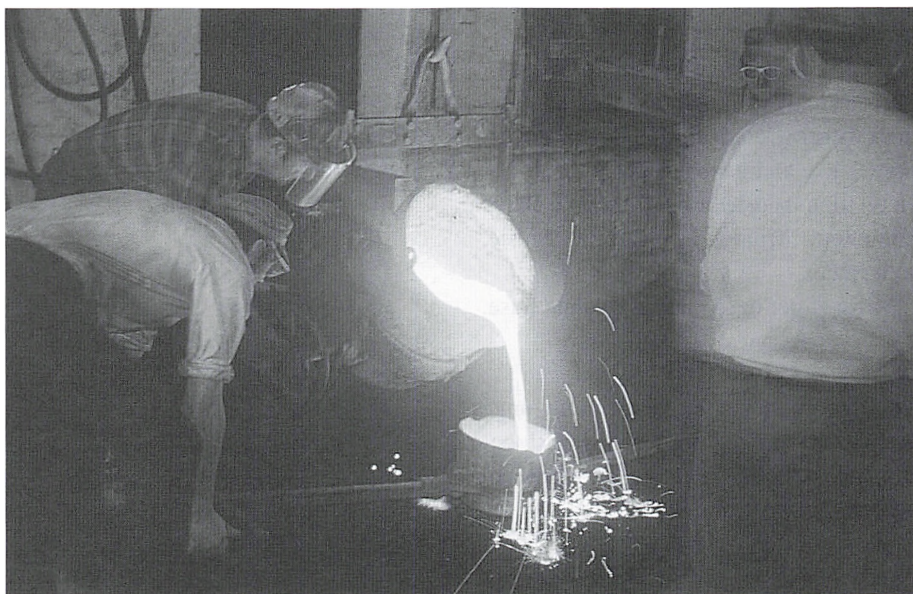
HOLSTEBRO JERNSTØBERI, købt i november 1977

ROLAND, købt i januar 1978

LINDINGER SPRØJTEFABRIKATION, købt i november 1978

P. NORDSTEN, købt i januar 1981.

A/S T-T AGRO INDUSTRI var hermed en af de største landbrugsmaskinproducenter i Danmark med tilsammen cirka 420 medarbejdere og en omsætning på 120 millioner kroner.

For sidste gang flød den 1400 grader varme og lysende strøm af jernmasse ud i kranskeen ... (Foto: Jørgen D. Jensen).

Den sidste støbning på Skive Jernstøberi

Torsdag den 8. juni 1978 gjorde mandskabet på Skive Jernstøberi klar til den sidste støbning på det 97 år gamle støberi. Den sidste produktion drejede sig om knap 4 tons støbegods til GYRO frontlæssere.

For sidste gang flød den 1400 grader varme og lysende strøm af jernmasse ud i kranskeen for derfra via dobbeltskeer at blive hældt ned i formkasserne, der straks med et blaf blev omgivet af små lyseblå flammer.

Der blev ikke talt meget, - stemningen var nærmest lidt trykkende.

- For nogle var det deres sidste arbejdsdag, - andre skulle omskoles og starte forfra hos GYRO på Lundhede, - og fælles for dem var, at alle havde de arbejdet tæt sammen her i et godt kammeratskab.

En af arbejderne udtrykte det således:
- Vi har haft et fantastisk godt kammeratskab her. Den atmosfære, som er her, findes ikke andre steder, tror jeg. Det har været den bedste arbejdsplads i Skive kommune. Miljøet her var det bedste, som findes.

Miljø er der også mest af i gamle huse.

*

En saga er slut, - sagaen om to unge mænds livsværk, - om Skive Jernstøberis omskiftelige tilværelse gennem næsten hundrede år...

Artiklerne om Skive Jernstøberi i Skivebogen 1993 og 1994 udgør tilsammen et fyldigt uddrag af bogen »Sagaen om Skive Jernstøberi«.

Specielt interesserede kan søge yderligere oplysninger i Olav Jensen: »Af Skive Jernstøberis saga«, 1965, og Olav Jensen: »Sagaen om Skive Jernstøberi«, 1991, der begge findes på Skive byhistoriske Arkiv.

Anden Litteratur:

Skive Jernstøberi. I: Aarbogen 1946 s. 24-27. Et nyt fag, en gammel fagforening. Formerne fylder 60. Skive Socialdemokrat 22.6. 1951. Helge Stavnsbjerg: 1893-1993. Dansk Metalarbejderforbund Skive afdeling. Skive 1993.

Sallingsyssels bronze- og jernalderhøje - bliver de bevaret godt nok?

Af overlæge Poul Ebbe Nielsen, Søborg

Gravhøje i det danske landskab har altid fascineret mig - lige fra jeg som barn var med i arbejdet på min onkels gård i Glyngø i Nord-Vestsalling. På et højdedrag med vid udsigt over det flade land mod Grynderup til de høje bakker på Fur var placeret tre store bronzealderhøje indenfor en afstand af kun 100 meter. Når der var pause i arbejdet på marken blev kaffe og kage ofte indtaget på toppen af den højeste (Kløvenhøj 35 m over havets overflade). Engang imellem, når græsset var blevet for højt, satte karlene på gården ild til det tørre græs, og denne utraditionelle behandling var med til at bevare disse flotte høje - med saftigt græs og uden generende bevoksning af buske og træer.

Kører man rundt i Salling og Fjends eller sidder man med et generalstabsblad foran sig, vil man hurtigt opdage, at det gamle Sallingsyssel er oversået med gravhøje, formentlig den højeste koncentration i hele Danmark.

I denne artikel vil jeg forsøge at tegne et billede af disse høje, fortælle om de kilder og beskrivelser, man kan gøre brug af, hvis man ønsker at studere dem nærmere samt til sidst komme ind på, hvordan gravhøjene bør bevares for eftertiden, for her synes der at være

noget at rette op på visse steder. Vedrørende de arkæologiske fund, som er gjort ved udgravninger i højene, kan henvises til flere forskellige kilder¹⁻⁶.

Lidt om gravhøjenes oprindelse - og om sløjfninger

Langt de fleste gravhøje i Salling og Fjends er bronzealderhøje, d.v.s. opført i perioden ca. 1800 år f.Kr. - ca. 400 år f.Kr.. En del af højene, ofte de mindre, er jernalderhøje, d.v.s. fra perioden 400 år f.Kr. - år 800. Der findes i Salling kun enkelte jættestuer fra stenalderen, bl.a. en jættestue ved Krejbjerg.

Man har i Danmark kendskab til ca. 80.000 gravhøje, heraf ca. 8000 i Viborg Amt¹. Højene har ligget urørt i landskabet i flere tusind år. Højene markerer, at man har gravsat en betydningsfuld person i det lokale samfund. I mange af højene har man kunnet finde tegn på flere gravsætninger, og nogle af højene har foruden en større gravsætning også indeholdt en eller mange urner, som senere er nedsat.

I slutningen af det forrige århundrede og i tilslutning til opdyrkningen af den jyske hede begyndte den helt store vandalisme, hvor gravhøjene blev sløjfet i stor tal. Fundene fra højene blev spredt -

ofte solgt til interesserede og stenene fra gravsætningerne blev anvendt i forbindelse med nyt byggeri. Man regner med, at ca. to trediedele af de i Danmark værende gravhøje på denne måde blev jævnet med jorden. Mærkeligt at tænke på, at befolkningen i Danmark tilsyneladende har værnet om disse karakteristiske oldtidsminder - måske tildels af frygt - helt frem til vores oplyste tidsalder, hvor så de destruktive kræfter sætter ind.

I begyndelsen af dette århundrede rejser der sig en folkelig modstand mod sløjfningerne.

Jeppé Aakjær beretter i 1911 i en artikel i Historisk Årbog for Skive og Omegn⁷ om to markante høje i Salling, hvoraf den ene har tjent som rettergangssted. Han begynder sin beskrivelse med følgende:

»Hvilke herlige Mindesmærker har vi Vestjyder ikke i vore Høje. Mens Ploven gaar som en jævrende Høvl hen over Mark og Mose, staar disse Høje som brune Knaster i skjørt Ved og gjør den herligste Virkning i vor bløde Landskab.....

Hvorledes har man kunnet nænne at ødelægge noget for vort Land saa værdifuldt? Og dog er det sket efter stor målestok; for et Par lumpne Syldsten til et Svinehus eller en Overdækker til en Stenkiste har man omrodet og spoleret i Hundretal af disse stolte Oldtidsminder...

Hvor beskæmmende er det, at de skønne Slægtsminder, som Fortidens barbariske Kultur har skånet, de netop skal møde deres banemænd blandt VOR »oplyste« bonde stand!«

Jeppé Aakjær lagde som bekendt ikke fingrene imellem, når han blev gram i hu.

Nationalmuseets folk var angiveligt i begyndelsen af dette århundrede meget lidt interesseret i at skabe et lovmæssigt grundlag for, at gravhøjene kunne bevares bedre⁸. Først efter et mangeårigt pres fra bl.a. Danmarks Naturfredningsforening blev Fredningsloven vedtaget i 1937 i Rigsdagen. Med baggrund i denne lov begyndte man at rette henvendelse til de mange lodsejere, som havde gravhøje liggende på deres jorder (ex. se Fig. 1). Man pointerede, at gravhøjene nu var blevet fredede, at de ikke måtte beskadiges, at beplantning ikke måtte finde sted, men at borthugning af buske og krat var tilladt.

Mange steder blev opsat de kendte granitsten mærket med FM (»Fredet Minde«) og en overliggende kongekrone.

Med vedtagelsen af fredningsloven i 1937 stoppede endelig den helt ukontrollerede sløjfning af højene, og vi er heldigvis stadig i Danmark i stand til at fremvise en helt utrolig mængde af smukke og velbevarede høje, hvor ikke mindst Salling og Fjends kan gøre sig bemærket.

Tidligere optællinger

Den første systematiske optælling og registrering af gravhøjene i Salling er foretaget af den meget arkæologisk interesserede Lærer Strandgaard fra Selde (Fig. 2). På kortet kan man se en helt usædvanlig koncentration af højene i Salling og indirekte ved sammenligning med nye kort forstå, hvor mange høje, der er blevet sløjfjet. Ifølge oplysninger fra Skive Museum er der senere foreta-

NATIONALMUSEET
I. AFDELING
HISTORISK TID

København, den 5. november 1949

Hr. Gårdejer Johannes Nielsen,
D u r u p.

I 1937 vedtog Rigsdagen en ny Naturfredningslov; dennes § 2 bestemmer, at alle jordfaste Fortidsminder (Høje, Dysser, Gravpladser, Bautastene o. s. v.) er fredede, uden at Ejerens Samtykke behøves indhentet og uden at der kan gives Erstatning derfor.

Ifølge denne Lov er nedennævnte paa Deres Ejendom Matr. Nautrup By, Nautrup Sogn, Herre Herred, Viborg Amt, beliggende Fortids-
Nr. 8 k af
minde fredet.

Dette Mindesmærke maa saaledes ikke fjernes, ej heller beskadiges ved Gravning, Pløjning, Bortkørsel af Sten og Jord, Tilførsel af Sten og Affald eller paa nogen anden Maade forstyrres. Bepantning maa ikke finde Sted; derimod er Borthugning af Krat og Buske tilladt.

Meddelelse om dette Fredningsforhold vil tilgaa Dommerkontorets Tinglysningskontor, hvor det vil blive anført i Ejendommens Akter. Fredningssten vil senere blive opsat.

Denne Skrivelse bedes vedlagt Ejendommens Papirer.

Numret paa Mindesmærket refererer til Kort i Museets

Arkiv.

1506.75 Den nordlige halvdel af en høj.
Høj, ca. 0,75 m høj og ca. 10 m i tværmål. Sænkning i top. En bred skelpløjning går hen over den. Nordre halvdel i plantage. Søndre halvdel i hede. (Søndre halvdel ligger paa matr. nr. 7 c af Nautrup.)

Th. K. Holten

Brev fra Nationalmuseet i 1949 til lodsejer (min Far) angående den nye fredningslov vedtaget i 1937. Den nævnte høj er senere delvis bortgravet af en anden lodsejer og er nu under restaurering efter nærmere tilsyn fra Skive Museum.

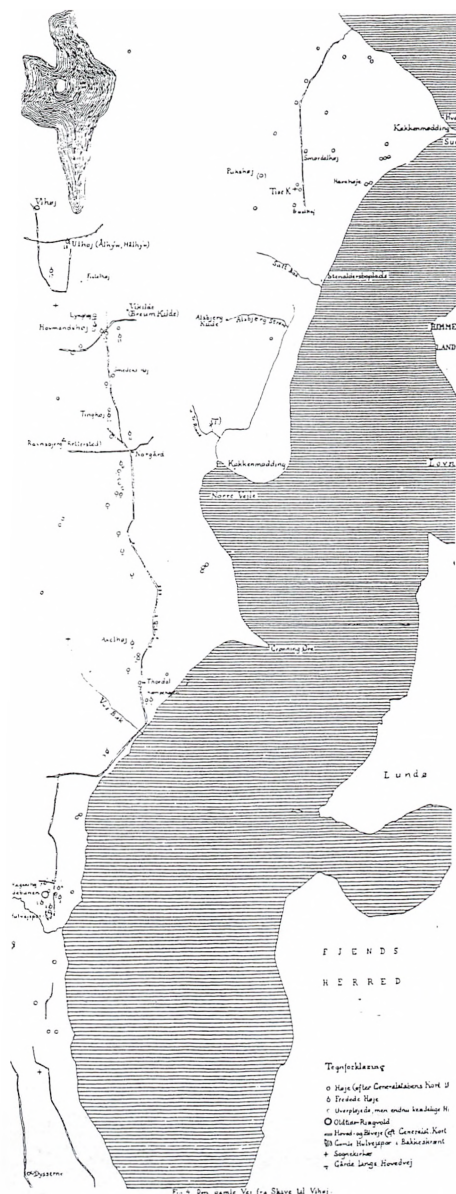
artikel i Historisk Årbog benævnt »Sal-
lingske Helligdomme«⁹ den østsallingske
»Via Appia«, hvor han på bag-
grund af gravhøjenes beliggenhed (Fig.
3) fortæller om oldtidsvejen fra Skive
mod nord til den meget lidt kendte old-
tids-Ringvold ved Lyby, videre til Grin-
derslev og endende ved Vihøj, der har
den højeste beliggenhed af alle sal-
lingske høje (ca. 56 m over havets over-
flade). Schütte har illustreret sin artikel
med fine vignetter i tusch tegnet på ture-
ne rundt i landskabet. Han beklager sig -
ligesom Jeppe Aakjær - over »den
manglende sans for Hedenolds hellige
Minder«:

»Tiden har desværre sløvet vor umiddelbare
Sans for det Hellige. Bondens overtroiske
Frygt for det at forstyrre Gravboens Fred er
en saga blott. Nutidens krasse Materialisme
har slået snart de fleste af de ærværdige
Møgelstenkamre i Skærver og den Vejfarende
vil gå forbi Dyssen eller Kampestensok-
len ligeså uanfægtet som forbi det første det
bedste Nøs eller Svinehus. Det er derfor
højelig på Tide, at Johs. V. Jensen har råbt sit
harmfulde Varsko: Den, der slår en Dyse
eller en Jættestue i Skærver, er ikke et Haar
bedre end den, der skænder en Kirkegaard.
Lad os hurtigst muligt få vedtaget en Lands-
lov med Forbud mod Sløjfning af flere af de
ærværdige Gravmæler fra Hedenold«.

Også dette indlæg afspejler den kamp,
der gik forud for vedtagelsen af Fred-
ningsloven i 1937. Gudmund Schütte
belærer os om, at »Harre «kommer fra»
Hargæ, et helligdomsnavn af den aller-
ældste og ærværdigste art«.

Gravhøjene belyst i den danske sang

Går man gennem Folkehøjskolesangbo-
gen, vil man hurtigt erfare, at adskillige

Østsallings »Via Appia« tegnet og beskrevet
af Gudmund Schütte i 1933⁹.

af de danske digtere har ladet sig inspirere af gravhøjene i det danske landskab og dermed indlemmet dem som et element i den danske sangskat:

St. Steensen Blicher: »Kær est du fødeland«

*»Min fødestavn er lyngens brune land,
min barndomssol har smilt på mørken hede,
min spæde fod har trådt den gule sand,
blandt sorte høje bor min ungdoms glæde.«*

H.C.Andersen: »I Danmark er jeg født«

*»Du danske, friske strand
hvor oldtids kæmpegrave
stå mellem æblegård og humlehøve.«*

Helge Rode: »Som en rejselysten flåde«

*»Bølgelandets runde høje
tavlet ud i grønt og guld.«*

Johs. V. Jensen: »Hvor smiler fager den danske kyst«

*»- gravhøje kroner det danske land
hvor skønt fortoner sig sø og strand.
- Alvortlig taler ved alfarvej
med grønsvær tækket de gamles grave.«*

*Jeppe Aakjær: »Der dukker af disen mit
fædrende jord«*

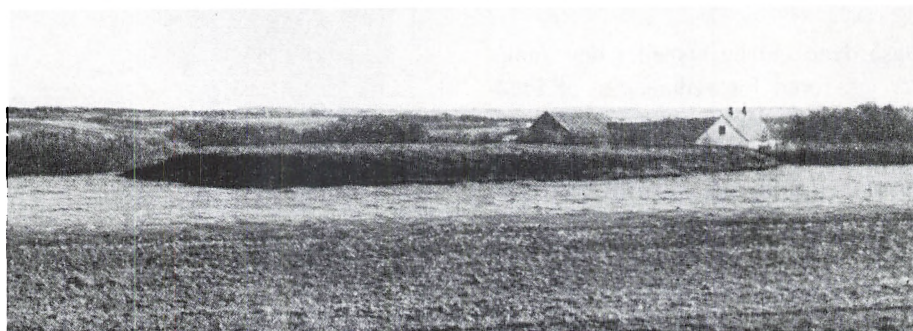
*»Mørkt stiger en høj over kornhavet op,
med blåbær og lyng er den klædt.«*

Hvordan skal gravhøjene bevares for eftertiden?

Det er der ikke nogle nedfældede regler for. Det er fastslået i fredningsloven, at højene ikke må beskadiges, at beplantning ikke er tilladt og at borthugning af buske og krat er tilladt. Tager man på ture rundt i landskabet vil man se velbevarede gravhøje ligge med deres karakteristiske profil tegnende sig i silhuet mod den bagvedliggende himmel, skiftende i farver og belysning alt efter vejrlig og årstid. Mange lodsejere har således sørget for, at krat og bevoksning har været holdt nede, men desværre må man konstatere, at mange gravhøje er ved at forsvinde under store buske og træer eller højt voksende krat.

Det er sørgeligt at se, at man visse steder ikke har mere respekt for disse oldtidsklenodier.

I Sallingsund Kommune er man nu med assistance fra Viborg Amt begyndt at frilægge nogle af de høje, som har været ved at gro efter. Man har således frilagt den meget sjældne dansehøj »Bredhøj« på toppen af Naurup Bakke. Denne høj er kun ca. 2 meter høj, men

Bredhøj i Naurup fotograferet i 1930'erne og gengivet hos Johs. Brønsted" og N.C. Bøgelev⁶.

Bredhøj i Nautrup fotograferet i 1992 efter at højen var blevet ryddet for beplantning (Fotograf: Poul Ebbe Nielsen).

ikke mindre end 35 meter i diameter. Højen er omtalt flere steder i litteraturen vedrørende gravhøje. Således skriver den navnkundige direktør for Nationalmuseet Johs. Brøndsted i en artikel fra 1944¹⁰:

»Vilde man spørge den, der af Selvsyn kender Sallingsyssels tre Dele, hvilken af dem han vilde give Prisen med Hensyn til Oldtidsminders Mængde, maatte Svaret sikkert blive: Fjends Herred. Mors vilde komme sidst; den høje, bare Ø har ikke mange Kæmpehøje tilbage. Midt imellem staar Salling med Fur; trods en udstrakt Opdyrkning træffer man her ikke saa helt faa anelige Højgrupper.... Ved Nautrup ligger en af de ejendommelige, kresrunde, lave og fuldstændig flade Høje, som muligvis har tjent som Skueplads for religiøse Handlinger, Optog eller Danse i Bronzealderen. Nogle af den Slags Høje kaldes endnu «Dansehøje»«.

Et godt billede af Bredhøj taget for over 50 år siden (Fig. 4) finder man både i Johs. Brøndsteds berømte værk om Dan-

marks Oldtid¹¹ og i en artikel skrevet af N.C. Bøgelev om Sallingegnens oldtidsminder⁶. Her kan man se højen ligge frit uden bevoksninger. I Fig. 5 ser man, hvordan den imponerende høj tager sig ud idag, efter at man i 1992 fjernede adskillige store fyrretræer, som dækkede højens østlige side.

I 1993 har Sallingsund Kommune i samarbejde med Viborg Amt frilagt en klynge på ialt 13 bronzealderhøje (Bjørnshøjene) tæt ved Sallingsund. Ved at fjerne nogle store læhegn ligger højerne nu frit med vid udsigt over Limfjorden (Fig. 6). Disse høje markerer beliggenheden af den oldtidsvej, som gik østover fra Sallingsund. De nævnte høje er sammen med det karakteristiske og smukke landskab omkring Harre Vig og den sjældne tunneldal Nautrup Hulkær et oplagt mål for en spændende udflugt, og sidstnævnte et oplagt mål for en fredning.

Man må håbe, at lodsejerne, som har høje placeret på deres jorder, og kommuner og amter i fællesskab vil drage omsorg for, at Salling og Fjends fortsat vil være et af de steder i landet, hvor de smukke bronze- og jernalderhøje er med til at fortælle om vores helt unikke minder fra oldtiden og fortsat være med til at fremhæve den landskabelige skønhed, som Sallingsysse er så rig på.

Skive Museum burde have midler stillet til rådighed for at foretage en ny registrering af gravhøjene, både for at få en markering af, om højene er velbevarede eller trænger til beskæring og samtidig også få en optælling over, om nogle af højene trods fredningen fra 1937 skulle være forsvundet siden sidste optælling i 1943. I takt med den stigende braklægning af landbrugsjord burde kommuner og amt overveje, om der var områder med særlig mange højklyster, som kunne blive opkøbt og unddraget landbrugspligt, og dermed frilagt til spændende rekreative udflugtsmål.

Litteraturliste

1. Henning Dehn-Nielsen : 348 Oldtidsminder i Jylland. Gyldendal 1976.
2. John Simonsen : Pelsjægere og vikinger ved Harre Vig. Museerne i Viborg Amt (MIV) 14, 1986, s. 80-83.
3. John Simonsen: Fra Oldtids-pottemagerens værksted. Skive Museum, 1989.
4. Svend Nielsen & John Simonsen: En jættestuetomt i Naurup Sogn. Museerne i Viborg Amt (MIV) 8, 1979 s. 40-45.
5. Hans Kjær: En bronzealderhøj i Salling. Historisk Årbog for Skive og Omegn 1929 s. 57-76.
6. N.C. Bøgelev: Egnens oldtidsminder. Historisk Årbog for Skive og Omegn 1939 s. 63-121.
7. Jeppe Aakjær: To Høje. Historisk Årbog for Skive og Omegn 1911 s. 103-109.
8. Sven Thorsen: Historisk scene, fyldt med gamle rekvisitter. Natur og Miljø. Danmarks Naturfredningsforenings blad. Nr. 1 1989, s. 10-13.
9. Gudmund Schütte: Sallingske Helligdomme. Historisk Årbog for Skive og Omegn 1933 s. 27-66.
10. Johs. Brøndsted: Om Sallingsysse Oldtid. Turistforeningen for Danmark's Årbog 1944 s. 179-195.
11. Johs. Brøndsted: Danmarks Oldtid. Gyldendal 1938-1940, bind II s. 35.

Bjørnshøjene ved Sallingsund fotograferet i 1993 efter at krat, træer og læhegn er blevet fjernet (Fotograf: Jais Poulsen).

Fra Christines poesibog

Af fhv. skoledirektør Peter Ussing Olsen, Løkken

Christine Christensen blev født den 19. marts 1872 i Hjortshøj ved Århus (forældre husmand Jens Pedersen Tvilling og Marie Elisabeth Sørensen). Som ung tjente hun bl.a. på en herregård i Skåne, inden hun i 1893 blev husjomfru hos dyrlæge Henrik Møller og hans hustru Margrethe Kirketerp på Grinderslev Kloster. To år senere kom hun til »Liselund« på Møen, og derefter blev hun gift med gårdejer og sognefoged Peter Christensen, Elling ved Frederikshavn. Hun engagerede sig i kvindesagen og deltog bl.a. i det store kvindeoptog til Rigsdagen i 1915. Hun døde i 1932.

Hvis poesibøger overhovedet bruges mere, betragtes de vel nærmest som legetøj for piger i en vis alder, men her er der tale om en bog, som er brugt af en ung pige i 20-erne og derfor skal tages alvorligt på en anden måde. Christines lille plydsindbundne bog rummer ikke blot hendes jævnaldrende veninders eller ældre venners ønsker, men også hendes egne længsler og drømme. Mange sider har Christine selv skrevet. Måske er det vers, hun har lavet, måske vers hun har syntes om og skrevet af. Så vidt man kan se, er der flest af de første. Hun blev en god versemager og læserbrevskribent om kvindesagen.

Poesibogen kan ikke vurderes ud fra litterære kriterier, og det er i øvrigt svært at identificere dem, der har begået versene. J.L. Runeberg, Ernst v.d. Recke, J.C. Hostrup og Kaalund er dog nævnt. Mange er nok gængse poesibogvers fra den tid, men andre er skrevet for tilfældet.

Bogen rummer hverken den store lyrik eller den dybe livsfilosofi og kan vel derfor betragtes som en beskeden kilde til den mentalitetshistorie, der er stigende interesse for.

Blandt de mange ønsker og leveregler kan vi finde nogle værdinormer, der formentlig er typiske for en tidsperiode. Materialet er for spinkelt til, at man kan anstille sociologiske overvejelser. Christine havde i 90-erne tjeneste på flere store gårde, og bidragyderne til bogen er madmødre, husjomfruer og mejeripiger. Nogle forskelle kan godt spores, men man kan ikke uddrage nogen regel.

Christines fader, Jens Pedersen Tvilling, husmand og politisk engageret, skrev til hende:

*Gjør ret og skel
gjør ingen gjæld.
Så bringer livet
dig glæde og held.*

Denne nøgterne opfordring til fattigfolk om at holde ryggen rank kan også læses af et vers, skrevet med en smuk hånd, men uden underskrift:

*Kryb ej for de store og foragt ej de
smaa.
Vær aaben, men lad ej Tungen løbe.
Hvad ej du ved Fortjeneste kan naa,
du med dit bedre Jeg skal ikke kjøbe.*

Christine Jensen ca. 1897.

Den amerikanske forsker David Riesmann har i »Det ensomme Massemenne-ske« blandt andet beskrevet »indrestyring«, der skal være typisk for 1800-tals samfund i forandring. Børn og unge indpodes en række værdier, der virker som et »psykologisk gyroskop«, der holder den indrestyrede personlighed på ret kurs. Som et af versene siger:

*Det gælder om ved første Skridt
en rigtig Retning tage
og drive Spøgen ej for vidt.
Saa man kan se tilbage
med livligt Smil og frejdigt Mod
paa svundne Ungdoms Dage.*

Man skal ikke gå til yderlighederne! Derfor leder man heller ikke forgæves efter Kaalunds sang: På det jævne, på det jævne. Alle versene er der, men ikke med Christines håndskrift.

Med denne indrestyring parret med gammel bonde- og arbejdsmoral forventes ord som troskab og trofasthed gentaget og varieret. Det er også tilfældet:

*Vær tro i Smaat saavel som Stort,
husk det er ej nok med engang gjort,
vær tro indtil det sidste.*

Blandt de andre værdier kan nævnes i flæng sundhed, godhed, ømhed og mun-terhed. Hertil kommer så taknemmelig-hed over barndomshjemmet og det gode familieliv.

Af kendte salmer er kun fundet første vers af »Altid frøjdig«. Den religiøse undertone findes i enkelte vers, men salmebogen har ikke været forlæg for de mange hilsener.

Kærlighed har den mest fremtrædende plads, både i versene fra vennerne og i dem, Christine selv har skrevet. Hver side har sine romantiske længsler.

En mejeribestyrer fra Eskjær skrev en veritabel kærlighedserklæring:

*Mere end mit Liv, kjære,
skatter jeg et eneste Elskovsblik
fra dine søde Øjne. O gjengæld
denne min Hjertes Ømhed,
der hvor Elskov aldrig kan aflade,
og bliv da nu og altid min.*

Mere end mit Liv kjære
skatter jeg et eneste Elskovsblik
fra dine søde Øjne. O gjenlyd
deene min Hjertes Gjæmhed der
hvor Elskov aldrig kan aflade,
og bli de mi og altid min.

Myrildestykker H. C. Jespersen

Eskevej Tjebjerg St. 16 August 1813

Et Elskovsblik
Kan aldrig fik

En side af Christines poesibog.

Om det er mere end en spøg, må stå hen.
Dog har Christine nedenunder kommenteret:

*Et Elskovsblik
han aldrig fik.*

Hun har måske taget det alvorligt. I hvert fald villet sikre sig over for læserne.

En formaning er skrevet - i øvrigt med en smuk håndskrift - af Kristijan M. Madsen, Grinderslev Kloster:

*Væk aldrig nogensinde
Forhaabning i et Bryst,
hvis Hjerte til at vinde,
du ej har Trang og Lyst.
Men plant kun Kærligheden,
hvor du har fundet Freden,*

*da bliver der et Eden,
som gør det Hjerte glad.*

Hvordan »han« og »hun« skulle være,
melder bogen også om:

*Mændene skal være som et Ur, følge med
Tiden,
men de skal ikke være som et Ur
- ikke lade sig trække op af enhver.*

*Konerne skal være som Sneglene, husli-
ge,
men de skal ikke være som Sneglene
- ikke det meste af Tiden uden for Huse-
ne.*

28. februar 1893 har en ukendt skrevet
»Som han skal være«:

*Han må gi Smilet, det lyse Smil,
som det fødes her paa den aabne Slette.
Ej Haanen, der rangler med Narrehætte.
Ej Spotten, der gløder i Had sin Pil,
men Spøgen eje saa frisk og fin,
som boblende Perler i nyskjænkt Vin,
hvor lidt paa Verdens Marked den vejer,
den er det danskeste vi ejer.*

Et halvt år senere har en anden - også
ukendt - på samme side tilføjet »Som
hun skal være«:

*Hun maa kunne fængsle med Vid og
Aand
og have et Sind saa let.
Hun maa være ærlig og gjennemsand
det klæder hende saa net.
Hun maa kunne spinde, strikke og sno
og føre saa smukt et Hus.*

*Hun maa kunne skabe Hygge og Ro
og ikke ta sig en Rus.*

Endnu en karakteristik af »ham«:

*Han maa være sindig, god og mild
og over Smaating ej blive Vild,
har han en Ting forlagt, han maa ej
skjende
og med Banden op og ned paa alting
vende.*

*Er Knaphullet i hans Flip for lille,
bliv ej hidsig, band ej saa ilde,
har han selv forlagt sin Hat,
han maa ej sige, hvor Fanden er den sat.*

*Ej altid Skylden han maa paa Hustruen
skyde,
ej lade Skjænd saa let fra Læben flyde
Mand ej saa fordringsfuld dog vær
bær over mod hinanden, se det er Sagen
her.*

*Sin Hustru maa han ej sin Slavinde gjøre
men med kjærlig Ømhed hende gennem
Livet føre,
er Kaarene trange, da maa han ærlig
dele
og ej saa egoistisk bruge selv det hele.*

Nedenunder skrev Christine: »For Man-
den er Kjærlighed kun en Biting. For
Kvinden er den alt. Ja, hendes hele Væ-
sen er Kjærlighed«.

Der er ikke megen kvindekamp i alt
dette. Mest fastlåste kønsroller. Men
Christines kommentar er til stede i
meget af det, hun senere skrev om kvin-
defrigørelse og kammeratægteskab.

Grinderslev Kloster ca. 1900.

Den 6. februar 1898 skrev Christine på bogens sidste blad:

Nu er sluttet min Bog, hvert Blad er beskrevet.

Nu er ogsaa sluttet min Ungdomstid.

Mine bedste Aar dem har jeg bedrevet

Uden Elskov og Lykke saa jublende rig.

For stolt og for stille, hvor jeg skulde svare

For dybt og alvorligt for streng til at dømme

Thi haver jeg taget for godt mig i vare

Og maa for de andre af Marken nu rømme.

En halvvissen Rose uden synderlig

Duft er ikke i fagreste Sommertid plukt.

Var denne livstræthed ret meget andet end nyromantisk manér og »fin de siècle«-stemning? Hun var 26 år. To år senere var hun gift med en enkemand med fire børn. Et nyt og mere dramatisk kapitel begyndte.

Brugsforeningsbevægelsen i Sydvestfjends

Af fhv. skoleinspektør Magnus Vistisen, Mogenstrup

Forudsætninger

I slutningen af 1700-tallet fandt en fremtrædende og initiativrig persongruppe sammen omkring den unge kronprins Frederik. I kredsen kunne man finde de to brødre Reventlow, Ernst Schimmelmann og A.P. Bernstorff.

Forud var gået et ublodigt »statskup« den 14. april 1784, hvorved Guldbergeregimet blev styrtet.

Persongruppen omkring kronprinsen overtog i realiteten landets styre, og dens »regeringsperiode« er ofte blevet betegnet som den lykkeligste i Danmarks historie; for kronprinsens mænd indledte og gennemførte et enestående lovgivnings- og reformarbejde, som varede århundredet ud og et godt stykke ind i det næste. I sine virkninger, kan man endda sige, at det har formået at række helt ind i dette århundrede.

Reformarbejdet havde især til hensigt at forbedre forholdene for bondestanden. En forbedring af bondestandens vilkår ville nemlig efter lovgivernes opfattelse føre til en forbedring af det danske samfunds almene tilstand som helhed. Nogle af lovgiverne, bl.a. brødrene Reventlow forsøgte fra begyndelsen at realisere de nye ideer på deres egne godser.

Alligevel ville det ikke rigtig blive til noget, fordi mange bønder var vrangvillige og usikre overfor det nye. Da f.eks.

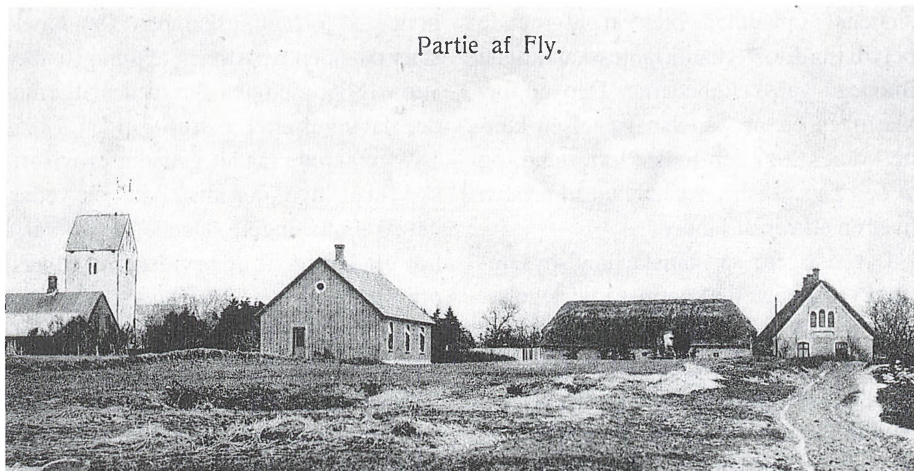
stavnsbåndet blev ophævet i 1788, har der næppe været større begejstring i landsbyerne i den anledning. Og overfor de mange bestemmelser og følgelove, som fulgte, var sandsynligvis den mest udbredte holdning mistro og frygt.

Derpå fulgte som yderligere dæmpende faktorer i første tredjedel af det 19. århundrede krig, statsbankerot og landbrugskrise. Udskiftningen var dog gennemført mange steder, og adskillige fæstere var blevet selvejere.

Efterhånden blev dog bønderne mere og mere optaget af alt det nye og gradvist også interesseret i at være med. Også - og måske især - når det gjaldt den rent faglige nyorientering. De fik lært at afvande jorden ved dræning, tog nye redskaber i anvendelse, forsøgte sig efterhånden tilmed med nye afgrøder som kløver og roer. På den måde blev jorden bedre dyrket, og senere fik den tilført kalk fra de mange mergellag, der fandtes rundt omkring i landet; men da var tiderne også blevet bedre. Den næste tredjedel af århundredet blev derfor en opgangstid med stigende høstudbytte år for år, som uden større besvær kunne afsættes til gode priser, især til England.

De gode tider varede til henimod 1880, da forskellige forhold bragte dansk landbrug ind i en faretruende udvikling. Det viste sig nu, at jorden

Partie af Fly.

Den ældste skole i Fly er sandsynligvis opført allerede 1743. Den havde udtjent omkring 1860. På den tid opførtes på den gamle skoles plads skolebygningen, som ses til højre i billedet. Her blev der holdt skole til 1908. I midten af billedet ses det forsamlingshus, som opførtes i 1900 til afløsning af det ottekantede hus fra 1884.

blev udpint af den vedvarende, ensidige korndyrkning, bl.a. fordi markerne fik tilført for små mængder staldgødning. Man holdt jo ikke flere husdyr end nødvendigt til den enkelte gårds forsyning. Det førte til år med stadig dårligere høstudbytte. Samtidig faldt kornpriserne drastisk, fordi amerikansk korn nu i store mængder tilførtes de europæiske markeder. Det amerikanske korn var af bedre kvalitet og så billigt, at danske bønder slet ikke kunne konkurrere.

Tidligere ville bonden apatisk have affundet sig med slige forhold og ladet herremanden om eventuelt at forholde sig til dem overhovedet.

Anderledes omkring 1880, hvor de mange tiltag fra sjette Frederiks kronprinsetid var begyndt at virke, at gøre noget ved den enkelte bonde, »at han kan vorde kjæk og oplyst, flittig og god, hæderlig borger, lykkelig«, som der står

på frihedsstøtten. Til de betydeligste af disse tiltag må henregnes oprettelsen af Den danske Folkeskole i 1814. Den blev til, kan man sige, i nederlagets år (tabet af Norge), og det tog lang tid, inden den blev realiseret over hele landet, og selv om dens metoder og midler ofte var ret tvivlsomme, fik den sin betydning ved med årene stort set at udrydde analfabetismen i landet.

En anden vigtig forudsætning for at kunne tage udfordringen omkring 1880 op var oprettelsen af folkehøjskoler, hvor adskillige unge blev »vakt« til et nyt og rigere liv. Når disse unge atter vendte hjem til deres landsbyer, blev de ganske vist i mange tilfælde mødt med megen skepsis; men de fleste af sognets beboere forstod alligevel, at de unge var bærere af så mange nye tanker, der på langt sigt kunne være med til at løfte sognet ind i en ny og bedre tid. Denne

sindenes opladthed blev af afgørende betydning for, at man i fællesskab kunne imødegå vanskelighederne. Den er forklaringen på, at Andelsbevægelsen kunne bruges som den fælles løftestang, og at den på så få årtier nåede ud til næsten hver en afkrog af landet.

Det tidligere så statiske landsbysamfund var unægtelig kommet i bevægelse. For også på andre områder var der grøde og vækst. I 1866 var således Det danske Hedeselskab blevet stiftet, og grønne plantninger pyntede og lunede efterhånden om hver en gård. Eller som Jeppe Aakjær siger det på sin egen i dette tilfælde lidt vrangvillige facon i en afhandling om Skiveegnens plantager: »Der gik en hundegalskab af beplantningsdelirium over hele egnen.«

Det var også på den tid, at forsamlingshusene begyndte at rejse sig i landsby efter landsby. I såvel Ørum som Fly i Fjends herred byggedes ottekantede forsamlingshuse. I Ørum 1883, og i Fly året efter. Sidstnævnte hus, som Aakjær omtaler som »et frygteligt ottekantet monstrum af et forsamlingshus«, blev til på foranledning af fremskridtsbonden Peder Odgaard i Tastum og lærer Niels Jakobsen i Fly. Det stod ikke så længe, men blev allerede i 1900 afløst af en anden forsamlingsbygning, der udvidedes i 1936 og fremdeles er i brug.

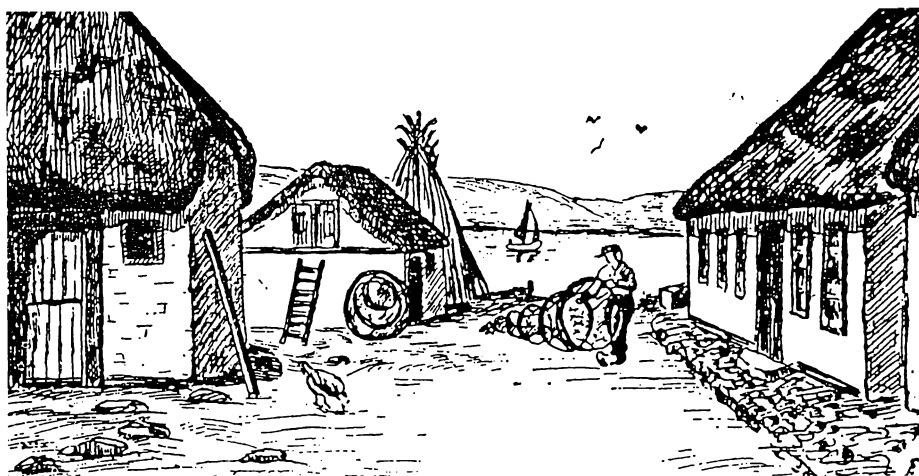
I Sparkjær byggedes forsamlingshus i 1892, og i Kvols 1889. Langt den overvejende del af Fjends herreds forsamlingshuse er dog opført i de første årtier af dette århundrede.

Politisk var perioden, hvor Andelsbevægelsen fik sit gennembrud i landet,

præget af forfatningskampen. Den havde stået på siden revisionen af Junigrundloven i 1866; men den skærpedes afgørende, da ministeriet Estrup i tiden 1885-1894 regerede landet gennem provisoriske finanslove (der altså ikke var vedtaget af Folketinget). Denne kamp var i høj grad med til at bevidstgøre bonden om samfundets indretning og sin egen rolle og betydning for dets videre udbygning.

Andelsbevægelsen i Danmark fik sit gennembrud i 1880'erne og de følgende årtier med oprettelse af utallige andelsmejerier og brugsforeninger. Det første andelsforetagende i landet var en brugsforening. Det skete så tidligt som i 1866. Forud var dog gjort et par københavnske forsøg i 51 og 53. Men i 1866 stiftedes to brugsforeninger. Først i Nørresundby, hvor fabrikant Julius Galster oprettede en »indkjøbsforening« for sine arbejdere. Foreningen stiftedes 26. maj og åbnede allerede udsalget 1. juni. Men Thisted fulgte lige efter, og i traditionen nævnes den ofte som den første i landet. Her blev der også tale om en arbejderforening, og det var sognepræsten, H.Chr. Sonne (1817-1880), der gik i spidsen og blev foreningens første formand og regnskabsfører, en post han bestred i en årrække. »Thisted Kjøbstads Arbejderforening« stiftedes 1. juli 1866 med start af udsalg 1. nov. H.Chr. Sonne fik så stor betydning for de næste års udvikling af brugsforeningsbevægelsen, at han regnes for dens første egentlige pioner. Han har således også haft betydning for den forening, der så tidligt som i april 1870 blev dannet i Kvols i Fjends herred.

Fisker Iver Bertelsens hus i Kvols, hvor Fjends herreds første brugsforening i mange år havde til huse (1871-1883).

Den 20. april det år mødtes en lille flok mænd på den nyoprettede højskole i Hjarbæk. Højskolens forstander, Jens Poulsen, var blandt mødedeltagerne; men det var snedker Niels Kr. Smidt fra Kvols, der bød velkommen og ledede mødet. Niels Kr. Smidt tog nogle papirer frem, som han ind mellem læste op af. Traditionen siger, at det drejede sig om nogle vedtægter, som oprindeligt var udformet af vævere fra den lille midtengelske by Rochdale i 1844 og der kom til at danne grundlaget for verdens første brugsforening. De var naturligvis blevet oversat til dansk, måske af pastor Sonne fra Thisted, idet Smidt havde fået papirerne af netop ham.

Foreningen blev stiftet den dag på højskolen og fik navnet »Den sydlige Limfjordsegnens Arbejderforening.« Smidt blev dens formand, højskoleforstanderen dens sekretær, og uddelingen af varer skete i begyndelsen to steder, nemlig hos

husmand Anders Kristensen i Borup og hos Smidt i Kvols.

Efter et års forløb kom vareuddelingen til alene at foregå fra fisker Iver Bertelsens hus i Kvols. Når Bertelsen var på fiskeri, blev butikken passet af konen og børnene.

Bestyrelsen blev valgt over to omgange og bestod af syv mænd fra egnen, og blandt de valgte er der ét navn, der lige straks springer i øjnene. Det er skolelærer Chr. Ravn fra Borup, der jo siden hen blev et endog særdeles kendt medlem af Venstre's folketingsgruppe. Chr. Ravn blev i 1885, fordi han havde udtalt sig om Estrup-regimets uretfærdigheder og været tilknyttet Riffelbevægelsen, fradømt sit embede, og samme år blev han idømt fængselsstraf for majestætsfornærmelse.

Varesortimentet i den lille butik har sikkert været begrænset til de mest nødvendige artikler som gryn, mel, sukker

og sæbe, saltet flæsk og kandis, samt tobak. Men mon ikke der tillige har været ført varer som petroleumsdunke, tovværk, potter og pander, ligesom der også var tradition for, at landboere engang imellem skulle have mulighed for at købe en kardus og en pægl brændevin.

Foreningen i Kvols fik lov at eksistere i 15 år til 1885. På den tid blev der åbnet en stor kolonialforretning ved Nybro kro, og det påstås, at gårdmændene, der hidtil havde været medlemmer af foreningen i Kvols, nu flyttede dertil med deres handel, og andre fulgte vel efter. Ihvertfald blev foreningen opløst d. 18. september 1885. Seks medlemmer stemte for, tre imod.

Men brugsforeningsbevægelsen var kommet til egnen for at blive. I 1897 stiftedes Rømlund-Fiskbæk brugsforening (nu Løgstrup brugsforening), og da gik gårdmændene i spidsen. Senere oprettedes brugsforeninger i en del købstæder landet over; men ellers blev brugsforeningsbevægelsen i første omgang i Danmark et rent landboforetagende. Indtil 1880 var der oprettet omkring 100 foreninger. 1890 var yderligere 300 kommet til, og før århundredskiftet fandtes omkring 900 brugsforeninger i hele landet. I 1914 var tallet nået op på 1500, af hvilke de 1400 var landsbyforeninger og havde 200.000 medlemmer.

De første år

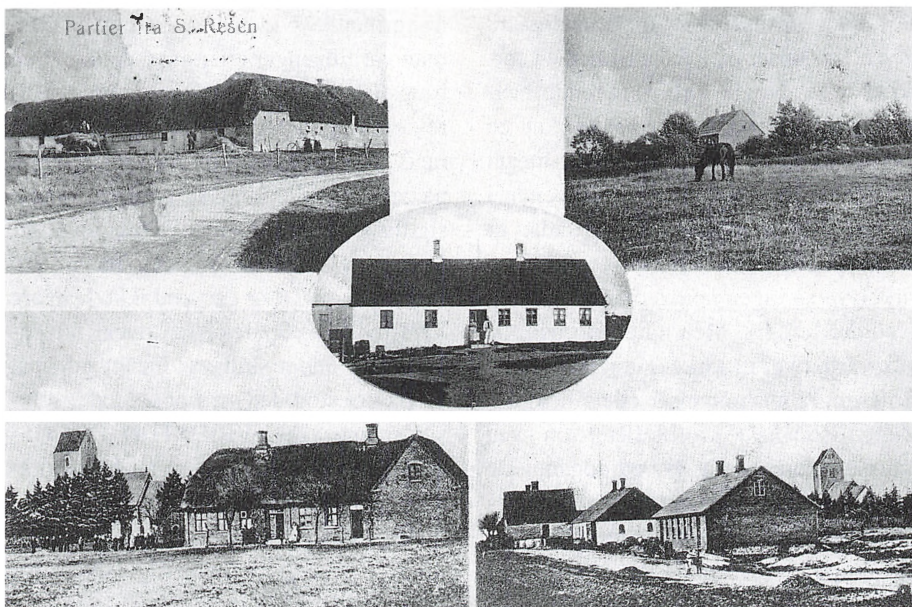
Mindst 400 foreninger var således oprettet, inden bevægelsen for alvor nåede Fjends herred i begyndelsen af halvfem-

serne. I 1893 stiftedes som den første i denne omgang, Mønsted brugsforening, i 1895 fulgte Lund i nord og i syd Frederikshøj brugsforening i Grønhøj, og herefter gik det næsten stærkt. Fly og Kjeldbjerg oprettedes begge i 1896, Stoholm og Vroue i 97. I 1898 fik man forening i Hald. Ørum fik sin i 1903, og to år senere blev den del af herredet omtrent udbygget med brugsforeninger i både Højslev St. og Højslev Kirkeby. I den sydlige del af herredet skulle der gå en årrække, inden de sidste sogne kom med. Først i 1914 fik Sønder Resen sin brugsforening, og to år efter, i 1916, blev Sjørup brugsforening en realitet, og i Lånnum stiftedes forening i 1919. Endelig fik samme år mod nordøst Knudby/Tårup oprettet sin forening. Først i 1939 stiftedes brugsforening i Tastum, og så sent som i 1977 fik Sparkjær sin, en filial ganske vist, men en brugsforening var det nu alligevel. Desværre holdt den dog kun en kort årrække.

Der har på et tidspunkt været 17 brugsforeninger i Fjends herred. Der er seks tilbage.

Fem sogne i herredet opnåede aldrig at få oprettet brugsforening. Det er Dommerby, Lundø, Gammelstrup, Daugbjerg og Vridsted. Fælles for beboerne i de fem sogne var dog, at de næsten alle havde en brugsforening indenfor bekvem rækkevidde.

At man ikke fik brugsforening i Vridsted, kan forekomme besynderligt, for sparekassen i byen blev stiftet allerede 1882, og byen fik forsamlingshus i 1904. Også plantningssagen havde sine pionerer i sognet. Såvel sognepræsten,

Prospektkort med motiver fra Sønder Resen. I midten ses »æ snejkers hus«, hvor der var købmandshandel, før brugsforeningen kom. Nederst til venstre skolen. Sognets første skole kasseredes 1874. Den skulle derefter have fungeret som fattighus, men da der ingen beboere var, blev huset brudt ned, og et forsamlingshus blev bygget på grunden i 1903. En ny skolestue med bolig for en ugift lærer blev bygget i 1874 og udvidet i 1901. Det er den, som ses på billedet.

Andreas Winding, der havde taget initiativet til oprettelse af sparekassen, som byens lærer, Niels Jensen, var ivrig plantningsmænd. Når Vridsted by blev så smukt omkranset af træer af mange slags, skyldes det hovedsagelig de to mænd.

Men en brugsforening kunne byens beboere netop ikke enes om at få oprettet, skønt forsøget blev gjort. Der fortælles, at sognet midt i trediverne var delt i to lejre på spørgsmålet. Blandt modstanderne af brugsforeningstanken var sparekassens direktør, P.Chr. Søndergaard, og det kan måske være svært at forstå; men man skal ikke forlade sig på i et landsby-

samfund altid at kunne finde logiske sammenhænge. Eller rettere må logikken nogle gange søges i helt andre sammenhænge end de, der f.ex. bar landsbyen ind i en ny tid. For hvad havde været mere naturligt, end at den daglige leder af pastoratets sparekasse også havde forståelse for andre af tidens tiltag, og det havde Søndergaard jo ellers tidligere så ofte vist. Men se, om han ville være med denne gang! Søndergaard ville ikke have en brugsforening i byen, og det blev hans »parti«, der gik sejrrig ud af den strid. Men en nytårsaften lykkedes det de besejrede tilhængere af brugsforeningstanken at få en slags hævn. De hav-

de sat sig for at give P.Chr. Søndergaard en overraskelse, ja, måske tilmed en forskrækkelse. Nogle forbipasserende havde denne nytårsaften bemærket, at en flok unge karle af byen havde meget travlt med et eller andet forehavende i nærheden af sparekassen. Men sådan er jo netop den aften. Fuld af travlhed og virkelyst, så ingen tænkte nærmere over, hvad der foregik. Men nytårs morgen, da folk var på vej til kirke, kunne resultatet af de unges anstrengelser ellers nok ses. Mange standsede forbløffede op ved synet af sparekassens hovedindgang. De morgenstivnede ansigtstræk opløstes derpå hurtigt i lutter smilerynker. Ja! Enkelte gik vel endda efter en stund

højtgrinende videre, afhængig af om man var tilhænger eller modstander af en brugsforening i byen. Om sparekassedirektøren også blev fornøjet, vides ikke med sikkerhed; men da han den morgen på vej til kirke som sædvanligt vendte sig for at skue den statelige bygning, ville han vel i første omgang næppe tro sine egne øjne. For der stod ikke længere Vridsted-Fly Sparekasse over hoveddøren. Et andet skilt var hængt udenpå, og på det stod der med prangende, selv-sikre bogstaver: VRIDSTED BRUGSFORENING, og nærmere en brugsforening kom byen aldrig.

Ret spændende og interessante er de tilløb, der er gjort forskellige steder for

Før der blev brugsforening i Fly i 1896, drev Jens Laursen høkerforretning i sydenden af dette hus, som ligger på Dåsbjergvej, lige overfor Fly kirke. På billedet skimtes inde bag hækken Jens Laursen og hans kone Trine, der var fra Østergård i Fly. I baggrunden, (mod nord) ses indgangspartiet til det ottekantede forsamlingshus, som blev opført i 1884.

at få oprettet en form for indkøbsforening, inden den egentlige brugsforening kunne etableres.

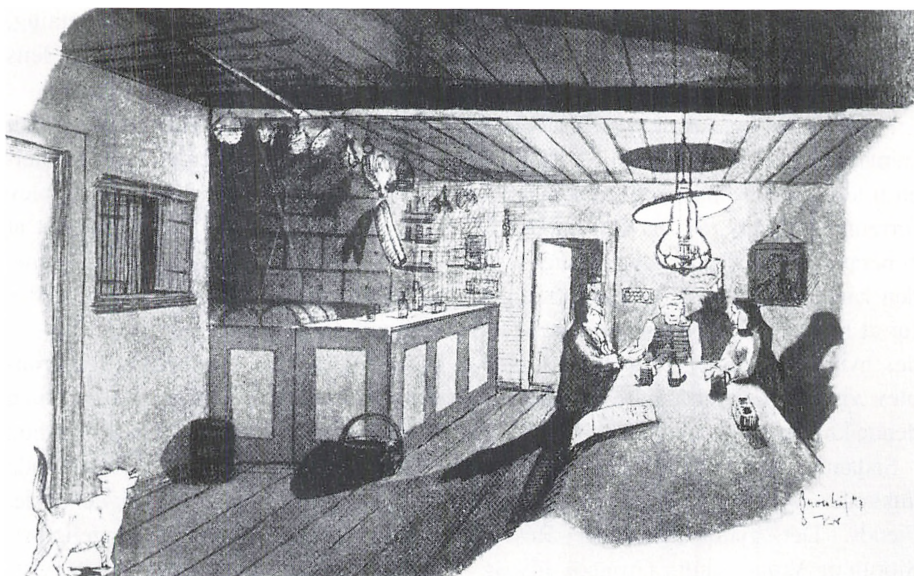
I adskillige landsbyer var det første fremskridt vel, at der overhovedet blev en lille butik, en høker- eller købmandsforretning. Indtil da havde bønder i generation efter generation måttet age den lange og knudrede vej til købstaden for at handle i en af dens købmandsgårde, hvor der sikkert i mange tilfælde blev vist de vadmelsklædte, træskotrædende kunder en vis nedladdenhed.

Sådanne lokale indkøbsmuligheder dukkede også op i det sydvestlige Fjends. Det gjaldt i Sønder Resen, Sjørup og Vroue, samt i Grønhøj, Fly og Vridsted. I Vroue og Sjørup oprettedes brugsforeningen i en tidligere købmandsforretning, og når vridstedboerne ikke kunne få deres brugsforening midt i trediverne, kan en del af forklaringen ligge i, at der da længe havde været hele to butikker i byen: Æ sønderkjømmand og æ naerkjømmand. Også i Fly opstod en høkerbutik, inden brugsforeningen blev stiftet i 1896. Lige overfor kirken, nord for det nuværende forsamlingshus, havde Trine og Jens Laursen indrettet en lille butik i sydenden af deres hus. Vi ved, at der senere i den bydel, der opstod syd for bækken omkring brugsforeningen, blev en butik i det hus, der i dag rummer byens eneste indkøbssted.

Beboerne i Åkjær, den sydvestligste del af Fly sogn, havde derforuden samme mulighed, som den Gammel Jehannes i sin tid havde anvendt, nemlig at vade over Karup å til Mogenstrup (hesøwwe vejsten æ o), hvor der i mange

år havde været drevet høkerforretning, først af Jens Nørgaard og siden af Jens Bæk.

Som sagt! Enkelte steder forsøgte man sig i første omgang med en form for fællesindkøb, som en persongruppe da blev udpeget til at forestå. Det synes bl.a. at have været tilfældet i Grønhøj og Vroue. Grønhøj havde engang sin fælles bybrønd, beliggende omtrent hvor nu kroen ligger. Når folk mødtes ved brønden, gik snakken sikkert lystigt, men som påpeget af Vald. Andersen i sin bog »Alheden« har sproget overvejende været tysk helt ind i sidste halvdel af det 19. årh. Kroen i Grønhøj er kongelig privilegeret. Den blev bygget i 1848, vistnok af en mand fra den første kolonistby, Havredal. Den skiftede af og til ejer, da ingen rigtig kunne få krodriften til at løbe rundt; men i 1864 blev kroen solgt til en gårdskarl fra Viborg, Jens Jørgensen, som åbenbart ikke lod sig afskrække af, at han og familien sandsynligvis ville blive næsten alene om at tale dansk på stedet. De blev jo nok en tid betragtet som »de fremmede«, men Jens Jørgensen var en virksom mand. Foruden at passe landbruget og kroholdet begyndte han også at drive høkerhandel fra krostuen. Nu blev kroen samlingsstedet, som bybrønden tidligere havde været det. Efter Jens Jørgensens død blev kroen drevet videre af enken og senere af sønnen Jørgen Jørgensen, og byens beboere hentede fortsat deres krydderier, rosiner, sukker og andre kolonialvarer i den hyggelige krostue. D.v.s. Det var nok mændene, der blev sendt derhen. Kvinder gik ikke på kro-

En tegning af Valdemar Neiiendam fra Mylius-Erichsens værk: »Den jyske Hede før og nu«. Tegningen viser krostuen i Grønhøj fra slutningen af forrige århundrede, da den også var byens høkerbutik.

stue; men mændene har nydt at mødes, og de har måske tilmed ladet sig beskænke af kromanden, der beredvilligt skrev dem, når de ikke havde rede penge på sig. Kridtstreger på bjælken angav antal genstande serveret den enkelte. Det blev vel for en del af de besøgende til adskillige »streger«, som det også kendes andre steder. Dog! Før eller siden måtte stregerne viskes ud. Kromanden måtte have penge - eller jord. På den måde gik det vel til, at beboerne begyndte at lytte til det, der rundt omkring blev talt og skrevet om brugsforeningsbevægelsen. Mange havde nu gjort den erfaring, at det kunne være både farligt og dyrt for ofte at have sin gang på kromen.

Måske, tænkte de, ville det være en god ide, om man også i Grønhøj lavede

sin egen indkøbsforening. Ihvertfald fortælles der, at man gjorde forsøget i 1895, men det var svært nok at komme i gang. Der blev holdt et møde hos Ejner Chr. Christensen d. 22. marts, hvor kun ganske få af beboerne deltog. Men på mødet blev man enige om, hvordan foreningen skulle være; Ejner Chr. Christensen skulle være uddeler, og uddelingen af varer foregik fra hans hus. Senere foregik vareuddelingen fra Anders Dalsgaards storstue med Dalsgaard som uddeler. Den første tid var således ret urolig. Endnu en gang flyttede foreningen, inden man i 1905 enedes om at opføre en rigtig brugsforeningsbygning.

Kromanden Jørgen Jørgensen var dog ikke den, der følte bitterhed over udviklingen. Tværtimod! Han nedlagde sin egen høkerbutik for at lette starten for

brugsforeningen. Men han gjorde mere end det. En dag lod han sine to raske køreheste spænde for stadsvognen, charabancen. Folk i byen kiggede. Hvor mon kromanden dog nu skulle hen? Lidt efter så de ham i trav køre sønderud af byen. Ved kirken så andre ham svinge ind i præstegården. Her tog han pastor Østergaard op, og befordringen tog vejen mod Viborg. De kom ikke tilbage samme dag. I Viborg lod Jørgensen nem-

Grønhøj kro har været i slægtens eje lige siden gårdskarl Jens Jørgensen overtog den i 1864. Jørgen Jørgensen (1852-1925) fortsatte som faderen med at drive både krohold og høkerforretning; men da Frederikshøj brugsforening blev en realitet, nedlagde han sin høkerbutik - og helt uden bitterhed. Tværtimod fortælles, at brugsforeningen i sine første leveår havde telefon fælles med kroen.

lig hestene opstalde, hvorefter han og sognepræsten tog med toget til hovedstaden. Da de et par dage efter vendte tilbage, skulle ingen kunne se på deres tilkappede ansigtsudtryk, at de under deres ophold i hovedstaden havde haft held til næsten at vende en udvikling, eller ihvertfald skaffe sig indflydelse på den. Men det kom jo frem efterhånden, at de havde søgt foretræde for de høje myndigheder, hvor en lille ekspertgruppe netop sad og tegnede streger over et jernbaneforløb, en helt ny linje, som skulle gå fra den lille hedeby Herning til domkirkebyen Viborg. Stregerne havde en overgang en tilbøjelighed til at ville svinge om ad Havredal og Skelhøje; men efter det, der fortælles, lykkedes det sognepræsten og kromanden at bevæge de høje herrer, så banen kom til at gå lige syd om kolonistkirken, Frederiks kirke. Derved opstod en ny bebyggelse på Alheden, stationsbyen Frederiks, og det fik betydning for hele egnen, også for den nystartede brugsforening, Frederikshøj, i Grønhøj. Fragtomkostningerne ville nu formindskes mærkbart ved, at varerne kunne hentes ved stationen i Frederiks i stedet for i Viborg.

Sognepræsten og kromanden, som en lokal tradition altså tillægger dette initiativ, havde på det tidpunkt begge sæde i sognerådet, pastor Østergaard endda som formand.

Mens det ikke er helt klart, om begyndelsen i Grønhøj var en mindre indkøbsforening som forløber for den egentlige brugsforening, er man på mere sikker grund, når talen er om Vroue, skønt der heller ikke dér foreligger noget skriftligt

om det, men alene en mundtlig tradition. Den fortæller, at omkring 1813-14 brændte Toftgård i Vroue. Den var på det tidspunkt beliggende i nærheden af præstegården. Da gården nu skulle genopføres, drøftede man naturligvis muligheden for at få den flyttet ud af byen, så den fik en mere hensigtsmæssig beliggenhed i forhold til jordtilliggendet. Det bedste forslag lød på at flytte gården ud på det ret højtbeliggende område et godt stykke øst for byen. På den måde ville gården få sit jordtilliggende samlet om sig i ét stykke. Men Toftgårdskonen sagde nej. Det ville hun absolut ikke vide af. Gården ville da blive aldeles uden naboer, og det fandt Toftgårdskonen ville være betænkeligt, da egnen, som enhver vidste, havde sin betydelige part af rakkere. Ingen kunne undgå besøg af rakkerne; men når de kom, var det en betryggelse, at der ikke var langt til nabogård.

Toftgårdskonen fik sin vilje, og gården blev i stedet flyttet til sin nuværende plads ved siden af den bygning, som indtil for få år siden rummede Vroue brugsforening.

På Toftgård boede senere gårdmand Niels Jensen og hans kone, Maren Kristensdatter Bech, der var fra Bækgård i Sønder Resen. Den 11. april 1883 døde Niels Jensen, og sønnen Jens Kristian Nielsen, der overtog gården, byggede samme år Østerhuset til, og i den nordlige ende af bygningen indrettede han aftægtsbolig til sin mor, Maren Kristensdatter.

Samme år blev der iflg. den lokale overlevering dannet en forbrugerfore-

Inden der blev brugsforening i Vroue, eksisterede fra 1883 en forbrugerforening. Maren Kristensdatter Bech var det år blevet enke, og hun ledede fra sin aftægtsbolig på Toftgård den nye forening (Foto efter tegning af Emil Jensen, Vroue).

ning i Vroue, og Maren Kristensdatter lagde lokaler til og blev den person, der hjemkøbte varer og stod for uddelingen af dem til medlemmerne. Hvor længe den forening eksisterede, ved man ikke nøjagtig, måske ophørte den allerede to år efter, for da fik byen en købmandshandel. Det var Jens Christian Dalsgaard, der kom til byen fra Sønder Resen, hvor han havde været købmand i to år. I Vroue må han enten have bygget hus eller købt et, i hvilket han så i 1885 åbnede sin forretning, som han drev, indtil brugsforeningen blev stiftet i 1897. Da solgte han nemlig hus og varelager

samt inventar til foreningen, som fra da af drev sin virksomhed dér fra. Men Marens forbrugerforening kan naturligvis have fortsat efter 1885 og eksisteret indtil den rigtige brugsforening kunne dannes.

Blot ikke med hende i centrum i hele tidsforløbet, idet hun døde d. 6. april 1895.

En anden mundtlig tradition fra sognet siger, at der en tid er foregået vareuddeling fra Vittrupgård. Det kan da have været i tidsrummet fra Maren Kristendatters død eller nogle år forinden - og indtil 1897, hvor den nye forening dannedes og overtog købmand Dalsgaards forretning.

Også Sjørup brugsforening overtog en tidligere købmandsforretning, mens man i såvel Kjeldbjerg som Fly måtte leje sig ind til at begynde med. Men i Sønder Resen og Lånium byggedes nye lokaler ved foreningernes dannelse. I Sønder Resen foregik den første vareuddeling dog fra forsamlingshuset, indtil nybygningen stod færdig.

Der er ingen tvivl om, at man rundt om i foreningerne med hensyn til at komme i gang, få udformet love og vedtægter, få foretaget ansættelse af uddeler og bestemt aflønningen af ham, erhvervet sig lokaler og få foretaget den nødvendige indretning af dem m.v. har lyttet og lånt godt og grundigt hos hinanden.

Da Fællesforeningen for Danmarks brugsforeninger blev en realitet fra 1896, har man givet også kunnet hente hjælp ad den vej. Samtidig har der naturligvis i de enkelte sogne været folk, som kunne selv.

Det var vigtigt i grundlaget for foreningen, nemlig dens vedtægter, at få slået fast, hvad det hele egentlig drejede sig om. En tilstrækkelig rummelig og samtidig klar formålsparagraf til at bære virksomheden, så man ikke tog fejl af hinanden.

I Fly brugsforenings ældst bevarede vedtægter fra 1929 står der: »1) Foreningens formål er ved fælles indkøb at skaffe sine medlemmer gode og uforfalskede varer til den billigste pris, 2) og at modtage medlemmernes produkter og skaffe disse solgte til den højeste dagspris.«

I Vroue har man haft held til at bevare det allerførste håndskrevne eksemplar af vedtægterne fra 1897. Her er formålet

Anton Mortensen (1860-1943) havde drevet en mindre høkerbutik i Tastum, inden han flyttede til Vroue og overtog Nygård. Han blev Vroue brugsforenings første formand fra 1897 til 1911. Senere fik han endnu en periode som formand fra 1922-1930 (Foto: Just Thomsen).

Den første bestyrelse for Fly brugsforening lejede Laust Olesens hus for 50 kr. årlig. Efter et års forløb købte man huset for 1000 kr. Laust og konen fik lov at bebo lejligheden på livstid, mod selv at sørge for vedligeholdelse af den. Først i 1913 opførtes en ny brugsforeningsbygning lige overfor på den anden side af vejen (Dåsbjergvej). Billedet her er sandsynligvis fra omkring 1900 (Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune).

angivet således: »Foreningens formål er ved fælles indkøb at forske dets medlemmer gode og ufordærvede varer, så vidt muligt af alle de slags, der vil være brug for - spirituøse drikke undtagen - til den billigste pris, de kan haves for ved indkøb i større partier.«

Vedtægterne fra Fly omtaler ikke andre optagelsesbetingelser ved tegning af medlemmer, end at »enhver mand eller kvinde indenfor foreningens virkekreds kan blive medlem af foreningen. Indmeldelsen sker derved, at medlemmet underskriver foreningens medlemsprotokol eller modtager overskud af sit køb i foreningen.« Men i 97-vedtægterne fra Vroue hedder det: »Ethvert medlem erlægges som indskud ved optagelsen:

Gårdmænd og andre ligestillede 1 krone, husmænd og ligestillede 50 øre, tjenestefolk 25 øre, hvilke indskud forbliver foreningens ejendom og overgår til dennes reservefond.« Formuleringen her afspejler tidens classesamfund i landsognet. Og man kan naturligvis også sige, at der blev taget hensyn til de forskellige classes økonomiske formåen.

Som det allerede er anført, blev brugsforeningerne i Fly og Kjeldbjerg begge oprettet så tidligt som i 1896.

I Fly blev det stiftende møde holdt hos gårdmand Jakob Pedersen, og til den første bestyrelse valgtes Søren Bregendahl, Jens Andersen, Jakob Pedersen (værten), Jens Nielsen og Hans Vestergaard.

Mødet blev holdt d. 23. februar 1896, og først på et senere møde, d. 28. februar, konstituerede man sig. Hans Vestergaard blev formand, mens Jakob Pedersen valgtes som kasserer og regnskabsfører. Samtidig traf man aftale med Laust Olesen om leje af hans hus (det hus, hvor senere slagtermester Karl Vestergaard havde forretning i mange år) til en årlig leje af 50 kr., og bestyrelsen »fæstede« ungarl Jens Mortensen som uddeler. Lønningen står der ikke noget om, men ved generalforsamlingen d. 6. februar 1897 blev han fæstet for endnu et år, og her ses lønnen at have været ansat til 600 kr.

I Kjeldbjerg samlede folk til møde hos gårdmand Jakob Lund d. 26. april 1896, hvor der blev enighed om at oprette en brugsforening for Kjeldbjerg og

omegn. Der valgtes en bestyrelse på fem medlemmer til at udarbejde »en lov for foreningen.« De valgte var Ole Frederiksen og Jakob Lund, begge af Kjeldbjerg, Peder Nielsen, Øster Børsting, Niels Peder Kristensen, Iglslø og Niels Jensen, Vester Børsting. Der var generalforsamling hos Ole Frederiksen, Kjeldbjerggård, d. 11. maj 1896, hvor udkast til love for foreningen blev vedtaget.

Foreningens første uddeler hed Jens Tang Knudsen. Han var dog kun i stillingen et år.

Det fremgår ikke af protokollatet fra generalforsamlingen eller de første bestyrelsesmøder derefter, hvordan man på det tidspunkt har konstitueret sig. Men Ole Frederiksen formodes at være blevet valgt til formand, et hverv han kom til at bestride i mange år. Først i referatet af

Den første vareuddeling i Kjeldbjerg foregik fra Kræn Kjeldbjergs (Christen Nielsens) hus ved Kjeldbjerggård. Efter kort tid flyttede foreningen til en ejendom på Trevadvej i Kjeldbjerg by. På billedet er det første hus fra venstre. Hus nr. 3 fra v. er bygningen, som fra 1907 og til afslutningen rummede brugsforeningen. Dog brændte bygningerne i 1920, men blev genopført samme sted.

generalforsamlingen d. 29. marts 1900 står der: »Ole Frederiksen genvalgte som formand for en pris af 100 kr. årlig.« Han har sikkert også været foreningens regnskabsfører, for i protokollen indførtes efter generalforsamlingen d. 23. februar 1898: »Det vedtoges at give formanden 1% i regnskabsgodtgørelse - efter indkøbspris.« Som nævnt stod der heller ikke i Kjeldbjerg nybyggede lokaler til rådighed, da uddelingen af varer tog sin begyndelse dér. Der fortælles, at man lejede sig ind hos Christen Nielsen (Kjeldbjerg). Senere flyttede foreningen ind i et hus på Trevadvej nr. 2. I 1907 solgtes bygningerne til Just Peter Jensen for 2300 kr., og en ny brugsforeningsbygning blev opført på en grund, som man købte af Jens Toft for 500 kr.

I Fly købte man det hus, man havde lejet sig ind i, og først i 1913 opførtes lige overfor, på den anden side af vejen, den bygning, som helt frem til afslutningen i 83 kom til at danne rammen om den daglige drift.

Det var et gennemgående problem i foreningernes første tid at finde sig tilrette, at finde ud af, hvem der skulle bestemme hvad. Det gjaldt forholdet mellem bestyrelsen og generalforsamlingen, og sine steder har det også drejet sig om at finde ud af, hvor meget, eller hvor lidt, bestyrelsen skulle blande sig med hensyn til den daglige drift.

I de første år blev uddeleren antaget af generalforsamlingen for et år ad gangen. Senere ordnede man sig mere praktisk, så ansættelsen blev et bestyrelsesanliggende, og efterhånden blev ansættelsen af mere varig karakter og bundet i

såkaldte mønsterkontrakter, hvor bl.a. opsigelsesvarsler for begge parter var aftalt.

I mange år sad bestyrelsen på møde efter møde og gennemgik fakturaer med henblik på prisansættelsen. Og nogle steder var bestyrelsesmedlemmerne med til at købe ind.

I protokollen fra Kjeldbjerg brugsforening hedder det fra et bestyrelsesmøde i 1896 : »Det blev ... bestemt, at Ole Frederiksen, Jakob Lund og Niels Jensen skulle rejse til Århus for at gjøre ind-

Ole Frederiksen var med i den initiativgruppe, som oprettede Kjeldbjerg brugsforening i 1896. Året forinden havde han overtaget Kjeldbjerggård. Han havde tidligere i en årrække været mejeribestyrer i Trevad og blev hurtigt én af egnens foregangsmænd. Opførte således omkring århundredskiftet et teglværk i nærheden af gården (nedlagt i 1915), var med til at oprette Kjeldbjerg Andelsmejeri, sad i mange år i bestyrelsen for Skive Andelsslakteri m.v. Ole Frederiksen blev Kjeldbjerg brugsforenings første formand og bestred posten i 16 år (1896-1912).

køb.« Rejsen og indkøbet blev foretaget d. 4. juni s.å. »Varerne ankom, så kalkulationen foregik d. 17. og 18. juli, og uddelingen begyndte d. 17. ds.«

Det har ikke været helt vellykket, for allerede d. 4. aug. meddeler protokollen: »På grund af større vareindkøb så bestyrelsen sig nødsaget til yderligere at forhøje driftskapitalen ved et lån i Vridsted Sparekasse på 800 kr.«

Senere endnu en indrømmelse af hvor svært det har været: »8. januar blev der lånt yderligere i Skive Sparekasse 1000 kr. til betaling af varer på grund af, at vort juleindkøb var bleven lovlig stor.«

Efter et par år, hvor den faste løn til uddeleren steg fra 600 kr. til 625 kr. og året efter igen til 700 kr., gik man i Fly over til procentvis aflønning, som hurtigt blev den almindelige form (I Fly 4 1/2% af omsætningen i næsten alle varegrupper), og man prøvede at binde hinanden ved at opsætte en egentlig kontrakt. En sådan er med nydelig gotisk håndskrift omhyggeligt indført i protokollen af Jeppe Aakjærs lærer fra Fly skole, Niels Jakobsen, og han har sikkert også foreslået forsamlingen, hvad han mente burde stå i en sådan skriftlig aftale. Den er måske den første i området af slagsen, og derfor skal den gengives her i sin fulde ordlyd:

»Den nuværende uddeler Jens Mortensen blev altså med flest stemmer gjenvalgt til uddeler i Fly brugsforening fra 1. maj 1900 til samme tid 1901 for 4 1/2% af omsætningen efter de nedenfor angivne regler: Uddeleren lønnes for fremtiden procentvis. Uddeleren skal fra 1. maj dette år føre bog over modtagne

æg, skind, huder og uld, både til den af foreningen givne og afholdte pris for hver art for sig, sådan at fortjenesten eller tabet på disse produkter tydelig kan ses.

Af omsætningen med disse produkter gives uddeleren ingen procent, ligesom der heller ikke gives ham løn af, hvad omsætning der mulig kan blive med græs- og markfrø, kunstgødning, samt korn i malet og umalet tilstand.

Uddeleren skal stille en kaution på 1500 kr.. Der gives uddeleren af foreningens kasse 100 kr. til belysning, tobak til medlemmerne og brændsel, samt halvdelen af det nødvendige indpakningspapir og poser, ligesom uddeleren skal selv tabe, hvad der tabes ved svind på varerne. Der gives ikke kredit på varerne udover 1 måned, hvad der ikke er betalt til den tid svares deraf 8%, som uddeleren er berettiget til at indkassere. Men uddeleren må være foreningen ansvarlig for den kredit der gives, i tilfælde af ikke betaling må han bære tabet.«

Her er altså ikke tale om nogen mønsterkontrakt, og ansættelsen gælder stadigvæk kun for ét år, ligesom det også endnu på det tidspunkt er generalforsamlingen, der ansætter.

Som man kan se har der for medlemmerne været fri adgang til at forsyne sig med skrå- eller røgtobak, når man besøgte butikken, så der har været et rædsomt spyteri på butiksgulvet, hvortil kommer, at der heller ikke har været videre sigtbart i lokalet, når først de lange piber blev taget i brug. Særlig hygiejnisk har der ikke været i de gamle butikker.

Det gamle landsbysamfund, som det fremstod, før fremskridtet brød ind i det og tildels omformede det, var bl.a. kendetegnet ved en art lukkethed, en isolati-on overfor omverdenen, som naturligvis var uheldig, men ikke udelukkende negativ. Landsbyfællesskabet sikrede en beskyttelse af den enkelte og vel først og fremmest kontinuitet og overskuelighed i det lille samfund.

Da landsbyen nødtvungent åbnede sine porte til verden omkring sig, forandrede den samtidig i nogen grad sit væsen. Det gamle almueliv forsvandt tilsyneladende næsten helt.

Alligevel stod fællesskabet sig. Ja! Det blev vel endda styrket, fordi det nu gennem f.eks. andelsbevægelsen fik nye mål at forholde sig til.

Ganske vist drejede det sig ved medlemsskab af en brugsforening om, som citatet fra formålsparagraffen viser, at opnå økonomiske fordele; men det almene fællesskab i den gamle landsby var vel også baseret på materielle forhold som f.eks. arbejdsfællesskab. I brugsforeningsbevægelsens som den hele andelsbevægelses første tid og egentlige gennembrud, ja, vel i virkeligheden helt frem til efter afslutningen af anden verdenskrig udviklede fællesskabet sig da også, blev mere og mere rummeligt - og folkeligt.

Brugsforeningen blev en gevinst for landsbyen. Butikken blev for mange det daglige mødested, hvor ikke mindst mændene holdt af at komme. Her kunne man i al magelighed slå sig ned på den lange bænk efter at have forsynet sig med røgtobak til porcelænspipen eller en

ordentlig skrå til at lægge under tungen. Så gik snakken livligt. Der blev udvekslet nyheder, kreatur- og smørpriser drøftedes, og ikke sjældent blev det til nogle gevaldige politiske sammenstød.

Selvom landsbysamfundet også omfattede daglejere og husmænd, har diskussionen ikke typisk stået mellem dem og gårdmændene. I brugsforeningens første tid i Fjends herred var disse befolkningslag endnu for underkuede og forknytte til at turde indlade sig på sligt. Men på denne egn fik det reel betydning, da partiet Venstre i 1905 revnede og blev til to: Et Venstre, der fortsatte den hidtidige linje, og udbryderne, der dannede deres eget parti, Det radikale Venstre. Jeg vil tro, at de fleste af diskussionerne i århundredets første del især har stået mellem tilhængerne af de to partier. De stod ofte hinanden ligeså fjernt som tidligere i forfatningskampens dage Venstre og Højre.

Ja! Hvad den gamle brugsforening dog har måttet lægge rum til. Imidlertid var det sjældent, at et sådant højkrøstet skænderi fik alvorligere følger. Næste gang parterne mødtes i butikken, begyndte man måske nok lidt forsigtigt, lidt prøvende med vejret og priserne. Men højst sandsynligt blev de politiske forhold påny hovedemnet.

Det var dog langtfra alle, der yndede den politiske holmgang. Andre holdt af den stilfærdige snak, og helst, når den var krydret af underfundighed og lune.

Det var ikke altid, at replikkerne holdt sig til bænken. Nogle gange smuttede de tilmed over disken. I begge retninger. Det hørte med.

Butiksinteriør fra Fly brugsforening. Bag disken ses uddeler Marius Laursen og hans søster Jenny.

Som da en ung ekspeditrice i Fly brugsforening en dag stod ved disk og vægt i færd med at veje en pose æbler til en kunde, der havde forlangt 4 pund. Men æblerne var store. Det var derfor svært lige præcis at ramme de 4 pund. Lagde hun et æble mere i posen, var der overvægt. Fjernede hun æblet igen, blev det til undervægt. Dér stod hun, den unge pige, og var lidt i vildrede, indtil en lædertør bemærkning listede fra bænken over disken til hende: »Du kund'jo da osse prøw å skier en øwwe.«

Også børnene kom gerne i butikken. Engang i tiden efter at Marius Laursen var blevet uddeler i Fly, kom en lille pige og skulle have en krukke sirup. Marius Laursen stod og vinkede til hen-

de, da hun gik. Pigen løb en del af hjemvejen, og det kan være risikabelt med en krukke i hånden. Hun snublede, og selv om hun slog sig lidt, var det værre, ja, langt værre, at krukken gik itu, og den gode sirup spildtes rent. Det var ikke let at komme tomhændet hjem. Det var vel heller ikke let at gå tilbage til brugsforeningen. Men så kom hun til at huske på det gode smil, Marius sendte hende, og at han havde vinket til hende, da hun gik. Så tog hun mod til sig og vendte tilbage.

Ved disken var Marius nu ikke at se; men en kommis var der, som tog til at skænde på hende, da hun fortalte, hvordan hun var kommet af sted. Hun begyndte at græde og var i det hele taget

meget ulykkelig. »Søen en stuer pæg,« lød det forarget fra kommissen. Men pludselig stod Marius i kontordøren: »Kom du her hen mi bette pæg,« lød det venligt. Det gav hende fornyet mod, og hun gik derhen.

Marius trøstede pigen: »Det skal du ett vær kyw å. Kom du te skåe?« spurgte han. Det gjorde hun heldigvis ikke udover en lille skramme på det ene knæ, og lidt efter var hun atter på vej hjemad med en anden krukke sirup i hånden. Den oplevelse glemte pigen aldrig.

Oftest har den gamle brugsforeningsbutik dog blot været summende, stilfærdig hygge.

Den har været bugnende fuld af varer, fuld af forjættende dufte af krydderier, svedsker og kaffebønner - nå! ja, også nu og da af duftbølger fra petroleums-tanken i bagbutikken, men overvejende behagelige, pirrende dufte, som var med til at gøre butikken til et attraktivt sted.

Fra forfatteren Emil Bønnelycke findes en levende skildring af den gamle brugsforening i Vroue fra tiden lige efter århundredskiftet.

Bønnelycke havde bekendte eller slægtninge i Neder Feldborg skole, hvorfra der igen var forbindelse til familien i Toftgård i Vroue. Emil Bønnelycke fortæller om ferier, han og hans bror i barndommen har tilbragt i det midtjyske. Birthe Marie, konen i Toftgård, sendte ham da af og til i brugsforeningen: »Jeg knyttedes med hele min barnesjæl til denne landlige butik, hvis lys vinterdage kom fra et par sodede petroleumlamper med store, metalfrynsede skærme. Der vankede altid et eller andet i brugsfore-

ningen, når man besøgte den med moster Birthe Maries kurv på armen og »bogen« i bunden af kurven. Jeg gennemlevede det halvmørke, mystiske butiksinteriør med en intensitet, som vistnok få, der ikke selv har været i faget, har gjort det. Dens loft var tæt behængt med færdigvarer som spande, fløjtekedler, piske, koste, kæder, bidsler og alverdens andre pyntelige, maleriske og attråværdige ting.«

Land-brugsforeningens butik vedblev helt ind i de glade tressere at beholde sin særlige stemning af hygge og forventning. Det forandrede ikke stort på dens kvaliteter i så henseende, at forskellige tekniske hjælpemidler efterhånden også fik plads i den. Først da den egentlige butiksrevolution med selvbetjening og hermetisk indpakkede varer tog fat på den, ændrede den karakter. Da forsvandt samtidig dens betydning som dagligt mødested, ligesom fællesskabet omkring den fra da af blev temmelig diffust; dog ikke udelukkende på grund af ovennævnte ændringer. Meget i det danske samfund som helhed forandredes fra midten af tresserne, også i landsbyen.

Bønnelycke taler om »de osende petroleumlamper« i Vroue. I Frederikshøj brugsforening i Grønhøj brugte man karbidlamper som lyskilde i mange år; men ellers fandt et af de moderne tekniske vidundere ind i brugsforeningerne ved netop den tid: Telefonen, taleapparatet, det man nok havde hørt og læst om som et ubegribeligt, næsten overnaturligt, mekanisk væsen, kunne nu med et, fra den ene dag til den anden, opleves som virkelighed i butikken eller konto-

Harald Nielsen (1880-1938). Lærer i Fly skole efter Niels Jakobsen. Lærer Nielsen var formand og regnskabsfører for brugsforeningen i Fly fra 1916 til sin død i 1938. Han engagerede sig med liv og sjæl i brugsforeningsbevægelsen. Foruden at klare formandshvervet på lokalt plan sad han fra 1923 til 38 som et højt respekteret medlem af repræsentantskabet i FDB, heraf de sidste to år som sekretær (Foto: C. Hadrup & Søn).

ret. Og apparatet var ikke forbeholdt uddeleren, hans medhjælpere og bestyrelsesmedlemmerne. Alle kunne få lov at benytte den, hvis man ellers turde!

Kjeldbjerg er tidligt på færde med samtalemaskinen. I et protokollat af 27. marts 1901 fra generalforsamlingen det år står der under punkt 9: »Det vedtoges at leje en telefon på fem år fra 1. januar

1902 over Sjørup Central. Brugsforeningen betaler af overskuddet, hvad som ikke er indkommet ved tegning fra ikke-medlemmer.« Her ser det ud, som om apparatet også kunne bruges som lokkemad overfor de, der endnu ikke havde samlet sig sammen til at blive medlemmer, og ihvertfald var de udset til, indtil da, at skulle udgøre en del af det økonomiske grundlag for anskaffelsen. Sans for at gøre forretning i forbindelse med nyerhvervelsen ses der også et andet eksempel på i et referat af et bestyrelsesmøde d. 30. maj: »Andragende fra distriktslæge Rambusch på Esper Jensens vegne om at få et taleapparat indsat på brugsforeningens ledning til Sjørup Central bevilgedes imod, at han betaler det halve af ledningen, ca. 130 kr.«

I Fly holdt man ekstraordinær generalforsamling på spørgsmålet. Det skete d. 8. sept. 1903, hvor det blev bestemt »at overtage telefonen Fly-Skive fra 1. oktober 1903 til 1. okt. 1904.« Senere bestemtes, at ikke-medlemmer skulle betale 25 øre for at bruge tingesten til samtaler »for Skive og opland.«

I Grønhøj gik diskussionen ikke så meget på, hvad ikke-medlemmer skulle betale; men om det nu også var rimeligt, at alle medlemmer havde fri taleret! Her kom telefonen i 1906. På generalforsamlingen i august 1907 vedtoges det ganske vist, »at brugsforeningens medlemmer må benytte telefonen gratis indenfor oplandet.« Men enighed har der næppe været. Man aner, at der har været ført en heftig diskussion i kolonistbyen. I 1909 forberedte bestyrelsen sig således på at

foreslå den kommende generalforsamling en ordning, der kunne afslutte snakken om, hvem der ihvertfald ikke skulle have fri taleret. I referatet af bestyrelsesmødet d. 22. juni står der nemlig: »Vedtog at foreslå generalforsamlingen, at når et medlems køb af kolonial ikke har været over 75 kr. i sidste regnskabsår, skal han betale for afbenyttelse af foreningens telefon.«

Der skulle gå mange år, fra man indførte telefonen, til foreningerne lod indlægge elektrisk lys og kraft. Det er nærliggende at pege på første verdenskrig (1914-18) som en medvirkende årsag her til. Dog trodsede foreningen i Sønder Resen vanskelighederne under krigen og lod, som den første brugsforening i området, indlægge elektrisk lys i efteråret 1917. Selvom Kjeldbjerg brugsforening på møde d. 19. okt. 1915 »vedtog at tegne sig til at få elektricitet fra det projekterede højspændingsanlæg«, var det først efter krigsbegivenhe-

dernes ophør, at foreningerne for alvor gjorde sig klar til at investere i dette revolutionerende, tekniske fremskridt. Den småknitrende karbidlampe i Frederikshøj og »de osende petroleumslamper« de andre steder kunne da pakkes ned og anbringes på loft eller museum. Snavset i de mørke butikskroge fik nu ikke længere lov at blive liggende, for hver en krog kunne nu, ved et let tryk på en knap, blive fuldstændig blotlagt i et lyshav, man end ikke havde haft fantasi til at forestille sig. Det var jo næsten, som om dagslyset herefter kunne benyttes, også efter solnedgang.

Fly var den næste af områdets foreninger, som tog springet ind i denne eventyrlige lystid. Det skete sandsynligvis i sommeren 1919, for i et protokollat fra et bestyrelsesmøde d. 18. marts ses, at »man vedtog at lade anskaffe lamper og lysekroner til forretningslokale og privatlejlighed, samt at betale hele installationen på én gang.«

Bygaden i Sønder Resen omkring 1910. Huset i forgrunden er karetmagerens. I midten ses den gamle smedje, og længst væk kirken og skolen (Foto: J. Middelhede).

I Kjeldbjerg fulgte man lige efter i 1920. Grønhøj var sidst. Der lod man en ekstraordinær generalforsamling tage stilling til spørgsmålet d. 4. november 1931. Generalforsamlingen vedtog investeringen, men rigtignok imod, at »udde-
leren skal betale strømmen og halvdelen af den faste afgift.«

Noget lignende overgik områdets øvrige uddelere. De fik ikke meget foræret.

Selvom mange forhold, de fleste vel, gik igen og kunne genkendes fra den ene brugsforening til den anden, forekom der naturligvis også forskelligheder. Ting og forhold man kunne kende den enkelte brugsforening på. I Grønhøj f.eks., hvor Frederikshøj brugsforening altså var sidst ude med hensyn til at få installeret lys og kraft, var man til gengæld alene om at få etableret mølleri i tilslutning til brugsforeningens øvrige virksomhed. På en ekstra indkaldt generalforsamling d. 16. februar 1916 besluttedes en udvidelse af lagerbygningen, og samtidig vedtog forsamlingen at få opført en vindmølle, så medlemmerne kunne få malet og valset deres korn og få foretaget knusning af kager. Frederikshøj brugsforening har ofte haft gode eksempler på, at det jo også drejede sig om for medlemmerne, her og nu, at bruge deres personlige indflydelse gennem deres egen virksomhed, brugsforeningen. For næppe var den ekstra indkaldte generalforsamling til ende, før de nedstemte i møllesagen, og det drejede sig om 14 ud af 31 fremmødte, begyndte at arbejde for at få indkaldt endnu en ekstra generalforsamling. Den fandt sted næsten fem uger senere, d. 21. marts, og nu var 48

medlemmer mødt frem i erkendelse af sagens alvor. Men det nyttede alligevel ikke noget for modstanderne. Var der denne gang mødt flere nejsigere frem, var antallet af jasigere også øget, således at nejsigernes forslag om at droppe møllebyggeriet blev forkastet med 27 stemmer mod 21.

Møllen blev bygget samme sommer, og medlemmerne fik megen gavn af dens formåen.

Rent praktisk organiserede man den del af brugsforeningens drift ved at bortforpagte møllet til uddeleren, Kr. Pedersen. Af alt, hvad der indkom for maling, valsning og knusning »skal han aflevere en tredjedel til foreningen.«

I 1920 blev fastsat følgende takster i møllet: »Der betales for maling og valsning 80 øre pr. 100 kg. og for knusning af kager 60 øre pr. 100 kg.«

Under såvel første som anden verdenskrig blev landmændene pålagt at skulle aflevere et vist kvantum brødkorn til Staten, og etableringen af møllet gav da anledning til, at foreningen i 1917 søgte om og fik tilladelse til »at blive modtager af korn for Staten.«

Efterhånden blev virksomheden af et sådant omfang, at man måtte anskaffe en petroleumsmotor som hjælpekraft. Bestyrelsen købte en Deuts motor med kværn til 6300 kr. Det var i 1924. Mølleriets succes og dermed hele foderstofafdelingens blev årsag til, at man i 1936, da en ny brugsforeningsbygning blev opført på den anden side af Vejlevej, adskilte foderstofforeningen og brugsforeningen. Foderstofforeningen overtog de gamle bygninger for 10.500 kr.

Tidligere måtte, som nævnt, landboere møjsommeligt age til købstaden i al slags vejr og i ubekvemme køretøjer for at købe ind. Det tog sin tid, både med at blive ekspederet i købmandsgården og med turen hen og hjem. Men det var vilkårene. Da først brugsforeningen var etableret, og man også helst havde skabt sig en økonomisk overskuelighed, begyndte den tanke at vinde fodfæste: Brugsforeningen skal betjene medlemmerne ved at udlevere dem de varer, de ønsker. Hvad nu om man gik et skridt videre og samtidig så at sige fik trafikken til at gå den anden vej: Fra foreningen og ud til medlemmerne og afleverede varerne på deres bopæl?

Varetur fik alle foreningerne i området med tiden. Der var dog megen diskussion om sagen, for naturligvis ville en sådan serviceydelse være forbundet med omkostninger, og det måtte vel gå fra dividenden, det årlige overskud, som de fleste i de gode år så hen til med forventning. Så tanken om vareturen havde ikke blot tilhængere, men adskillige arge modstandere.

Derfor ser man da også, at spørgsmålet om vareturen altid har været oppe at vende en gang eller to på den årlige generalforsamling, inden den kunne realiseres, og som regel stod tilhængere og modstandere ved den afgørende afstemning næsten lige.

Sådan dog ikke i Frederikshøj brugsforening. Her var man tidligt på færde med den sag. Allerede på generalforsamlingen d. 11. aug. 1912 stillede Søren Sørensen forslag om »tilbringning af varer til foreningens medlemmer.« For-

slaget blev overraskende vedtaget énstemmigt. Det blev overdraget uddeleren at køre vareturen mod et vederlag på 200 kr. for et år.

Fra Sønder Resen brugsforening kørte uddeleren fra 1916 varetur til Høgild, hvor medlemmerne selv måtte betale til vognleje (2% af omsætningen). Ikke-medlemmer var dog fritaget for denne udgift. Fra 1939 kørtes varetur til landboere i hele Sønder Resen sogn.

I Sjørup blev det ligeledes uddeleren, der skulle sørge for at køre varerne ud til medlemmerne. Han fik 1/2% af vareomsætningen for sin ulejlighed; men i Sjørup blev vareturen først etableret i 1931. I Vroue og Lånnum begyndte varevognen at køre i 1937. Også der aflønnedes uddeleren med en procentandel af omsætningen, hvortil kom for Lånnums vedkommende, at uddeleren blev betalt 2 øre kiloet for indsamling af æg.

Kjeldbjerg brugsforening oprettede varetur i 1947. Dog havde man dér gjort et forsøg i 1932, og i Fly fik man den i 1952. Men i de to foreninger organiseredes vareturen på en anden måde. I Kjeldbjerg fik man smed Nielsen til at fremstille en vogn til formålet, og dér udliciterede man turen. Lars Kristensen blev den første, der kørte varer ud i Kjeldbjerg, og han skulle have 40 kr. om ugen + 2 øre kiloet for indsamling af æg.

I Fly vedtog en generalforsamling med kneben majoritet, at varevognen skulle i brug, og ved licitationen blev Kristian Pedersen, Nørkjær, udset til at køre. Han blev aflønnet med 2200 kr. om året + 250 kr. til vognen, som han åbenbart selv skulle stille med.

Da bestyrelsen for Sjørup brugsforening i 1931 vedtog at bringe varerne ud til medlemmerne ved at køre en ugentlig vareture, købte uddeler Jens Højris en Chevrolet årgang 28 til formålet til en pris af 2100 kr. Etableringen af vareturen bevirkede en omsætningsstigning.

Det eneste protokollat, der ret præcist angiver, hvordan vareudbringningen skal foregå, stammer fra Frederikshøj brugsforening. Der er »bestyrelsen samlet (d. 2.okt. 1912) for at lægge ruterne, hvor vognen skal køre med varer fra brugsforeningen. Den vestre tur køres hver fredag, når den ikke er helligdag, og begynder ved Adam Vinkler, derfra til Sandkjærgårde, Niels Kr. Nielsen, Fløjgård, Skovhus, Vedhoved, Tohuse og langs dalen ud til Johan Bertel og derfra op til Hans Kr. Johansen. Østre tur begynder ved Palle Andersen og derfra til Firehuse, Benslehøj og Skansen.« Der står ikke noget om, på hvilken ugedag, den østre tur køres.

Vareturen betød en ekstra driftsudgift; men den var for mange landhusholdnin-

ger en stor hjælp. Jo længere væk, man boede i forhold til landsbyen, des mere følte hjælpen.

Vareturen løste ihvertfald to problemer. Ved at ringe brugsforeningen op den ene dag og bestille varerne, kunne man dagen efter få dem leveret, men samtidig kunne man også få afleveret beholdningen af æg.

Derfor holdt man da også fast på ordningen, indtil de økonomiske problemer fra først i halvfjerdserne begyndte at hobe sig op. Da man ikke havde mange andre muligheder end at se på omkostningerne, måtte den gode service, som vognen havde været for mange medlemmer, de fleste steder opgives. Da havde imidlertid de fleste husstande en bil til rådighed, og på den baggrund kan man

naturligvis sige, at udviklingen havde indhentet ordningen og delvist overflødiggjort den.

Dividenden og de udestående fordringer

Som nævnt fremgår det klart af foreningens vedtægter, at formålet med at stifte en brugsforening var »ved fælles indkøb at skaffe sine medlemmer gode og uforfalskede varer til den billigste pris.«

Da H.Chr. Sonne, sognepræsten i Thisted, i sin tid satte sig i spidsen for at få oprettet Thisted Arbejderforening, var det også dengang formålet at gøre det muligt for de fattige arbejderfamilier at købe godt og billigt ind i deres egen butik. Dertil kom oplevelsen af, at det var en butik, man selv havde lod og del i. Det var ens egen forening.

At købe billigt ind var ikke den eneste økonomiske fordel, man havde af at være medlem.

For de allerfleste foreninger kom det til at gå godt. Det var utænkeligt andet end at der hvert år, når resultatet skulle gøres op, kunne konstateres et pænt overskud. En del af overskuddet blev brugt til konsolidering gennem henlæggelser til medlemmernes andele og til reservefonden. Men bestyrelse og uddeler sørgede samtidig for, at en væsentlig del af overskuddet kunne udbetales til medlemmerne som dividende.

I de første år var der vel tale om små beløb; men efterhånden, som den enkelte forening kom godt og heldigt over den svære begyndelse og fik styr på omkostninger og indtjening, blev procenten, der udbetaltes, større og større, indtil den i en længere årrække kom til at ligge næsten fast omkring 9-10 procent, med små udsving til den ene eller anden side.

Mellem brugsforeningsfolk blev det op gennem trediverne og fyrrerne til en talemåde, en stående vending, at ved at

Før Jens Højris blev uddeler i Sjørup, drev han og hustruen gården Virkelyst i udkanten af byen.

handle i en brugsforening, kunne en familie tjene en måneds forbrug. Det man brugte som argumentation herfor, var netop dividenden - eller overskuddet, som man også sagde.

Men i halvtredserne begyndte nedturen for dividenden. Ja, for adskillige foreninger begyndte den allerede i fyrreerne. Det var i første omgang på grund af øgede omkostninger, f.eks. til lønninger. Senere blev selve indtjeningen forringet for især de små landbrugsforeninger på grund af bl.a. mængderabatordninger og tilbudsvarepolitik, en udvikling, der begyndte i tresserne og kraftigt accelererede op gennem halvfjerdserne og firserne. De fleste af foreningerne formåede altså gennem en årrække at kunne udbetale omkring 10% i dividende, samtidig med, at man henlagde 1% (Frederikshøj dog oftest 2%) til reserverne. Der var dog brugsforeninger, der enkelte år udbetalte mere. Vroue kunne i 1918 præstere 12%, det samme i 1931 og 32, mens man i 1939 var i stand til at udbetale 11%. Frederikshøj brugsforening udbetalte procentvis for køb af kolonialvarer, men for foderstoffer og gødning i mange år et beløb pr. 100 kg. I 1933 udbetaltes 13% i dividende af butiksvarer og 1,10 kr. pr 100 kg. foderstoffer og 60 øre pr. 100 kg. gødning.

Ved dividendeudbetalingen sikrede den enkelte brugsforening sig som regel overfor de medlemmer, der havde oparbejdet for stor gæld (d.v.s. skyldte for mere end to måneders køb) ved, at dividendebeløbet da ikke blev udbetalt medlemmet, men indgik som afdrag på gælden.

Krisen i trediverne kradsede ikke mindst på landet, hvor afsætningsforholdene og priserne - og dermed indtjeningen - var fortvivlende dårlige. Men ser man på de udestående fordringer, den enkelte brugsforenings tilgodehavende hos medlemmerne, over et længere tidsforløb, viser det sig, at det for næsten alle foreninger i området var et stort problem lige fra begyndelsen, og indtil man omkring 1965-70 indførte kontant betaling.

Der har været perioder, hvor bestyrelsen jævnligt måtte ud at låne i pengeinstitutter og hos private for at kunne betale oparbejdet gæld til F.D.B., fordi man ikke var i stand til at inddrive medlemmernes skyld til foreningen.

Man forsøgte sig ellers på forskellig vis. Sendte appellerende breve ud til de største skyldnere; kom med kraftige hestillinger ved den årlige generalforsamling og truede med, at der ikke ville kunne fås varer på kredit, før den gamle gæld var blevet betalt. Denne sidstnævnte fremgangsmåde blev praktiseret af og til. Fra Vroue ved jeg et sådant eksempel, der afspejler, hvad det betød, når en familie ikke længere kunne få varer på kredit.

En dreng var af sin mor sendt i brugsforeningen efter varer. Den lille purk skulle gå den lange vej til butikken fra et absolut yderområde; men han var en kvik lille fyr og havde allerede prøvet turen alene flere gange. Men denne tur skulle komme til at brænde sig ind i hans bevidsthed, så han aldrig glemte den. Drengen trådte raskt ind i butikken og afleverede kurven og dosmersedlen

Jens Højris blev uddeler i Sjørup i foreningens første år. Forinden havde han i to måneder fået en nødtørftig oplæring i Kjeldbjerg brugsforening hos Laust Meldgaard. I 1947 efterfulgte han i stillingen af sønnen Aage Højris. Jens Højris var gift med Johanne Andersen fra Spar-kjær. Hun var pige i huset hos læge Rambusch i den tid, Aakjær opholdt sig i lægehjemmet, hvor han som bekendt skrev bl.a. »Rugens sange«.

til uddeler Madsen, der også tog imod. Han løb sedlen igennem, men gjorde derefter ikke mine til at ville finde varerne frem i en fart, som han ellers plejede. Drengen stod dér og anede, at noget denne gang var helt anderledes. Af uddelerens mørke minespil kunne han forstå, at et eller andet var galt fat.

Uddeleren bøjede sig frem over disken mod ham: »Har du penge med?« spurgte han kort. Drengen ligesom stivnede, men svarede hurtigt nok for sig: »I hår æ bog, og det skal skrywwes,« sagde han.

Uddeleren rystede på hovedet og rakte ham den tomme kurv og sedlen: »Du

kan hilse hjemme og sige, at sålænge der ikke er betalt af på regningen, kan I kun få varer, når der er penge med.« Det var svært for drengen, og det var sikkert heller ikke let for uddeleren; men drengen vidste jo, at hans mor havde sendt ham, fordi hun skulle bruge de varer, der var skrevet på sedlen. Det værste var dog, fortalte han mange år senere, at han helt fattede ydmygelsen. Der var jo også andre tilstede i butikken, hvis minespil lod sig aflæse.

Stille, og med tårer i stime ned over kinderne, krummede han sedlen i hånden, tog kurven på armen og forlod butik-

ken. Den lange hjemvej følte vel endnu længere efter den tildragelse, selvom han ikke, som forventet, havde varer i kurven.

Eksemplet er fra først i trediverne, og det var år, hvor der virkelig var smalhans i mange hjem. Men som sagt var de udestående fordringer et problem også før den tid - og efter.

Det næste eksempel fra medlemmernes skyldforhold til brugsforeningen er af en mere munter karakter, og samtidig af noget ældre dato. Måske er det foregået i tiden omkring 1920. Det er fra

Ole Daughbjerg var uddeler i Kjeldbjerg fra 1906-10, da han fratrådte stillingen for at blive landmand. Han overtog hustruens fødegård i Iglso. I 1920 blev han indvalgt i brugsforeningens bestyrelse, og fra 1921 til 1962 - godt 40 år - bestred han posten som formand. Ole Daughbjerg havde mange offentlige gøremål. Han var således i 17 år fra 1930-1947 sognerådsformand i Vridsted-Fly kommune. Derefter sad han nogle år som medlem af Viborg amts skatteråd.

Kjeldbjerg; en lille episode, der udspillede i butikken mellem uddeleren, Laust Meldgaard, og den kendte spillemand, Niels Knudsen, som ifølge den lokale overlevering ofte var i den situation, at han skyldte for meget i brugsforeningen. Der var jo mange børn i hjemmet, så selvom Niels var en efterspurgt spillemand og som sådan næsten altid »på arbejde«, var det svært at få økonomien til at hænge sammen. Når man i en meget vid omkreds i så høj grad satte pris på Niels Knudsens medvirken ved de store fester, man holdt dengang, var det naturligvis først og fremmest på grund af det, han formåede med sit instrument; men det skyldtes også i nogen grad det ægte jyske lune, som han i så rigeligt mål besad.

Laust Meldgaard var en af de uddelelere, der virkelig oplevede de udestående fordringer som noget nær et mareridt. I 1923 f.eks. viser statusopgørelsen et tilgodehavende hos uddeleren på 48.359 kr., og det har betydet, at uddeleren har haft et tilsvarende beløb tilgode hos medlemmerne.

Ikke så mærkeligt derfor, at Laust Meldgaard, hver gang Niels Knudsen og andre skyldnere viste sig i butikken, håbede på, at nu kom de da sikkert for at yde et afdrag i det mindste på gælden; og så var det vel næsten altid for tværtimod at øge den.

En dag, fortælles der, kom spillemanden ind i butikken sammen med en gårdejer fra byen. Spillemanden gik hen og satte sig på bænken, mens gårdejeren gik til disken, hvor uddeleren stod: »A vil gjaen betael mi bog!« sagde han til

Kristian Bøvling var med til at oprette Lånum brugsforening i 1919, og han blev dens første formand og regnskabsfører og virkede som sådan i 39 år til 1958, hvor Peder Østergaard tog over. Kr. Bøvling var i mange år sygekassekasserer, og i 16 år medlem af sognerådet. Han kom hver dag i brugsen i de mange år; han var dens formand (Foto: Just Thomsen).

Meldgaard, og straks efter gav Niels Knudsen henne fra sin plads på bænken lyd fra sig: »Det vil a osse gjaen,« kom det beredvilligt fra ham.

Uddeleren blev lettere forfjamsket, men glædede sig såre. Han fandt de to kontrabøger frem og gjorde først gårdejerens bog op. Det var hurtigt gjort, for han hørte til de punktligt betalende. Derefter tog han fat på spillemandens bog, og det tog længere tid, fordi det så sjældent skete, at der blev gjort op med ham.

Endelig nåede han dog til vejs ende med udregningerne, og han meddelte resultatet til Niels: »Ja! Niels Knudsen! Det blywwer så...«, og så nævnte han beløbet. Spillemanden blev imidlertid roligt siddende uden at fortrække en mine.

»Hør! Niels! Såe do ett, te do vild betåel?« spurgte uddeleren, lidt usikker i mælet. »Jow! Laust Meldgaard. Det såe a, og det vild a endda gjaen,« sagde Niels Knudsen, og så fortsatte han, idet han slog beklagende ud med hånden: »Men ser do, a kan fandeme ett!«

Selvom der med de udestående fordringer var tale om et generelt problem, var der alligevel forskel fra forening til forening. Problemet voksede sig ikke lige stort alle steder.

I Sjørup, til eksempel, fik man næsten styr på det. Her havde man været igennem de samme kvaler med bl.a. privat lånoptagning for at klare forpligtelserne overfor F.D.B. Man havde forsøgt sig med de virkemidler, som tidligere er omtalt: Sendt breve ud og truet med at lukke for kreditten, da uddeler, bestyrelse og medlemmer på generalforsamlingen i 1933 gjorde det klart for hinanden, at der måtte en ændring til. Problemet var på det tidspunkt ved at vokse sig for stort. Man havde til lejligheden indbudt lærer H. Nielsen fra Fly. Han var brugsforeningsformand dér og havde i det hele taget engageret sig dybt i bevægelsen. Man havde bedt ham om efter generalforsamlingen at tale om hele kreditspørgsmålet.

Generalforsamlingen vedtog derefter, at gammel gæld skulle afdrages med

mindst en tiendedel årligt, dog hele overskuddet, og herefter skulle enhver betale kontant pr. 30 dage. Samtidig vedtoges, at brugsforeningen for fremtiden skulle hæfte for halvdelen af gælden.

På det næstfølgende bestyrelsesmøde blev det bestemt, at brugsforeningen skulle indføre et kartotek i stedet for at bruge en hovedbog, og det har vel så været meningen, at man på bestyrelsesmøderne skulle gennemgå kartoteket og følge udviklingen for på den måde at blive i stand til at gribe ind på så tidligt et tidspunkt som muligt.

Da man året efter, i 1934, holdt den ordinære generalforsamling, omtalte formanden den nye ordning med »kontant handel« som heldig, så gælden har været

for nedadgående, og ved generalforsamlingen i 1944 kunne føres til protokols, at den gamle gæld nu var indbetalt.

For Sønder Resen brugsforening blev såvel omsætningen som de udestående fordringer påvirket mærkbart, da sognet efter krigen fik en betydelig befolkningstilvækst af brunkulsarbejdere. Et protokollat fra generalforsamlingen d. 11. marts 1947 omtaler de nye forhold således: »Formanden nævnte, at omsætningen var steget betydelig i det forløbne år, der dels skyldes den store tilflytning af brunkulsarbejdere, dels det øgede benzinsalg.«

Omsætningen havde i regnskabsåret 1943 været på knap 90.000 kr.; men for 1947 var den steget til 334.000 kr. Sene-

Kristian Sørensen var oprindelig landmand, men blev uddeler i Lånrum fra oprettelsen til 1964, hvor sønnen Holger overtog stillingen. Egentlig var det hustruen Jenny, der havde de faglige forudsætninger. Hun havde været ekspeditrice i Mønsted brugsforening, så Kristian Sørensen måtte i begyndelsen gå i lære hos sin kone.

re i halvtredserne faldt omsætningen atter en smule, hvilket sandsynligvis har sammenhæng med, at brunkulseventyret da nærmede sig sin afslutning.

Mange af brunkulsarbejderne kom fra omegnsbyerne, men ligeså mange, måske endda flere, kom langvejs fra og bosatte sig i små, yderst beskedne træhuse i Neder Torp og i Østerheden. En del boede i småhytter i nærheden af Karup å. Der fortælles om en af arbejderne, at han havde gravet sig en jordhule. Når han åbnede lemmen ned til den, stod sengen lige nedenfor parat til, at han kunne krybe i den med det samme.

Disse »fastboende« arbejdere var indstillet på at handle i Sønder Resen brugs-

Der blev brudt adskillige tusinder tons brunkul i Sønder Resen området efter krigen og frem mod 1960 (måske endda lidt senere). En af entreprenørerne har fortalt mig, at han med sine folk og med sin 90 tons store gravemaskine brød 180.000 tons kul. Der var ellers problemer nok med for megen overjord og vand. De store kulstykker solgtes til private, hvorimod de mindre, affaldet, gik til elværkerne.

forening, og en datter af uddeler Niels Højris har fortalt mig, at langt de fleste af dem var bundærlige, og hun husker, at flere af dem var i besiddelse af fine, menneskelige karaktertræk.

Men naturligvis var der brådne kar iblandt dem. Nogle som hverken ville eller kunne betale, og det gav problemer. På et bestyrelsesmøde d. 1. marts 1947 vedtoges at opstramme kreditgivningen til én måned fra 1. marts, og fra samme tid overtager »brugsforeningen 50% af skylden hos medlemmerne.« Der fortælles, at da Niels Højris herefter måtte stoppe kreditgivningen til brunkulsarbejdere, der ikke betalte til tiden, fandt de sammen med en købmand i nabolaget, som ikke blot gav dem kredit, men også leverede varerne til dem.

Til trods for at kreditten var så stort et problem for den enkelte forening, vovede ingen dog for alvor at gøre op med systemet og indføre regulær kontant betaling før 1963. Da tog brugsforeningen Frederikshøj i Grønhøj skridtet.

Der skulle dog gå yderligere syv år, før andre fik mod til at følge efter. Man var naturligvis bange for, at det skulle bevirke medlemsflugt i større omfang, hvis man indførte systemet. Men i 1970 blev det indført i både Kjeldbjerg og Vroue, i 71 i Sønder Resen, og i 1972 kom Fly og Sjørup med.

Lånrum indførte i stedet det system, som Sjørup havde anvendt siden 1933, nemlig 30 dages kredit. Det indførtes fra april 1970.

Afsluttende kan man sige, at når kreditgivningen blev så stort et problem,

skyldtes det ihvertfald ikke mangel på regelgivning omkring den; for i de enkelte foreningers protokoller er som tidligere nævnt indført adskillige ordninger, vedtaget af bestyrelse og generalforsamling. Man havde forsøgt sig på mange måder; men ikke engang en præmiering af kontant betaling (30 dage) med 2 - 4 procent rabat hjalp synderligt, ligeså lidt som at gå den modsatte vej med at hæve strafrenten til f.eks 1 1/2 - 2% pr. måned. Næsten ligegyldigt hvad man forsøgte sig med, lykkedes det aldrig for alvor at blive i stand til at styre kreditten (Bortset fra Sjørup). Den blev et problem, bl.a. fordi mange landboere havde store økonomiske problemer, og på den måde kan den have medvirket til at redde en hårdt trængt familie nu og da.

Da brugsforeningen brændte

Under opbygning af en virksomhed som en brugsforening vil ledelsen i nogen grad være afhængig af lidt medgang, og ihvertfald vil den inderligt håbe at blive forskånet for ulykker og større katastrofer. Men som bekendt indfinder den slags sig - som krisen i trediverne - aldeles uden hensyn til, hvad mennesker måtte håbe.

To af de syv foreninger i området kom således ud for, at bygningerne brændte ned. Det skete i Kjeldbjerg i 1920 og i Vroue i 1947.

Netop som uddeleren i Kjeldbjerg og hans personale var begyndt at indstille sig på travle uger i forbindelse med julen, nedbrændte brugsforeningen om morgenen, torsdag d. 2. december.

Ingen har kunnet sige mig, hvor gammelt dette fotografi af Kjeldbjerg brugsforening er. Måske er det den gamle brugs, som brændte i 1920.

Den gamle brugsforening i Vroue nogle år før branden. Uddeler Svend Bonde Johansen inspicerer huset.

Bestyrelsen vedtog samme dag at indrette foreløbig butik i baghuset. Der meddeles intet i protokollen om brandårsagen. Derimod indkaldtes til ekstraordinær generalforsamling d. 7. dec., hvor der udpegedes to bygningskyndige mænd, Jens Thøgersen og Jakob Søndergaard, der sammen med bestyrelsen fik til opgave at forestå opførelsen af de nye bygninger.

Dagen efter fandt man ud af, hvilke håndværkere der skulle udføre arbejdet, og derefter måtte bestyrelsen ud at låne penge, indtil assurancesummen kunne udbetales. D.v.s., der står ikke direkte i protokollen fra disse mørke decemberdage noget om hverken assurancesum eller forsikring. At foreningen har haft sine

bygninger forsikret er dog ret sandsynligt, idet et protokollat fra d. 15. marts 1915 fortæller, at »det vedtoges at forhøje assurancen i Fjends Herreds Brandforsikring til 13000 kr.« Det ses da også indirekte af et referat af mødet d. 2. dec., hvor man enedes om, »at anmode murer Chr. Sørensen, Feldingbjerg, om at repræsentere brugsforeningen d. 3. dec. ved taksation af resterne af bygningerne.«

Det nedbrændte varelager voldte særlige problemer med hensyn til værdiansættelsen; men d. 14. februar opnåedes enighed om, at det skulle godskrives uddeleren med 38.842 kr.

At det har været en barsk periode at komme igennem, kan der ikke være tvivl

om, og problemerne omkring det nedbrændte varelager havde man nok alligevel ikke fået snakket ordentligt igennem, for på bestyrelsesmødet d. 13. marts meddelte Laust Meldgaard, at han ønskede at fratræde sin stilling i løbet af sommeren og senest d. 1. sept. 1921. Det har givet bestyrelsen stof til eftertanke, og på mødet d. 27. juli vendte man tilbage til varelageret. Det blev da bestemt yderligere at erstatte Laust Meldgaard for margarine, ca. 1300 kr. og for papir 744 kr., hvorimod Meldgaard skulle erstatte brugsforeningen ca. 400 kr. - Om det var et mellemværende, der ved den lejlighed blev ryddet af vejen, kan vi naturligvis ikke vide. Tankevækkende er det dog, at Laust Meldgaard på samme møde blev genansat i sin stilling.

Mens man ikke finder svar i protokollen fra Kjeldbjerg brugsforening om brandårsag m.m., er protokollen fra Vroue en smule mere meddelsom.

Vroue brugsforening nedbrændte søndag d. 13. april 1947, og protokollen oplyser, at det skyldtes en skorstensbrand. Det oplyses også, at foreningen af sin forsikring tilkendtes en erstatning på 20.058 kr. for såvidt angår bygningerne, samt 29.714 kr. til varelager og inventar.

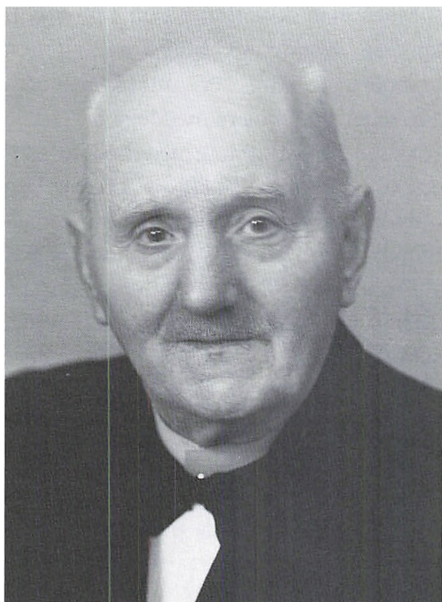
Bestyrelsen lejede forsamlingshuset til lager og butik, mens de nye bygninger opførtes.

1947 var ellers 50-året for foreningens stiftelse, og man havde planlagt et større jubilæumsarrangement, som man nu måtte udsætte.

Den nye brugs i Vroue stod færdig i 1948. Indflytningen fejredes med en stor fest, der også skulle markere 50 års jubilæet året før.

Peter Betzer (1871-1949) drev sin slægtsgård videre efter forældrene, og samtidig var han i to perioder formand og regnskabsfører for Frederikshøj brugsforening: Først fra 1909 til 1918, og derefter igen fra 1921 til 1944.

Det var ikke meget, ilden havde ladet tilbage i brugelig tilstand. Da man d. 7. maj 47 på en ekstra generalforsamling solgte ud af det brandlidte varelager indbragte det kun 223,50 kr.

Byggeriet skred dog hurtigt frem. D. 4. okt. 47 »beså bestyrelsen sammen med arkitekt Buhl og håndværkerne opførelsen af den nye brugsforening.« Det har dog ikke ved den lejlighed været færdiggjort, for d. 27. april 1948 traf bestyrelsen aftale med malermester Erling Wisti »om malerarbejdet ved Vroue brugsforening til en pris af 3200 kr.«

Men d. 7. okt. må byggeriet ihvertfald have været afsluttet; for den dag afholdt

man indvielsesfest for den nye brugsforening. Det var samtidig en markering af 50-års jubilæet i 47. Dagen efter festedes der for børnene og de unge.

Krig og besættelse

Om perioderne 1914-18 og 1940-1945

Udover de oplysninger, der gives om de udestående fordringers størrelse i trediveernes kriseår, skal man ikke vente at få noget konkret at vide om selve krisen og dens indvirkning på landsbysamfundet.

Heller ikke de her omtalte ildebrande gav anledning til megen protokolskrivning. I Kjeldbjerg fandt man det som nævnt end ikke nødvendigt at nedfælde noget om selve årsagen til branden. På nogenlunde samme måde med de to verdenskrige og den tyske besættelse af Danmark fra 1940 til 45. Det er ikke meget, man kan læse direkte ud af de enkelte protokoller om det, der skete den gang, tiltrods for at det jo også i høj grad berørte landboerne. Men indirekte kan læses en del.

Det er karakteristisk for den smule viden, der direkte er aflæselig, at det er mest tydeligt i begyndelsen af de to verdenskrige og i besættelsens allerførste tid.

Således når der i Kjeldbjerg brugsforenings protokol kan læses i referat af bestyrelsesmøde d. 5. august 1914: »Bestyrelsesmøde, hvori drøftedes brugsforeningens økonomiske stilling under de vanskelige forhold, som er indtrådt ved krig i Europa.« Man fornemmer usikkerheden og angsten; også i protokollatet af mødet nogle få dage

senere, d. 11. august, hvor det bl.a. hedder: »Bestyrelsen vedtog at rette en henvendelse til medlemmer med forfalden gæld om at indbetale denne, da de ellers ikke kan få varer uden kontant betaling.«

Om baggrunden for denne vedtagelse oplyser et protokollat fra Fly brugsforening d. 14. august: »På grund af krigen har Fællesforeningen forlangt sit tilgodehavende betalt. Det vedtoges derfor at låne 2000 kr. i Skive Bank samt kun at sælge mod kontant betaling.«

Efter den første forskrækkelse fandt man igen et hverdagsliv, der ikke mærkede andre krigspåvirkninger end vareknapheden og dyrtiden. Alligevel vidste man jo ikke, om Danmark ville kunne holde sig udenfor i det lange løb. På møderne har man delt frygten for fremtiden med hinanden og fundet en slags ro. Men enhver tænkte sit: Hvad nu, hvis det alligevel kom til at gå løs, også i vort eget land? Hvad kunne der ikke ske?

På et møde d. 11. marts 1915 har uddeleren i Kjeldbjerg lettet sit hjerte for bestyrelsen, og den har lyttet til ham. I protokollen fra nævnte møde læses: »I tilfælde af udplyndring af butikslager i krigstilfælde overtager foreningen uddelerens forpligtelse til denne.«

Rundt om i foreningerne fik man forhøjet forsikringerne for bygninger såvel som varelager. Det var et skridt, man foretog under indtryk af usikkerheden; men samtidig var det naturligvis også en justering i forhold til de prisstigninger, der var kommet.

Selvom Danmark ikke var krigsdeltager fra 1914 til 18, indkaldtes værnepligtige til Sikringsstyrken, der havde til

opgave at værne landets neutralitet. Det betød, at mange unge, som havde været soldater, genindkaldtes i flere omgange. Det var ikke usædvanligt, at unge mænd i disse år sammenlagt fik helt op til 18 måneders militærtjeneste. Det fik betydning for Frederikshøj brugsforening, hvor bestyrelsen i 1911 havde antaget Kristen Pedersen som uddeler. Han blev nemlig flere gange i perioden 1914-18 indkaldt til nævnte styrke. Det kom til bl.a. at genere den nyoprettede varetur, som uddeleren jo var udset til at skulle forestå. D. 30. juli 1915 »vedtoges, at der ikke køres varer ud i den tid, uddeleren er indkaldt til Sikringsstyrken.«

Nu havde man ellers lige vænnet sig til denne service, og nogen diskussion må der have været om sagen, for allerede d. 9. august samme år protokolleredes: »Vedtog, at varerne skal ud til medlemmerne i den tid, uddeleren ikke er indkaldt.«

I Frederikshøj brugsforening havde man også fundet det nødvendigt at nyvurdere butikkens lukketider. Hvordan de indtil da har været, får man ikke meget at vide om. I 1905 blev dog ført til protokols, at uddeleren måtte holde lukket alle søn- og helligdage. Sådan havde det ikke været tidligere. I 1906 skulle der være folketingsvalg, og da havde bestyrelsen kort forinden bestemt, at der skulle holdes lukket på valgdagen, så uddeleren også kunne tage til Kjellerup og stemme. Måske skal den bestemmelse ses i lyset af systemskiftet, der i 1901 afsluttede den lange og til tider forbitrede forfatningskamp i slutningen af forrige århundrede.

Men d. 30. okt. 1914 var det sikkert sparehensyn, der fik bestyrelsen til at bestemme, »at uddeleren må lukke kl. 7 aften i månederne november, december, januar og februar - dog lørdag aften undtagen.« På den måde kunne der spares lys og varme, og det var sikkert samme spareiver, nødvendiggjort af krigen, der fik bestyrelsen til på møde d. 21. december 1918 at vedtage, »at lukke butikken kl. 2 i dagene mellem jul og nytår.«

En lignende foranstaltning blev truffet i Sønder Resen, hvor »uddeleren har ret til at lukke butikken kl. 3 eftermiddag 4., 5. og 6. juledag.«

Vareknapheden, eller udsigten til samme, kunne nu og da føre til ret ejendommelige dispositioner. I Sjørup enedes bestyrelsen om d. 5. juli 1917 at skrive under på en slutseddel med fabrikken Alfa om levering af 8000 pund margarine i 1917.

I Vroue så man sig nødsaget til at gå en anden vej. På bestyrelsesmøde d. 24. maj 1917 »vedtoges at forsøge at komme til at forhandle mejerismør, da margarine næsten ikke er til at skaffe.« I samme protokollat får man at vide, at »det er nødvendigt at indføre rationering af kaffe, da kaffetilførselen også for tiden er meget sparsom.«

Unormalt og uforståeligt forekommer det, at Sjørup ligefrem måtte binde sig til at modtage en leverance på 8000 pund margarine, når samtidig nabobrugsforeningen helt måtte opgive at skaffe varen og i stedet vælge at føre et andet produkt.

Men vareknapheden var reel nok, og et par foreninger så sig om efter andre

Varerationeringen var måske mest omfattende under 2. verdenskrig. Den varede ikke blot krigens år, men som det ses her helt ind i halvtredserne. Den var en stor byrde for befolkningen, og ikke mindst for de forretningsdrivende. Rationeringsmærkerne skulle jo ikke blot modtages, men stemples og videresendes til myndighederne.

leverandører og fandt på den måde frem til Ringkøbing Amts Vareindkøbsforening (oprettet 1886), hvor der især skulle være muligheder for indkøb af isenkram. Kjeldbjerg indmeldte sig i denne forening i slutningen af 1918, og på et møde d. 27. maj 1920 besluttede også Sjørup sig for medlemsskab.

Den omstændighed, at krigen holdt sig udenfor vort lands grænser, fik som bekendt Jeppe Aakjær til at forme de berømte linjer: »Du puslingland som hygger dig i smug, mens hele verden

brænder om din vugge... « Og det kan synes rigtigt set. På den anden side var det en nødvendighed at forsøge at skabe et hverdagsliv og at få de almindelige hverdagsting fra hånden.

I Kjeldbjerg havde bestyrelsen før krigen haft planer om en udvidelse af udhuset. På det første møde efter krigsudbruddet blev man ganske vist enige om at udsætte byggeriet; men senere under krigen byggede man alligevel til i både Kjeldbjerg og Vroue. Også i anden sammenhæng genoptog man den planlægning, som nu en gang er nødvendig i ethvert normalt samfund, og man forsøgte naturligvis også at udføre planerne.

I netop de år var der planer på bordet om en ny jernbanelinje fra Skive til Videbæk. Da den kunne komme til at berøre Fly, fik bestyrelsen dér en henvendelse fra det udvalg, som arbejdede med sagen. I protokollen læses fra bestyrelsesmødet d. 27. november 1916: »Ansøgning fra udvalget for Skive-Videbækbanen om tilskud på mindst 25 kr. Det blev vedtaget at henlægge andragendet foreløbig«, og andragendet blev ikke taget op senere, da det viste sig, at projektet ikke kunne vinde tilstrækkelig tilslutning.

Mens denne sag blev henlagt, var der en anden, der tidligere på året i Fly brugsforening blev ført ud i livet. På bestyrelsesmødet d. 11. februar »vedtog man at indkøbe et lånestel til 250 kr., som udlånes gratis til foreningens kunder.« Trods udbredt varemangel var det åbenbart endnu muligt at indkøbe tallerkener, kopper, kander, fade og bestik i større mængde, så man stadig kunne

samles om et ordentligt gilde.

Når den værste sult var stillet ved suppeterriner og kødfade, kunne man passende diskutere den nye merindkomstskat, som brugsforeningerne nu var blevet pålignet af den radikale krigstidsregering.

Kjeldbjerg brugsforening skulle således betale 610 kr. I Sjørup nøjedes man ikke med at diskutere og snakke. Her vedtog bestyrelsen på møde d. 3. oktober 1918 »at klage til Viborg Skatteråd over merindkomstskatten, som er pålignet os.«

I maj måned 1939 vedtog som tidligere omtalt bestyrelsen for Vroue brugsforening at indføre en varetursordning, så uddeleren én gang om ugen skulle bringe varer ud til medlemmerne. Men allerede 6. november samme år, da 2. verdenskrig var brudt ud, hedder det i et protokollat fra et bestyrelsesmøde: »Da uddeleren ingen benzin kan få ifølge de restriktioner, der er for tiden, vedtog man at leje Lars Andersen (vognmand) for 15 kr. pr. uge.«

I 1940 rasede vinterkrigen i Finland. Finnernes heltmodige forsvar af fædrelandet og demokratiet vakte berettiget beundring alle vegne. I protokollen fra Frederikshøj brugsforening står der kort og godt i referatet af generalforsamlingen d. 20. februar 1940: »Vedtog at yde et beløb på 500 kr. til Finland.« Det må have rørt kolonisternes efterkommere dybt, at et lille folk så heroisk kæmpede mod undertrykkelse og overmagt. Senere ser man da også, at Frederikshøj giver 25 kr. til Norgeshjælpen i 1943, og lige

Brugsen var også det daglige mødested. Her får Kristen Toft, Jens Toft og Chr. Laigaard sig en god snak foran indgangsdøren til Kjeldbjerg brugsforening i 1946.

efter krigens afslutning yder de 50 kr. til »Fonden til Fædrelandets Vel« (stiftet 1945).

Som man i de første protokollater efter udbruddet af 1. verdenskrig kunne iagttage en vis nervøs holdning, sådan også efter 9. april 1940, hvor den tyske værnemagt havde besat Danmark. Efter bestyrelsesmøde i Vroue d. 16. april skrev protokolføreren: »Vedtoges efter de ekstraordinære forhold at henstille til medlemmerne at betale kontant ud over en måneds handel fra dato.« En lignende vedtagelse findes nedskrevet i protokollen fra Fly brugsforening efter et møde d. 24. april: »Efter opfordring fra F.D.B. om at indføre kontant betaling i nuværende forhold vedtoges det, at medlemmer, der skylder for en måned eller

mere, skal betale kontant.« Som det ses, skyldes vedtagelsen en opfordring fra centralt hold.

Situationen var jo alvorlig nok. Fra aviser og radio før d. 9. april havde man læst og hørt om andre lande, som Hitler havde annekteret. Vold og brutalitet havde hver gang hørt med. Også det skulle vort land komme til at erfare, omend i mindre udstrækning end så mange andre af de besatte lande.

Ellers ser man en gentagelse fra de usikre tider under 1. verdenskrig med dyrtid og vareknaphed, der efterhånden medførte rationering af de fleste varer.

Også forsikringsmæssigt slog de usikre tider igennem med forhøjelser og tegning af tyveriforsikring i de fleste brugsforeninger.

Protokollen i sig selv virker tilknapet. Der blev ikke ført noget til bogs, som ikke ville kunne tåle et kritisk eftersyn af de af besættelsesmagten kontrollerede myndigheder, hvis det nu skulle komme så vidt.

På grund af dyrtiden fik de fleste uddelere lagt på lønnen, men rigtignok et par steder med den tilføjelse, at det kun skulle være gældende, mens forholdene var så rent af lave.

Det siger sig selv, at man i protokollerne hverken kan spore reaktioner fra d. 29. august 43, 19. september 44 eller andre af de markante tidspunkter fra de fem år. Men naturligvis har disse dystre vendepunkter kastet lange skygger, også ind i landsbysamfundene.

Efter 19. september 44, da politiet blev taget, herskede der i realiteten lovløse tilstande overalt i landet, og tyveri, røveri og vold hørte til dagligdagen.

Rundt omkring tog borgerne selv initiativer til at imødegå de utålelige tilstande. Der dannedes borgerlige vagtværn i landsby efter landsby, hvor medlemmerne blev udrustet med bl.a. en solid gummiknippel.

Jeg havde påbegyndt min læretid i Kjeldbjerg brugsforening d. 1. maj 1945, og dagen efter, såvidt jeg husker, lagde jeg nok mærke til, da jeg ankom på min krigstidscykel fra mit hjem i Vridsted, at de gik og morede sig i brugsforeningen, Emma, uddelerens kone, Richard, førstemanden og Thomsen selv, og op ad dagen fik jeg da også at vide hvorfor.

Der var sket det, at Richard aftenen før havde været på besøg hos sin forlo-

vede, som var fra en af gårdene i nærheden af Kjeldbjerggård, og da han ved midnatstid - eller senere - vendte tilbage til brugsforeningen, lagde han mærke til, trods mørklægningen, at der var lys i kontoret. Han var straks klar over, at nogle tyve måtte være på spil. Det skete jo så ofte i de måneder forskellige steder. Han gik derfor om i gården og fik vækket Thomsen og Emma. Alle var på det rene med, at der skulle handles hurtigt, så Thomsen fandt sin gummiknippel frem, for han var netop medlem af vagtværnet. Richard blev udstyret med en af Emmas sko, der havde stilethæl, så den var anvendelig. Derpå listede de to sig med stor forsigtighed frem til kontordøren, parate til at slå til mod de frække indbrudstyre. Richard åbnede døren med et rask tag - og så - ja, men? - Det var dog besynderligt.

Kontoret var fuldt oplyst, som de havde ventet; men ikke én eneste person befandt sig derinde, og intet var stjålet, konstaterede de to lidt senere. Heller ikke cigaretterne og de andre tobaksvarer, som var ankommet et par dage tidligere. Hele rationen, som brugsforeningen var blevet tildelt, lå på hylderne i god behold.

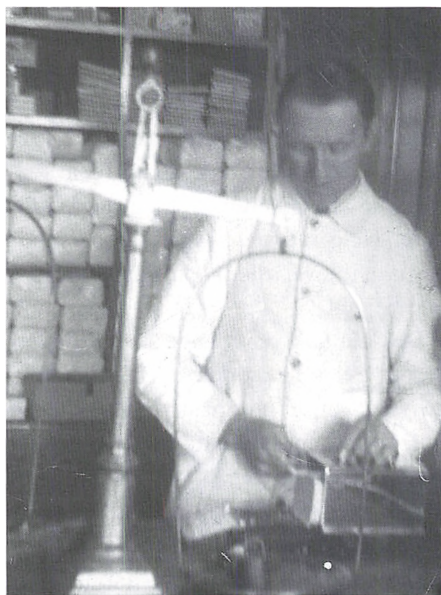
Det kan nok være, at de to åndede lettet op. Der var sket det, at Thomsen havde været et ærinde på kontoret aftenen før, hvor han så måtte have glemt at slukke lyset efter sig.

Selvom der var krig omkring os, og af og til krigslignende tilstande i selve landet, forsøgte befolkningen, som under 1. verdenskrig, at opretholde et slags hverdagsliv.

Det var blot betydeligt vanskeligere denne gang, fordi der, til forskel fra tiden under 1. verdenskrig, var en besættelsesmagt tilstede.

Også brugsforeningen måtte fortsætte sin daglige virksomhed: men det var under meget vanskelige vilkår.

Som sagt var rationeringen uhyre omfattende og dertil besværlig at administrere. Ekspedienterne, eller kommissærerne som de blev kaldt dengang, skulle huske at afkræve kunden de rationeringsmærker, der skulle bruges til de bestilte varer. Det var en proces, der i de fleste tilfælde gik af sig selv. Nogle gange skulle der imidlertid passes på. Det kunne godt hælde, at en kunde ligesom kunne glemme at aflevere de aktuelle mærker på smør, margarine, sukker, mel, m.m.

Uddeler Niels Højris ved disken. Han var uddeler i Sønder Resen fra 1924 til 1960.

Dertil kom varegrupper, hvor brugsforeningen selv måtte lave en rationering med lange lister til afkrydsning ved udlevering. Det gjaldt f.eks. manufakturvarer og tobak.

Adskillige uddelere fik i de år flossede nerver, fordi det var temmelig umuligt at foretage en retfærdig fordeling. Til eksempel øgedes antallet af tobakskøbere ret markant i den tid. Alle og enhver skulle endelig sørge for at få sin ration. De, der ikke selv brugte rationen, kunne så overlade den til venner og familie. Sådan gik det dog ikke altid. Mange mennesker fik faktisk lært at ryge under rationeringen, og det gav problemer; for brugsforeningens tildeling øgedes jo ikke i takt med det stigende antal rygere. Snarere tværtimod.

I enkelte protokollater ligger nu og da en antydning af de vanskelige forhold og de initiativer, man trods alt forsøgte sig med. Når der f.eks. om generalforsamlingen står et par linjer om det fælles kaffebord (på kaffeerstatning) og om underholdningen bagefter med navne som Tovborg Jensen, Erling Wisti og forstander Gravsholt, Krabbesholm højskole, får man indirekte at vide, at afslutningen på aftenen har drejet sig om landets ulykkelige situation, om krigen og modstandsbevægelsen.

Såvel Tovborg Jensen som Erling Wisti tog rundt i de sidste besættelsesår og læste op af Kaj Munks arbejder. Og når skriftfører, lærer Nielsen, Igsø, ved Kjeldbjerg brugsforenings generalforsamling, mandag d. 19. marts 1945, afsluttede referatet af generalforsamlingen med følgende korte meddelelse:

Selvom besættelsen med tiden kastede større og større skygger ind over befolkningens hverdage, måtte man da engang imellem standse op og markere fællesskabets mærkedage. I 1944 havde Lånnum brugsforening eksisteret i 25 år. I den anledning har bestyrelse og medarbejderstab taget opstilling for fotografen. Fra venstre ses formanden Kr. Bøvling, derefter Frederik Jensen, uddelerparrets søn, Holger, Jenny Sørensen, uddeler Kr. Sørensen, datteren Ella, Marinus Dahl, Jens Jensen og Knud Baunsgaard.

»Efter generalforsamlingen var der fælles kaffebord og foredrag af forstander Gravsholt,« kan man slutte med temmelig stor sikkerhed, at taleren har holdt et medrivende, opildnende foredrag om nødvendigheden af at gå til modstand mod besættelsesmagten, eller han har fortalt om det meningsløse, brutale mord på digterpræsten Kaj Munk d. 4. januar året før. For det gjorde han jo, Gravsholt, uforfærdet, i forsamlingshus efter forsamlingshus på denne tid.

Den 5. maj om morgenen meget tidligt var jeg på cykel i det fine solskinsvejr på vej til min arbejdsplads i Kjeldbjerg. Jeg vidste naturligvis besked om den glæde-

lige begivenhed, at tyskerne havde kapitulert i Danmark, at vort land atter var frit.

Jeg tror aldrig, jeg vil glemme den cykeltur. På forhånd havde jeg været en smule ked af turen; men sådan var aftalen: I de første måneder skulle jeg bo hjemme. Men denne tur, d. 5. maj, var enestående.

Især mindes jeg lyden af de fuldtonende kirkeklokker i det stille vejr. Der blev kimet en hel time, om jeg husker. Fra Vridsted, fra Trandum, Fly og Vroue lød »de glade klokkeslag.« Overalt havde man hejst vort gamle flag. Et par smågårde ud til vejen manglede åbenbart

en flagstang; men en lægte med et flag var plantet solidt i hækken. Flages skulle der.

Hele formiddagen summede butikken af glad snak, og så bestemte Thomsen, at vi skulle lukke kl. 14. Og sådan gik også de næstfølgende dage. Der blev lukket tidligt, og det kunne man roligt gøre, da vareknapheden på det tidspunkt var temmelig udtalt.

Langsomt begyndte efterhånden en anden slags hverdage, hvor frygten for den vilkårlige magtudfoldelse, der længe havde hersket, afløstes af næsten normale tilstandes tilbagevenden. Bekymringer var der imidlertid nok af. De gjaldt for brugsforeningens vedkommende først og fremmest den fortsatte vareknaphed. Men nu kunne man dog forestille sig, at det ville blive bedre, at vanskelighederne ville blive overvundne. - Og det blev de jo. - Efterhånden - Men det tog tid. De sidste rationeringer ophævedes først ind i halvtredserne.

Den årelange varemangel skærpede folk årvågenhed. Det gjaldt om at være på pletten, når efterspurgte varer med mellemrum atter dukkede op. Mange mennesker, som kom en del omkring i landet, gjorde det til en vane at spørge sig for i forskellige butikker, hvor de ellers ikke havde deres gang. Og sommetider havde de vel heldet med sig.

Engang dukkede en sådan kunde op i butikken i Kjeldbjerg. Vi havde aldrig set ham før. Han var på gennemrejse og ville nu prøve sit held. Det var første-kommissen, Richard Jørgensen, han henvendte sig til, og Richard var kendt for sin slagfærdighed.

»Hvad kan jeg hjælpe Dem med?« spurgte han forekommende den fremmede. Manden rømmede sig et par gange. Han var tydeligvis beklemt ved at komme frem med sit ærinde; men endelig spurgte han: »Har De mandler?« Mandler var en sjælden vare i de dage. »Det kan vi desværre ikke hjælpe Dem med,« svarede Richard, og han så ud, som om han virkelig beklagede det. Nu havde manden vel heller ikke ventet, at han skulle have det utrolige held at komme hjem til konen med en pose mandler, så han gjorde mine til at ville gå; men Richard havde endnu en bemærkning, der fik ham til forhåbningsfuld at blive endnu en stund. »Vi har desværre ikke mandler,« sagde Richard, og gjorde derpå en kunstpause, der fik den fremmede til at hæve øjenbrynene en smule. »Men vi har polypper!«, føjede han så til som i et rask hug, der fik den fremmede til skyndsomst at forlade butikken.

Læreår - ungdomsår

Brugsforeningen som arbejdsplads

Fra min egen tid som lærling og medhjælper i Kjeldbjerg fra 1945 til 50 og i Fly fra 1950 til 53 husker jeg endnu ret klart en hel del fra den daglige arbejds-gang i butik og lager, og jeg tænker med glæde tilbage på mange gode oplevelser i brugsforeningen. Foruden de almindelige hverdage var der de særligt travle perioder op til højtiderne; især holdt jeg meget af tiden op til jul.

Selvom det kunne være anstrengende, var disse uger samtidig fulde af overraskelser, spænding og udfordringer.

For en lærling indledtes den daglige trimmerum i vintertiden sædvanligvis med at tænde op i kakkellovnen i butikken og kontoret. Undertiden var brændslet dog så dårligt i efterkrigsårene, at uddeleren selv ville forestå optændingen, da der ofte måtte anvendes petroleum for at få ild på. Men at slæbe brændslet ind, var et arbejde, lærlingen var sikker på at skulle klare. Det var oftest tør, der blev brugt, men såvidt jeg erindrer, gik vi hurtigt over til koks og briketter.

I bagbutikken tilbragte lærlingen mange timer; for her blev mel, gryn, sukker og kartoffelmel vejat af i forskellige portioner. Når det drejede sig om sukker, skulle der ihvertfald være både 1 og 2

kilos poser, og for mel skulle der være endnu større pakninger.

Afvejningsarbejdet var ret ensformigt. Det mest spændende ved arbejdet var at få lukket de fyldte poser. Det skulle gøres ordentligt, og det kom jeg ret hurtigt efter. Det var også lærlingen, der ved lukketid skulle sørge for at få fejat i butikken og bagbutikken. Her måtte der først strintes vand på gulvet for at forhindre støvet i at hvirvle op. Et par gange eller tre om ugen blev der vasket gulve. Dernæst skulle disken støves af, vægten og andet inventarium renses eller vaskes. Enkelte dele fik en omgang med pudseklud. Ved nogle af disse rengøringsarbejder hjalp førstemanden med.

Kjeldbjerg brugsforenings 50 års jubilæum blev fejret med en storstilet fest i forsamlingshus og telt d. 19. juli 1946. Fra venstre: Formanden Ole Daughbjerg, Alfred Hansen, Alfred Nielsen, Rasmus Buch, Ejner Sigaard, Bak-Olesen, Ole Vistisen, Emma Thomsen, Andreas Thomsen med uddelerparrets første barn, Erik, på armen, førstekommissen Richard, pigen Else og lærlingen Magnus.

Ind imellem alle disse trivielle gøremål fik lærlingen naturligvis også rig anledning til at gå med i butikken og ekspedere kunder, og det var unægtelig det morsomste. - Til de fleste tider - For havde man kludret i det, skulle man naturligvis have det at vide, og den slags kan jo til alle tider siges så forskelligt.

Engang havde jeg fået en spændende opgave betroet. Brugsforeningen plejede hvert år i god tid før jul at sende førstemanden ud for at modtage bestillinger på julebøger. Det var hele den kendte stribe af bøger og hæfter for børn og voksne. Der var den altid sikre »Historiebogen - børnenes julebog«, »Mod jul« og den for voksne meget populære »Ved julelampens skær.«

Men et år var uddeleren og førstemanden, Richard Jørgensen, enedes om, at jeg skulle have lov at prøve. Jeg fik to-tre eftermiddage stillet til rådighed, og så var det ellers med at få pakket tasken og komme på cyklen og ud til kunderne.

Det blev en stor oplevelse for mig. Alle tog godt imod mig, bestilte bøger hos mig, som jeg omhyggeligt noterede op på en liste. Jeg fik selv en lille provision på nogle få procent af salgsbeløbet. Det blev ikke til meget, men var alligevel en påskønnelse, der lunede.

Det bedste ved denne salgstur var imidlertid de mange gode samtaler, det blev til. Mange steder bød man på kaffe og kage, og mens det blev fortæret, gik snakken så godt, og jeg følte, at jeg kom til at kende de forskellige mænd og kvinder meget bedre end hidtil. - Og det kunne mærkes, når de pågældende senere kom i butikken.

Jeg besøgte alle brugsforeningens kunder i landdistriktet. Jeg kom rundt ad snoede stier og veje i Iglslø, Øster- og Vester Børsting, Bregendahls mark og Fly huse, og jeg følte virkelig, at jeg fik venner alle vegne: Svend Just, Peder Søgaard i Øster Børsting, Niels Mogensen, Alfred Hansen og Mathilde, Kræn Mølgaard og de rare folk i Teglborg for blot at nævne nogle få. Men ét sted må jeg enten have båret mig helt forkert ad, eller også var opgaven lige netop dér umulig at løse tilfredsstillende. Jeg var en dag beskæftiget i bagbutikken med at veje af, da jeg blev opmærksom på en temmelig høj stemmeføring i butikken, og det varede ikke længe, inden jeg blev klar over, at vreden, der blev givet udtryk for derinde, gjaldt mig.

»Hvor er den satens stø'knæjt?« blev der spurgt. Det løb mig koldt ned ad ryggen; for træskotrapene nærmede sig og nåede lidt efter ud til mig i bagbutikken. En høj mager mand med daggammelt skæg og vrede mørke øjne stod overfor mig: »Nå! - Dér er do, din stø'ralt,« brølede han ind i ansigtet på mig. »Te do vil være det bekendt,« fortsatte han. »Det skal do fandeme heller ett slip' godt fræ.« Hans vrede skræmte mig i den grad, at jeg ikke sansede at stille spørgsmål, endsige forsøgte at værge mig.

Alligevel indså han vel nødvendigheden af at forklare sig: »Dér kommer do skræwwen med di tæsk og øwwertåler mi kuen te å købe en hoben bøger vi slet ett håer brug for heller råd te. Det ska do ett prøw po tiere! - Hår do forstavn æ?« - Jeg nikkede ivrigt og håbede, at han ikke ville gå over til håndgribeligheder.

Han havde dog fat i armen på mig, da han afsluttede: »Vi skal ett ha jen jenne-
ste af dem forbandede bøgger, do fæk mi
kuen narret te å bestill. - Do streger dem
ud! - Hører do!« Jeg lovede ham fritaget
for bøgerne, og jeg tror, at Richard,
førstemanden, kom mig til hjælp og fik
det rasende menneske beroliget. - Det
mærkeligste af det hele: Jeg havde aldrig
siden problemer af nogen art med ham.

Tre-fire år senere, da jeg havde skiftet
fra Kjeldbjerg til Fly brugsforening, hav-
de jeg en anden oplevelse, der i det ydre
minder om ovennævnte, men i sit inder-
ste er væsensforskellig. En ældre hus-
mand, som havde solgt ejendommen og
nu skulle flytte, ville forinden give et
afskedsgilde for sine naboer. I den
anledning havde konen sendt ham i
butikken efter varer. Det var mig, der
ekspederede ham, en fredag eftermiddag
har det været.

Kunden og jeg havde i tidens løb
udviklet et ret frit forhold til hinanden.
Jeg tror, jeg kan sige, at vi nød hinan-
dens selskab. Han kunne på sin side gen-
give de mest barokke situationer fra sine
hverdage, og jeg var den, der af hjertet
kunne more mig over dem.

Han havde den eftermiddag i vidtløfti-
ge vendinger fortalt om den fest, der
skulle finde sted om aftenen, og hvortil
konen, begribeligvis, skulle bage en dej-
lig kage. Blandt de ingredienser, jeg i
den anledning fandt frem til ham, har
været et kræmmerhus hjortetaksalt. Men
kvaliteten af netop den vare svingede en
del i efterkrigstiden.

Lørdag eftermiddag, hvor vi lige netop
havde lukket butikken, havde jeg ham

*Andreas Thomsen (1905-1986) var i en
årrække kommis i brugsen, inden han i 1939
efter Laust Meldgaards død blev uddeler. I
hans tid (1954) blev brugsen moderniseret og
butikksarealet udvidet. Andreas Thomsen fra-
trådte i 1977 efter 38 år i stillingen.*

igen. Jeg kan endnu se ham for mig, som
han stod dér foran mig med det uforlig-
nelige spil, han havde i øjnene, og med
alle smilerynkerne i arbejde: »Uha! - Dit
tårnhoved!« udbrød han. »Do kan satme
lige tro, te mi kuen hun er gal.« »Så var
det da rart for dig, at du kunne slippe
hjemmefra,« replicerede jeg. »Jamen,
Magnus! - Det er da dæ, hun er gal po,«
kom det med slet dulgt skadefryd. Jeg
var ét stort spørgsmålstegn: »Hvad har
jeg dog nu lavet?« spurgte jeg, og nu
kunne han altså ikke holde sig længere
for morskab: »Åh! Magnus endda. Do

hår gin mæ salpeter istej for hjortetak-salt«, skrupgrinede han. Men med ét blev han tilsyneladende alvorlig: »Do kan satme endda trow, hun er gal po dæ. For ved do hwa. Den dejlige kæg te dem fremmede. Den klasked sgu sammen som en kårklud. - Do ka lieg trow, hun vil skæld'ud po dæ,« lovede han mig. Det skete nu ikke, og jeg havde heller ikke ventet det, for hun var en både forstående og rar kone.

Ja! - Livet i butikken kunne af og til være oplevelsesrigt. Selvom man havde travlt med at fylde i skuffer og sætte på hylder eller at finde varer frem til en kunde, var man jo alligevel med i dette ubegribelige, men altid nærværende fæl-

lesskab, som butikken dengang var ramme om.

Som i de første år var butikken endnu mødestedet i det daglige. Her kom en del af egnens landmænd med en dosmersedel og en kurv til at have varerne i. Ofte om formiddagen, når man ser bort fra de mest travle perioder, hvor der skulle arbejdes med høslet, roelugning og høst, samt sidst på efteråret optagning af kartofler og roer.

Her i butikken fandt man sig et sæde på den lange bænk, og så blev der udvekslet nyheder, fortalt historier, også de der havde været fortalt mange gange før, og her afprøvedes af og til politiske udfald og nye vittigheder.

Holger Kudahl (1905-1986) var formand og regnskabsfører for Fly brugsforening fra 1938 til 1961, da han tiltrådte stillingen som direktør for Vridsted-Fly pastorats sparekasse. Holger Kudahl var medlem af Vridsted-Fly sogneråd i to perioder, i den sidste som formand.

Når Kristian Sørensen (Smed) i Fly havde fundet sin plads på bænken var det kun et spørgsmål om tid, hvornår han ville finde anledning til at bruge sin yndlings vending om politikerne på Christiansborg. Den kom ihvertfald adskillige gange, og jeg tror ligefrem, han følte en vis lettelse, når han kunne afslutte en lille politisk diskussion med følgende kortfattede konklusion: »Det er fanden rend'mæ en slem børnehaw« (Christiansborg).

Det hændte naturligvis, at de derhjemme engang imellem følte, at sådan et formiddagsbesøg tog for lang tid. Engang havde en mor sendt sin ældste dreng i butikken i stedet for faderen, fordi det netop den dag skulle gå hurtigt. Men også for drengen må det have været for længe for moderen. For pludselig stod hun selv i butiksdøren, og replikken, hun leverede, var skarp nok til at skære igennem røgen fra de mange piber: »Nå! - Dér er do!« kom det med en stemmeføring, der smeldede, så drengen krummede sig synligt. Konen havde nu fået luft og følte vel, at hun måtte forklare sig overfor de mange i butikken, så hun føjede udglattende til: »Ja! - Do kommer da osse te å lign di fåer mier og mier. - Do blywwer, hwor du kommer!«

Fra tiden i Kjeldbjerg husker jeg også - og ikke mindst - mælkekuskene. De kom bl.a. fra Tastum og Iglso og havde ordresedler med fra en del af leverandørerne. Vi skulle så finde varerne frem og få dem pakket, så de var klar, når kuskene kom tilbage fra mejeriet.

Der var selvsagt stor forskel på kuskene, og der kunne være stor forskel på

deres måde at være på i morgenstunden og ved tilbagekomsten. Om morgenen havde de travlt, skulle være ved mejeriet til en bestemt tid, og en del af dem havde måske undervejs sat tid til, eller de havde været for sent på den hjemmefra. Det var ikke let for dem. De havde jo besætning derhjemme, som skulle passes, køer, der skulle fodres og malkes, inden de selv kunne komme afsted.

Jeg husker stadig levende Johan Østergaard fra Iglso. Hele hans mælkekuskeantræk med forklæde og kasket; men først og fremmest de smalle gemytlige øjne bag de små næsebårne briller. Johan var ikke den, der lod sig koste med, og han forsøgte ej heller at koste med andre; men også for ham gjaldt det, at han naturligvis havde bedst tid, når han havde fået afleveret mælken og spandene fyldt med returnmælk. Så havde han tid til at trisse omkring i butikken og få en snak med de andre kuske og med os.

Jeg husker de to Tastumkuske, Søren Sørensen og Ole Madsen; og aldrig vil jeg glemme P. Kristian Knudsen, som også kom fra Tastum; for han havde virkelig travlt om morgenen, og derfor indgik han en aftale med mig. Også Pe'Kristian havde ordresedler med; men som han sagde: »A hår altså ett tid te å hold'om æ morn. Ka do ett godt kom ud og ta imod, uden a behøwwer å hold'?« Jovist kunne jeg; men hvordan kunne jeg vide, hvornår han var der? Jeg kunne da ikke stå dér hele morgenen.

»Nej, men a ska sej dæ en ting, Magnus: A ka hwæel lissom en indianer. Når a begynder å hwæel og ta po her op po æ stue bak nurdenfor, så skal do

kom!« Og den fremgangsmåde slog aldrig fejl. Når Pe'Kristian istemte sit skingre indianerhyl oppe fra bakken, skyndte jeg mig ud til den altid morgenkåde mælkekusk fra Tastum. Også han tog sig lidt bedre tid, når han senere på formiddagen vendte tilbage fra mejeriet.

Blandt de mange, der fyldte butikken med god stemning, husker jeg Kristen Toft og hans kone Maren, der havde en lille gård oppe på bakken nord for byen. Kræn Tovt havde altid en kvik bemærkning parat, tiltrods for at han vist egentlig var en svagelig mand. Maren kom dog af og til selv i butikken, og hende husker jeg, at man sommetider, når der ikke var altfor travlt i butikken, kunne få en rigtig god snak med.

Jeg skulle nok gøre, hvad jeg kunne, for at være i butikken, når et eller andet var ved at udvikle sig. Når f.eks. en poli-

tisk diskussion var under opsejling, eller én af de gode fortællere var parat med en godbid. Det kunne være smed Buch, Thomas Pallesen, Knud Thøgersen eller Ulrik Lund. Nogle gange også den evigt piberygende Niels Povlsen (Yllebjerg) eller den gamle Niels Kjeldbjerg fra Fly huse - og mange andre.

Når Søren Møller (Kristiansen) kom, ville jeg også helst være i nærheden, for han læste mange bøger og ville gerne diskutere dem med Richard, og efterhånden også med mig.

Der kom også en gang imellem de to spasmagere, brødrene Bernhard og Karl Knudsen, sønner af den navnkundige spillemand, Niels Knudsen, som tidligere er omtalt.

Der var andre typer. Kræn Snejker (Nielsen) fra Fly huse. Han var - som navnet siger - snedker, og man sagde, at

Luftfoto af Fly Syd fra omkring 1950. Øverst t.v. i billedet ses brugsen.

han var i stand til at skære glas til et vindue efter øjemål, og det slog aldrig fejl for ham. Det var altså ikke, fordi han tog på slump. Han var uhyre korrekt med, hvad han foretog sig i sit arbejde. Han drev lidt landbrug ved siden af, såvidt jeg husker.

Også fra tiden i Fly brugsforening husker jeg butikken som mødestedet, som et af de steder, hvor man i glimt kunne få indtryk af livet i landsbyen, det humorbårne og undertiden det højroste. Sjældent det alvorlige. - Det afhæng dog lidt af, hvor mange mennesker, der var i butikken.

Bænken i Fly stod langs det ene vindue, lige overfor den lange disk. Her satte han sig, den gamle Søren Ravn, når han efter ankomsten havde afleveret kurv og kontrabog. Den lange spadseretur havde retfærdiggjort, at han fik sin Hof. Han nød den med velbehag, og når flasken var tømt til sidste dråbe, slog det aldrig fejl, at han efter et inderligt lyden- de ah! - udbrød: »Åh! min salighed. Der skulle have været en kilometer til æ bund' af den.«

Brugsforeningen i sig selv, som en arbejdsplads, udgjorde jo da også et fællesskab, hvor der blev holdt øje med os unge, og hvor der blev sørget godt for os.

Andelstanken var jo dengang en virkelighed, som vi levede i, og som vi blev opdraget til i dagligdagen at være os bevidst.

Som lærling i brugsforeningen skulle jeg ikke gå på handelsskole i Skive. I stedet deltog jeg i et fireårigt brevkursus fra Andelsskolen i Middelfart. Det var

ikke blot en sag mellem skole og lærling. Uddeler Thomsen fulgte godt med i mit kursus, også på den måde, at jeg kunne få hans hjælp, når det gjordes nødvendigt. Jeg skrev mange danske stile til skolen, og Thomsen læste de fleste af dem og roste mig, når han fandt, at der var grund til det.

Vi boede og spiste i brugsforeningen, og Emma, uddelerens kone, var ualmindelig god til at have med unge mennesker at gøre. Da hun opdagede, at hverken jeg eller den anden lærling, Peter Frøjk, kunne danse, sørgede hun for, at vi fik den fornødne undervisning. Hun og tjenestepigen, Gerda, ekserserede med os nogle aftener på brugsens store loft, så det klirrede og raslede i fade, pottes og redskaber af forskellig slags. Musikken leverede den nye førstemand, Karl Nørgaard, som efterfulgte Richard Jørgensen, der blev købmand i Randers. Karl spillede på harmonika, og vi to håbefulde læredrenge fik lært at danse, så »vi ikke bare skulle sidde dér og varme bænke,« som Emma sagde.

Et år ved den tid, hvor juletravlheden stod for døren, besøgte et teaterselskab Skive Teater med Elith Reumerts folkekære dramatisering af H. Scharlings roman »Nøddebo præstegård«. Uddeler Thomsen benyttede denne lejlighed til at arrangere og give en fælles teatertur for alle os fra brugsen, som en festlig optakt til juletravlheden. Og festligt blev det. For mig blev det en særlig oplevelse. Jeg havde indtil da set adskillige dilettantforestillinger i nogle af egnens forsamlingshuse; men den aften blev mit første møde med det professionelle teater.

*Marius Laursen (1891-1968) var uddeler i Fly i 49 år fra 1916 til 1965.
(Foto: Fly Hjemmefoto).*

Det, at vi boede i brugsen, betød også, at vi om aftenen naturligt måtte indfinde os i uddelerparrets dagligstue, læse avisen eller låne en bog fra Thomsens samling, som han med rette var stolt af. Senere vankede der aftenkaffe og dertil som regel en god snak inden enhver gik til sit.

Noget lignende fandt jeg forholdene i Fly brugsforening, hvor uddeler Marius Laursen pudsigt nok også var interesseret i bøger og gerne ville diskutere med os unge. Hans kone Martha indskærpede mig fra den første dag, at jeg bare skulle gå og komme i køkken og dagligstue, som jeg ville og betragte mig som hjemme. Så der var ingen forandring fra Kjeldbjerg. Efterhånden som hun fandt ud af min gøren og laden, lod hun mig

også vide, at når jeg nu og da sad længe oppe og læste, eller havde været i byen og var kommet sent hjem, skulle jeg bare gå i spisekammeret og smøre mig en mellemmad; for hun vidste godt, hvordan pludselig opstået sult kunne plage et ungt menneske, så det ikke kunne sove for det.

Ind imellem var det hårdt slid, og som sagt kunne dagene ind under jul være både lange og anstrengende. Men fest var der også over sådanne dages møje. Jeg følte mig som parthaver i et fællesskab, og jeg var sjældent i tvivl om, at min arbejdsindsats betød noget for det fællesskab.

Men naturligvis oplevede jeg også grå og triste dage. Det undgår vel ingen. Når jeg f.eks. engang imellem lavede noget

kludder, kunne det være svært at få det skubbet tilside og komme videre. Når en gammel talemåde siger, at man ikke skal græde over spildt mælk, ligger vel den sandhed bagved, at man alligevel ikke kan lade være.

Et par gange om året blev der gjort hovedrent. Det var sæbeafvaskning af hylder og skrubning af pakhusgulve og loftstrapper, samt i nogle kælderlokaler kalkning af væggene. Jeg gruede nogen tid i forvejen over den forestående omgang; men når vi først var i gang med arbejdet, forløb det uden større problemer. Jeg var da heller ikke alene om det, og bagefter, når arbejdet var udført, og alting duftede af renselse, var det en stor tilfredsstillelse at have været med.

Én dag om året var helt anderledes end alle de andre. Det var optællingsdagen,

hvor varelageret skulle gøres op. Hele bestyrelsen var mødt fra morgenstunden, og butikken var lukket. Det blev som regel en anstrengende dag; men det var samtidig en festdag. Alle varerne skulle som sagt tælles og sættes til pris, som en del af den årlige opgørelse.

Vi gik to og to sammen.

Den ene stod med papir og blyant og noterede op, hvad den anden gav ham af antal og enhedspriser. Inde på kontoret sad den elskelige Ole Daugbjerg, der i over 40 år var formand og regnskabsfører for Kjeldbjerg brugsforening, og lagde tallene sammen, efterhånden som de indløb.

I Fly hed formanden og regnskabsføreren Holger Kudahl. Ham kom jeg også til at værdsætte, bl.a. på grund af hans humor. Man havde på fornemmel-

Sportsfest i Kjeldbjerg engang i halvtredserne. Festen begyndte som regel med optog gennem byen af deltagende ryttere og heste. Forreste rytter med fanen er Jens Chr. Madsen. Den næste, med hvid kasket, er Kristen Frederiksen.

sen, at han altid sad parat til at lade en lun bemærkning slippe ud.

Opgørelsesdagen var også forbundet med ekstra god mad, skønt det næsten ikke, hverken i Fly eller Kjeldbjerg, kunne blive bedre, end den gode forplejning vi nød til hverdag.

De fleste brugsforeninger havde et såkaldt lånestel, d.v.s. tallerkener, kopper, glas m.v. til brug ved de større og mindre gilder og fester, der blev holdt i hjemmene eller forsamlingshusene dengang. Festerne derhjemme kunne ofte være ligeså imponerende med hensyn til antallet af gæster, som dem der blev holdt i forsamlingshuset. Ofte lejede man et stort telt, der fyldte godt op i gården.

I Fly anskaffede man sig som tidligere omtalt et sådant stel så tidligt som i 1916. Og i Kjeldbjerg købte man et nyt stel i 1928.

Stellet var til gratis afbenyttelse for foreningens medlemmer; men gik en tallerken, en kop eller et glas itu, skulle det naturligvis betales. Der var derfor et vist arbejde forbundet med at holde styr på stellet. Der skulle tælles op både ved udleveringen, og når gildet var holdt, f.eks. i forsamlingshuset. Så måtte en lærling eller medhjælper hen i huset for først at tælle op, og dernæst løfte kasserne udenfor og op på en ventende vogn. Det var et anstrengende arbejde, som dog nogle gange blev afbrudt af et lille traktement med rester af den gode gildesmad og kaffe eller en øl.

Engang var jeg i Iglsø forsamlingshus for at tælle porcelænen op efter et stort gilde. Det tog sin tid, og som antydet tog

det på kræfterne. Da jeg var færdig, vankede der imidlertid hverken det ene eller det andet, hverken vådt eller tørt, fordi værtsfolkene var taget hjem. Jeg havde ellers fortaget den normale formiddagskaffe i brugsen, fordi jeg sådan skulle i byen, og så fik jeg jo nok et eller andet.

Men så dukkede købmand Sigvald Søndergaard op. Han boede lige overfor forsamlingshuset, og han inviterede mig ind på en øl. Tørstig var jeg, så jeg sagde tak som byder og fulgte med. Jeg fik kun den ene øl; men jeg følte mig temmelig tummelumsk i hovedet efter at have drukket den. Jeg havde ikke spist siden morgenmaden, og nu var det næsten middag. I et par timer havde jeg desuden arbejdet med tunge tallerkener og kasser. Det må have været årsagen.

Da jeg cyklede tilbage til Kjeldbjerg, var jeg ret sikker på, at enhver forbigående kunne se, at jeg var fuld som en allike.

Jeg kom lige til middagsmaden, og selvom jeg var virkelig sulten, ville jeg allerhelst have gemt mig et sted. Jeg var led ved, at de andre skulle have mig at grine ad. Men til bordet måtte jeg, og ingen snakkede om noget. Ingen har åbenbart kunnet se eller mærke noget på mig; men påvirket var jeg ihvertfald. Det fortog sig dog forbløffende hurtigt, erindringer jeg.

Cyklen var temmelig uundværlig for de fleste dengang, hvor endnu kun ganske få havde bil. Ofte måtte en af os afsted på cykel i den ene eller anden retning med en varepakke på bagagebæren. Der blev ringet fra Iglsø, Børsting eller et sted omkring mejeribyen, at nu

stod man lige netop og manglede gær og sukker. Det var vel ikke sådan, at.. Og det var det selvfølgelig.

Det hændte også, at det drejede sig om en forglemmelse fra vor side ved en ekspedition, og så gav det jo sig selv, at vi måtte afsted på cyklen.

Egentlig var jeg ikke så ked af sådan en rask tur. Når jeg nåede frem, fik jeg ofte en god snak, og selvom jeg kendte de pågældende mennesker, var det anderledes at møde dem hjemme. Naturligvis måtte jeg skynde mig hjem igen!

Senere oprettedes »vareturen« i såvel Kjeldbjerg som Fly. Den overflødiggjorde de fleste af disse småture, fordi det så kunne vente »te æ vogn kam' .«

Under ganske bestemte forhold havde vi i brugsen slet ikke lov til at cykle ud til det pågældende sted, hvor man nu stod og manglede.

Det gjaldt, når der opstod mund- og klovsyge på en gård. Og med den sygdom var det sådan, at havde den først angrebet én besætning, spredtes den let til andre. Derfor påbød loven isolation for de gårde, hvor man havde sygdommen.

Det betød, at man nok måtte sende én til brugsen efter varer. Blot måtte vedkommende ikke komme ind i butikken. Man kunne da fra vinduet gøre tegn, hvorefter en af os hurtigt gik ud og tog imod ordresedlen.

Det siger sig selv, at det var ubehageligt at være undergivet en sådan isolation, og det kunne godt tage lang tid, inden besætningen igen var »ren«.

Engang i slutningen af 1951 var der opstået mund- og klovsyge i Fly - og vel

på egnen i det hele taget. Det faldt sammen med, at man både i hjemmene og i brugsen så småt var i gang med juleforberedelserne.

En dag stod en sød, lyslokket ung pige ved udstillingsvinduet og vinkede med sin dosmerseddel. Jeg gik hurtigt ud og tog imod. Årstiden var til kulde, hvilket vel nok fik mig til at få fundet varerne til den unge pige i en fart. Hun sendte mig da også et strålende smil, da jeg lidt efter kom ud og hjalp hende med at få pakken fastgjort til bagagebæreren.

Jeg fik lov til i et kvarterstid at gå og hygge mig med det smil. Så stod hun igen derude, pigen; men smilet var forsvundet fra hendes kønne ansigt. Hun skældte mig ikke ud; men jeg havde altså glemt at sende gær med!

Jeg var frygtelig ked af min forglemmelse, og det tror jeg, at hun blev klar over. Hun bar over med mig dén gang, og siden adskillige gange; for nogle år senere blev hun min kone.

Som man vil se af disse spredte glimt fra mine år i de to brugser fra 1945 til 53, var de hver for sig gode lære- og grosteder for unge mennesker. De var som arbejdspladser betragtet spændende og fulde af udfordringer.

Naturligvis var det ikke altsammen lige morsomt. Engang, husker jeg, havde et tordenvejr med efterfølgende voldsomt regnskyl forårsaget oversvømmelser i flere Kjeldbjergkældre. Også i brugsens, hvor der stod 20 - 30 cm vand. Vi måtte øse vandet væk, da der ikke fandtes tilstrækkeligt afløb. Spandfuld efter spandfuld måtte hæves op ad trappen og hældes ud ad kælderlemmen mod

Trevadvejen. Men igen! - Vi var flere om arbejdet og har sandsynligvis drøjet besværet med galgenhumoristisk snak, og én har måske kunnet fortælle af egne oplevelser om en lignende situation.

Men der kunne nu ofte være morsomt i butikken!

Efter at jeg havde påbegyndt min læreruddannelse i Silkeborg, havde jeg hvert år i sommerferien job i Fly brugsforening som ferieafløser.

En dag kom et par smådrengene ind i butikken. De stilede med faste skridt hen til disken, bag hvilken jeg gjorde mig rede til at ekspedere dem. »Goddaw!« indledte de to som med én stemme.

»Goddaw!« genhilste jeg, »og hvad skal I to så have?« Mit spørgsmål måtte de jo nok have ventet; men de stod alligevel og kiggede sådan lidt rådvilde til hinanden. Men den største erkendte omsider sit ansvar, og med dyb alvorserøst sagde han langsomt og tydeligt: »Vi skuld' gjaen ha nøj vat te fåer hans røv!«

I min befippelse, og måske også for at udskyde den lattereksplosion, som jeg følte var på vej, kom jeg til at stille endnu et spørgsmål, som vel dybest set må betragtes som utidig indblanding. Idet jeg tog et fast tag i diskanten, spurgte jeg nemlig: »En pakke vat, ja. - Din far har måske fået en byld?« Jeg havde vist ikke ventet noget svar, men det kom omgående og helt af sig selv: »Nej, ham er fisbrodt!« forkyndte den gravalvorlige uden at fortrække en mine.

Han og hans yngre bror var jo da også sendt i brugsen for at få løst et påtrængende problem. Derhjemme gik faderen

og havde så ondt i numsen, at han snakkede højt om det, og drengen stod blot dér og anvendte de samme udtryk, som han havde hørt faderen bruge. Den rene naturlighed. - Og morsomt lød det.

Brugsen var jo også stedet, hvor de årlige skattemøder blev fremlagt, og ejendomsvurderingslisterne. I de første dage efter fremlæggelsen summede det ret voldsomt i butikken, mest af forargelse tror jeg, og vrede vel også. Hvad lignede nu det, at man skulle af med lige så meget i skat som ham, Kræn Tammesen, der, som enhver vidste, havde meget mere at svare skat af!

Dog. - Ikke alle var utilfredse; men det var i reglen de samme, der var det.

Et af de sidste år, jeg havde job som ferieafløser i Fly brugsforening, var ejendomsvurderingslisterne lige blevet fremlagt, så folk kunne orientere sig om, hvad deres gårde, huse og jord skønnedes at være værd.

Jeg husker især, at én bestemt person havde meget at udsætte på vurderingsmændenes arbejde: »Søen nøj forbandede mogværk!« lød det sagkyndigt fra ham. Han skød listerne fra sig i synlig irritation og henvendte sig derefter overraskende nok til mig, der jo da ikke kunne klandres for det: »Søen nøj forbandede mogværk.« gentog han næsten snerrende fra før - og med en anelse hån i stemmen føjede han forklarende til: »Men det er jo da osse de tow største torskoveder i æ hele kommune, de hårsat te æ.« - Så kremtede han et par gange og gik.

Jeg måtte jo vende den sidste bemærkning et par gange, for jeg kendte så

Fra indvielsen af den nyopførte brugsforeningsbygning i Sjørup i 1954. Fra venstre ses udleder Aage Højris bag disken. I midten hans far, Jens Højris, og t.h. Jens Toftgaard, der var formand for brugsen i 20 år. Aage Højris efterfulgte sin far som uddeler i 1947. I 1977 fratrådte han stillingen.

udmærket de to vurderingsmænd, den vrede mand havde omtalt så ringeagtede. Den ene var nemlig min far - og den anden blev min svigerfar.

Men manden havde nu fået luft. - For en tid.

Generalforsamlingen

Mine år i Kjeldbjerg og Fly faldt i en periode, hvor brugsforeningerne virkelig havde etableret sig, og ingen havde vel dengang fantasi til at forestille sig andet, end at brugsen, der så afgørende havde været med til at bryde nye veje for landsbyen, fremdeles i meget lang tid ville have kræfter til at fastholde sin

position og fortsat stå som en eksponent for sammenholdet og fællesskabet.

Et vigtigt, ja, næsten grundlæggende led i dette fællesskab var den årlige generalforsamling. Den udviklede sig gennem årene til på en måde også at blive en målestok for fællesskabets styrke. Det var på generalforsamlingen, at medlemmerne kunne sikre sig, at demokratiet i foreningen fortsat virkede. Her foretoges de i vedtægterne foreskrevne valg til bestyrelse og revision, og gennem formandens beretning og regnskabsførerens oplæsning og gennemgang af regnskabet blev man orienteret om foreningens tilstand.

Som regel havde bestyrelsen et forslag til, hvor meget den fandt forsvarlig at udbetale i dividende (overskud), og det forslag blev næsten altid vedtaget.

Generalforsamlingen var medlemmernes årsmøde, og medlemmerne, det var mændene. Det var egentlig ingen i tvivl om. Sådant er det dog ikke udtrykt i lovgrundlaget for foreningen, vedtægterne. I Vroue brugsforenings vedtægter fra 1897 hedder det i par. 2, stk.1: »Enhver mand eller kvinde kan blive medlem af foreningen.« Det lyder godt nok, men ser vi videre på det beløb, der skulle betales i indskud ved optagelsen, står der

jo som tidligere citeret: »Ethvert medlem erlægger som indskud ved optagelsen: Gårdmænd og andre ligestillede 1 krone, husmænd og ligestillede 50 øre, tjenestefolk 25 øre.« Altså regnede man med, at medlemmerne var mænd. Det var derfor i mange år alene mændene, der kom til generalforsamlingen, ligesom det udelukkende var mænd, der sad i bestyrelsen. De mødte frem og afgav deres stemme, hørte på beretningen og gjorde måske endda kommentarer til den - eller stillede spørgsmål. Der blev ikke serveret kaffe eller andet, og når afstemningerne var overstået, gik man hjem.

Uddeler Svend Bonde Johansen blev ansat i Vroue brugsforening i 1943. Det var midt under krigen, hvor omsætningen var faldet så meget, at den nye uddeler og hans kone ikke kunne være sikre på at få et udkomme. Men det fik de! Bonde Johansen fik 20 gode år i Vroue. I 1963 valgte han at fratræde og søge over i andet erhverv. På billedet ses han i den nye brugs i 48, flankeret af sine to medarbejdere, t.v. lærlingen Kaj Pedersen og t.h. kommis Jakob Ebbesen.

Det har højst sandsynligt været ret kedelige sammenkomster. På et vist tidspunkt begyndte mændene selv at give udtryk for, at generalforsamlingen burde forløbe anderledes.

På generalforsamlingen i Frederikshøj brugsforening d. 25. februar 1927 »vedtoges med 14 stemmer mod 2, at der for fremtiden skal afholdes fælles kaffebord for medlemmer med hustruer efter den årlige generalforsamling.« - Jovist var medlemmerne mænd; men nu var de trods alt kommet der til, at de ville have konerne med til generalforsamlingen.

Som det fremgår af citatet ovenfor var generalforsamlingen det år i Grønhøj et sølle møde med kun 16 deltagere. (Der var 14, der stemte for og 2 imod). Så man trængte til fornyelse.

I Sønder Resen nævnes allerede fra 1916 en såkaldt årlig sammenkomst afholdt i forsamlingshuset. Andre gange benævnes arrangementet blot »det årlige kaffegilde«, og det varede ikke længe, før det af praktiske grunde måtte afvikles sammen med generalforsamlingen.

I Sjørup tog man et lignende initiativ i 1930, der på samme måde understregede erkendelsen af, at det var nødvendigt med folkelighed i bevægelsen, og som på den måde blev en forløber for det, som generalforsamlingen med tiden skulle udvikle sig til.

Man arrangerede d. 23. marts 1930 en festlig sammenkomst i forsamlingshuset for medlemmerne. Der var forevisning af FDB film og lysbilleder om Dansk Andels Ægekспорт. Der meddeles ikke noget om, at konerne skal med; men der blev fremlagt lister, hvor man kunne teg-

ne sig til denne aften, så mon ikke de har fået lov! 10. marts 1934 foreslog H. Overbæk på generalforsamlingen, »at man hvert år ved generalforsamlingen samles til fælles kaffebord, hvilket vedtoges.« Desuden udviklede Sjørup brugsforening gennem disse år en udflugtstradition, der jo også styrkede det folkelige element i foreningens liv.

På generalforsamlingen d. 4. marts 1939 omtalte formanden, »at der havde været afholdt en vellykket udflugt til Ræbild og cementfabrikken.« Den må altså have været afviklet i 1938. I sommeren 39 lavede man udflugt til købestævnet i Fredericia.

Efter krigen genoptog Sjørup denne gode tradition. Ihvertfald står der i referatet af generalforsamlingen d. 11. marts 1949: »Vedtog at foretage en udflugt til sommer, helst en søgnedag.«

Også i naboforeningen i Lånum fik man lyst til at komme ud sammen. På generalforsamlingen 21. feb. 1935 førtes til protokols: »Det overlodes bestyrelsen at arrangere en udflugt til Vejle m.m.«

I Kjeldbjerg havde man generalforsamling d. 10. marts 1939. Her foreslog Karl Kristoffersen, »at generalforsamlingen skal være mere festlig ved, at vore koner kommer, og der drikkes kaffe.« Det blev vedtaget.

I Vroue kom man nogle år tidligere, i 1934, til samme resultat: »Der skal drikkes kaffe, og damerne skal med.«

Efterhånden blev generalforsamlingen på den måde en god folkelig aften, hvor man hørte om foreningen og fik kaffe med gode sager til, og bagefter var der foredrag, film eller oplæsning.

Festlig kunne sådan en aften forme sig. Kaffebordet glædede mange sig til, fordi der bl.a. blev budt på knasende sprødt wienerbrød til kaffen, og der omdeltes lækkerier af forskellig slags.

Fra min tid i Kjeldbjerg mindes jeg den gamle Niels Poulsen (Yllebjerg), da han formiddagen efter en sådan aften kom ind i butikken med sin store, krumme pibe hængende i den ene mundvig. Han tog den dog for en gangs skyld ud af munden og fægtede med den i en bred, favnende bevægelse, idet han udbrød: »Tøtt do ett, te det war en skjøn gjeneralforsamling i jaes?« Jeg gav ham medhold, hvorefter han forklarende og ivrigt nikkende med sit store hoved føjede til: »A åd fanden lynmæ sejs stykker wienerbrød!«

Og der var i en årrække stuvende fulde huse med omkring 180 deltagere. Sikke aftener!

Andreas Bak var formand for Sjørup Brugsforening i 15 år fra 1962 til 1977.

De grundede på én gang demokratiet omkring brugsforeningen og styrkede fællesskabsfølelsen. Som hun sagde det engang, forlængst afdøde Bodil Koch, om de danske foreningskaffeborde: »Kaffe er demokratiets blod!« Men det var stadigvæk mændene, der alene havde ret til at stemme ved de forskellige valg. - Endnu! For naturligvis måtte det ændres. Og det blev ændret; men det tog sin tid.

Nu kunne ganske vist både mand og kvinde bare have indmeldt sig i foreningen, så havde problemet vel været løst. Men sådan bar man sig ikke ad. - Et medlem pr. husstand. Det var der mening i. Og hvad sagde forresten vedtægterne? - Mand og kvinde? - Nej! Mand eller kvinde.

Frederikshøj havde afstemning om spørgsmålet på generalforsamlingen d. 21. februar 1948: Skal der være stemmeret og valgbarhed til medlemmernes hustruer? Resultatet af afstemningen var forstemmende tydelig. 71 medlemmer stemte imod forslaget. Kun 17 stemte for.

Først i 1961 d. 30. november lykkedes det, og samtidig udvidedes bestyrelsen fra 5 til 7 medlemmer.

I Vroue blev Edel Refsgaard på generalforsamlingen d. 27. marts 1963 valgt som det første kvindelige bestyrelsesmedlem dér; men retsgrundlaget havde man ikke helt i orden. Det fik man først med en vedtægtsændring, »så mand og hustru selv skal afgøre, hvem af dem, der skal stemme. Både mand og hustru er valgbare, men kun én ad gangen, med mindre begge er medlemmer.« Den

ændring i vedtægten gennemførtes på generalforsamlingen d. 4. december 1964.

Kjeldbjerg brugsforening kom til at gennemgå en lang og sej kamp om valgtsspørgsmålet.

Sagen var første gang på generalforsamlingens dagsorden d. 2. december 1959, og der blev opnået flertal for at gennemføre, at kvinderne herefter skulle have stemmeret. Imidlertid krævedes der ifølge vedtægten, at 3/4 af de fremmødte stemmeberettigede medlemmer stemte for, og så stort var det opnåede flertal ikke. Forslaget var dermed forkastet.

Det har sikkert pint formanden, den politisk skolede Ole Daugbjerg, der i mange år var sognerådsformand for Vridsted-Fly kommune. Men han kom igen med forslaget på generalforsamlingen d. 12. januar 1961; men det blev atter nedstemt. Denne gang med 34 mod 24. Igen i 1962 forkastedes forslaget, og endnu mere overbevisende, idet ikke færre end 54 medlemmer stemte imod, mens kun 21 var for.

Det blev altså ikke i Ole Daugbjergs formandstid, at kvinderne opnåede stemmeret i Kjeldbjerg. Først i 1968 lykkedes det, og de to første kvindelige bestyrelsesmedlemmer blev Ole Daugbjergs datter og svigerdatter, nemlig Mette Odgaard og Agnethe Daugbjerg.

I Sjørup brugsforenings reviderede vedtægter fra 1983 hedder det om medlemskab: »Enhver myndig person kan optages som medlem i foreningen.« Og om stemmeret og valgbarhed står der: »Mødeberettiget er alle foreningens medlemmer og deres ægtefæller. Efter

mindst 3 måneders medlemskab har medlemmerne og deres ægtefæller stemmeret og er valgbare.«

Set i bakspejlet kan stemmeretsbesværet måske forekomme lidt komisk og temmelig meningsløs. Man bør imidlertid huske på, at der har været tale om et trin i en vigtig demokratisk proces, hvor der ingen lette trin gives, før de er lært. Et trin, som det trods alt lykkedes at klare. Det lykkedes bl.a., fordi de pågældende mennesker var villige til at tage de mange besværlige diskussioner, samtaler og afstemninger. Det blev jo en vigtig del af folks opdragelse gennem disse generalforsamlinger og bestyrelsesmøder at leve sig sammen med demokratiet og dets hele væsen og lære at forstå, at det ikke alene drejer sig om, hvem der har ret, men også om man i fællesskab er i stand til at løse problemer - og opnå resultater.

De sidste svære år for 6 af de 7 foreninger

Efterhånden dalede den tidligere så overbevisende tilslutning til generalforsamlingen. Det, der i en årrække havde karakter af en sognets aften, blev et tilbud blandt mange andre.

Men sådan gik det jo også for brugsforeningerne. Fra midten af tresserne meldte vanskelighederne sig. Nettoresultatet, der blev præsenteret på generalforsamlingen, blev dårligere og dårligere år for år. Omkostningerne steg, og indtjeningen faldt.

De øgede omkostninger var i første omgang lønudgifter. Indtjeningen blev især for de mindre landbrugser det store

problem, som det næsten ikke var muligt at løse. Det blev vanskeligere at købe ind for uddeleren, fordi man skulle op på et vist antal enheder af en vare for at få den til den laveste pris. Det krav kunne derimod de store super-brugser, som udvikledes i byerne, honorere uden nævneværdige problemer.

Der afprøvedes fra FDBs side flere salgsmodeller, som tilsyneladende havde til formål at hjælpe den betrængte landbrugs. Men det var som at træde i løst sand.

Baggrunden for hele denne udvikling skal måske søges i det tilbudssystem, som netop fra midten af tresserne kom til at præge detailhandelen i Danmark, og hvor FDB var med fra starten. Alle var i begyndelsen enige om, at et system, som betød, at en vare af og til af konkurrencehensyn solgtes til under fremstillingsprisen, var om ikke sygt, så dog naturstridigt og dømt til at mislykkes her i landet.

Systemet blev imidlertid ikke blot en kortvarig succes, men bed sig fast, fordi det ganske enkelt vandt kundernes tilslutning. Dets overraskende gennemslagskraft må dog nok ses i lyset af hele samfundsudviklingen fra midten af tresserne. Ja! - vel i virkeligheden siden afslutningen af 2. verdenskrig.

Da højskolerne og andelsbevægelsen slog igennem i forrige århundrede, ændrede det nok landsbyen; men der var dog stadigvæk tale om en landbo- eller bondekultur.

I vor tid, netop i disse år, foregår der måske, som bl.a. forfatteren Knud Sørensen har påpeget det, en kulturkamp

Verner Vedel var uddeler i Vroue fra 1967 til 1987. Han forsøgte, med held, at gå nye veje i bestræbelserne på at bevare brugsforeningen. Sammen med bestyrelsen opbyggede han efterhånden et alsidigt og moderne bygemarked som en del af brugsens virksomhed. Det begyndte beskedent med en udvidet tapethandel, men udviklede sig hurtigt til en større forretning. Det gav spændende hverdage, der af og til bød på overraskende muligheder. Engang, fortælles der, kom et landmandspar for at skulle købe 4 kvadratmeter loftsfinér. Manden blev da opmærksom på en model af en stålbuekonstruktion, der stod opstillet i forretningen. Han begyndte nu at stille spørgsmål til uddeleren om stålbuerne, og det endte med, at handelen, foruden materialet til det nye loft, også kom til at omfatte leverancen af en ny kostald, som manden netop stod overfor at skulle have bygget.

i det danske samfund mellem denne bondekultur og, hvad Knud Sørensen kalder industrikulturen.

Andre har i mange år talt om, at vort samfund, også i landsognene, er blevet pluralistisk, og at det folkelige fælles-

skab derfor i nogen grad smuldrer, og det er vel også, dybest set, hvad vi, der bor i landsognene, oplever i denne tid. Man kan måske sige, at der stadigvæk eksisterer et folkeligt fællesskab, men det er ikke så omfattende som tidligere.

Det hænger igen sammen med, at de fleste, som bor i landsognet i dag, arbejder udenfor det.

En anden medvirkende årsag er, at familiemønstret har ændret sig væsentligt. Til næsten hver husstand hører i dag mindst et motorkøretøj, begge ægtefæller, eller partnere i et samlivsforhold, er blevet arbejdstagere i industri, handel, kontor, servicefag eller indenfor det offentlige system, og næsten altid med arbejdsplads i en nærliggende købstad, hvor det så samtidig er fristende bekvemt og (påstår somme) billigt at købe ind.

Skulle man glemme enkelte småting ved den ugentlige storhandel i supermarkedet (gær, tændstikker, cigaretter o.lign.) kan den lokale brugs, hvor og hvis den endnu findes, få lov at levere den slags.

Naturligvis er brugsforeningernes udvikling siden midten af tresserne tidsmæssigt så tæt på, at det kan være svært at overskue den. Alligevel føler jeg mig overbevist om, at der her er nævnt væsentlige elementer til forståelse af den.

Hvordan perioden fra midten af tresserne og frem til det, der for de seks af områdets syv foreninger blev afslutningen, oplevedes i den enkelte brugsforening, fortæller protokollen en del om.

Protokollen forandrer sig også gennem årene, gennemgår en udvikling, kan man

næsten sige, i den måde, hvorpå den meddeler sig gennem skiftende skriftførere. Fra de lidt stive og kantede indføringer, som holder ved fra starten og til efter 2. verdenskrigs afslutning, åbner protokollen sig efterhånden mere og mere, bliver næsten menneskelig og ihvertfald de fleste steder mere meddelssom.

Generalforsamlingsreferaterne var således i mange år ret ensformige og næsten gentagelser, bortset naturligvis fra tal, datoer, årstal o.lign. Om formandsberetningerne, der jo burde være et centralt punkt, hedder det år efter år omtrent sådan: »Formanden aflagde beretning og oplæste regnskabet. Begge dele godkendtes.« Men senere begynder nogle af skriftførerne at fortælle mere og mere om, hvad formanden egentlig sagde i sin beretning.

Det kunne også forekomme engang imellem tidligere; men fra midten af tresserne bliver det næsten sædvane. Protokollen bliver på den måde et stærkt vidnesbyrd om brugsforeningernes sidste kvalfyldte år, om den gode sag, der blev svigtet, og om landsbyfællesskabet, der tilsyneladende smuldrede.

FDB vil altid kunne påberåbe sig, at man fra centralt hold var tidligt ude med tilbud om hjælp til de mindre landbrugser. Den frivillige kæde f.eks., som de fleste brugsforeninger tilsluttede sig, fordi den vitterligt gav nogle åbenlyse fordele: Man fik regnskabshjælp, fik regnskabet revideret og opnåede procentandele ved køb af FDBs egne produkter.

Vroue tilsluttede sig i 1964, året efter også Fly, Kjeldbjerg og Frederikshøj,

Lånum brugsforening blev i hele sin levetid, hvad uddelere angår, et familieanliggende. Holger Sørensen efterfulgte sin far i stillingen fra 1964 til afslutningen i 88. I 1974 blev han desuden indvalgt i Kommunalbestyrelsen i Fjends kommune, hvor han havde sæde i fire perioder.

Sønder Resen i 67 og Lånum i 1970, mens Sjørup skrev under i 1975; men Sjørup har sikkert været med tidligere. Det er svært at se, fordi der mangler en protokol fra netop de år.

I et protokollat fra generalforsamlingen i Vroue d. 30. november 76 kan læses: »Foreningen har i år tilsluttet sig FDBs kædekontrakt. Det indebærer, at FDB giver 2% på alle egen producerede varer, samt at vi får regnskabet revideret af Revisionstjenesten.« Dvs., at kædekontrakten jævnligt har været forelagt til fornyet godkendelse.

At FDB efter invitation sendte konsulenter ud til den enkelte bestyrelse for at

forklare regnskabet og foreslå kursen fremover, betragtede man vel som en fordel; men det kunne indebære en bekvem ansvarsfralæggelse. Det var ihvertfald en udvikling, som uundgåeligt medførte, at bestyrelsesmedlemmerne fik ringere indsigt. Helt anderledes i de år, hvor bestyrelsen af egne rækker kunne og skulle mønstre en person, der kunne påtage sig at føre regnskabet og styre kursen sammen med bestyrelse og uddeler; for det gjorde de jo engang.

En ting var at tilslutte sig Den frivillige kæde; men da hovedbestyrelsen i begyndelsen af halvfjerdserne foreslog oprettelse af DB, Danmarks Brugsforening, blev der sagt fra i Fjends. På generalforsamlingen i Sjørup d. 29. september 71 skrev protokolføreren: »Formand og uddeler har været deltagere i FDBs generalforsamling i København. Formanden oplyste, at hovedforeningen går stærkt ind for tilslutning til Danmarks Brugsforening; men Sjørup brugsforening ønsker at se tiden an og ønsker at bevare Sjørup brugsforening.«

I Vroue holdt man afstemning i bestyrelsen på møde d. 17. maj 1971. I protokollen kan man læse: »Bestyrelsens indstilling til vedtægtsændringen angående DB var 2 for og 3 imod. Ud fra dette valgte man at stemme nej til ændringen på FDBs generalforsamling tirsdag d. 25. maj.«

Også bestyrelsen i Lånum »vedtog at stemme nej til vedtægtsændringen på FDBs generalforsamling.«

I Grønhøj (Frederikshøj) var formanden bekymret og modløs. I formandsberetningen fra generalforsamlingen d. 23.

november 1970 hedder det: »Det er de store, der lokker kunderne til sig. Landsforeningen begynder at mærke konkurrencen, og mange må enten lukke eller slutte sig sammen til en større enhed, og målet her er dannelse af Danmarks Brugsforening til gavn for helheden. Det er svært at bevare den store interesse for den lokale brugs, idet man ikke kan byde medlemmerne her den samme service som i supermarkedet.«

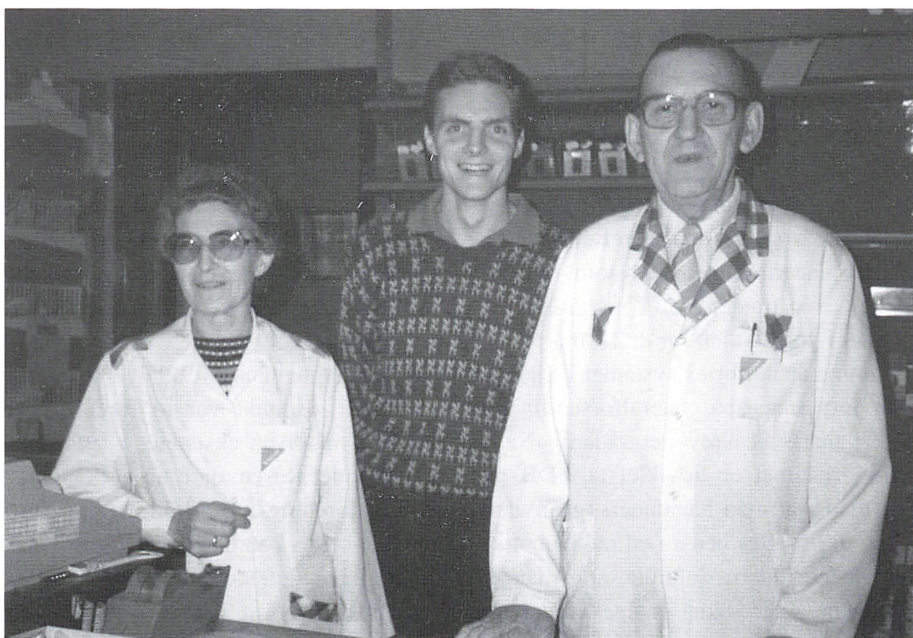
Der står ikke noget om, hvordan Frederikshøj vil stemme ved FDBs generalforsamling; men at DB alligevel ikke fik den omfattende tilslutning, man fra ledelsens side havde drømt om, ses af formandsberetningen fra generalforsam-

lingen i Grønhøj d. 30. november 1973: »Fra 1. januar 1973 blev DB en kendsgerning. KB har tilsluttet sig DB, enkelte selvstændige foreninger er fulgt efter.«

I Frederikshøj brugsforening blev butikken nyindrettet til selvbetjening i foråret 1979 med kundevogne, kassesluse og salgsborde. Det samme var sket i Sønder Resen fem år tidligere.

Af de øvrige foreningers protokoller fremgår ikke, hvornår de er overgået til selvbetjeningssystemet, men det er sandsynligt, at det er sket i 70'erne.

Efterhånden som økonomien snerpede til, blev man mere og mere opmærksom på betydningen af selve varesortimentet. Det gjaldt om at føre et let omsætteligt

Ove Kvist Andersen (1925-1989) var uddeler i Frederikshøj brugsforening i 35 år fra 1953 til 1988. I 1960 blev der gennemført en modernisering af lokalerne, og i 1979 nyindrettedes butikken til selvbetjening med kundevogne, kassesluse og salgsborde. Kvist Andersen og hustruen Lis klarede arbejdet alene.

sortiment, hvor lagerdagene var begrænset til de færrest mulige.

Landbrugsforeningen med det brede sortiment, hvor man kunne købe næsten alt fra flormel og sukker til undertøj, redskaber og værktøj, blev mere og mere sjældent op gennem halvfjerdserne, for til sidst helt at forsvinde i firserne.

Et begreb som »Nærbrugsen« dukkede op. »Nærbrugs er en ny betegnelse,« skriver protokolføreren i Kjeldbjerg d. 31. marts 84 i forbindelse med afviklingen af en »familiedag«. Tidligere, på foreningens generalforsamling d. 19. marts s.å. blev givet en orientering om nyskabelsen: »Fra næste uge er brugsen en nærbrugs, hvor der vil blive gjort et fremstød for den lokale kundekreds,« hedder det.

Et par dage senere havde foreningen besøg af en FDB konsulent, der skulle være med til at anviser en anden måde at præsentere varerne på: »Varerne i butikken har fået nye pladser, og frugt, grønsager, brød og kød skal herefter have en central placering, mens langsomt omsættelige varer træder lidt i baggrunden,« står der i protokollen for d. 21. marts.

Samme år indførtes systemet i Sjørup, hvor formanden på generalforsamlingen d. 27. marts beskrev det sådan: »Nærbrugs systemet er udviklet af FDB på den måde, at man har undersøgt, hvilke varer, der solgtes bedst i en række butikker, og her ud fra sammensatte man et sortiment, der skal sælges gennem nærbrugserne.«

Også på generalforsamlingen i Lånrum d. 12. april fik det nyudviklede system et par ord med på vejen: »FDB anbefaler

Egon Andersen var formand for Sønder Resen brugsforening i 20 år fra 1961 til 1981, kort før foreningen blev nedlagt. I mange år (1963-1982) var han samtidig formand for Skivekredsens afdeling af Brugsforeningernes arbejdsgiverforening.

nærbrugser, men det har Lånrum altid været, «konstaterede formanden.

Alligevel lod man en konsulent tilkalde for at lade ham fortælle om mulighederne ved en forandring af butikken. - Og man fulgte hans anvisninger!

På det tidspunkt var to foreninger i området ophørt at eksistere. I 1981 lukkede Sønder Resen, og efter at den gamle brugsforening en kort tid derefter fungerede som købmandsforretning, har sognet lige siden været helt uden dagligvarebutik.

Op gennem tresserne og halvfjerdserne havde ellers brugsens formand gennem to årtier (1961-81), Egon Andersen, på kredsmøder og i læserbreve gjort

opmærksom på de små brugers vanskeligheder. Således i bladet »Brugslederen« nr. 45, 1977, hvor han bl.a. skrev:

»Bevarelse af lokalbrugsen er kønne ord, som bliver brugt i tide og utide, men de hjælper ikke meget på virkeligheden, når man f.eks. ser den illoyale annoncering, som de store butikskæder har i de lokale aviser om daglige tilbudsvare til under indkøbspris for os andre. Dette er en meget større konkurrence for de små brugser end den private handel påfører os...«

I Fly måtte bestyrelsen for brugsforeningen dreje nøglen i 1983. Også dér prøvede en tidligere ansat at fortsætte som købmand, men heller ikke dér lyk-

kedes det. I Fly er der dog stadigvæk en købmandsbutik.

Fra FDBs side anbefalede man i de år foreningerne at ændre i vedtægten fra solidarisk til begrænset ansvar.

30. november 1983 blev ændringsforslaget vedtaget på Frederikshøj brugsforenings generalforsamling, og formanden motiverede forslaget som følger: »En betingelse for at overgå til begrænset ansvar er, at foreningen er solvent og kan godkendes af FDB, samt brugsens bankforbindelser. Indførelse af begrænset ansvar betyder, at medlemmerne ikke længere har noget økonomisk ansvar overfor foreningen.«

Så medlemmerne kunne også fremover trygt gøre deres handel i brugsen

Butikken i Fly først i tresserne. Kommis Svend Dueholm ses bag disken
(Foto: Fly Hjemmefoto).

uden at frygte en eventuel luknings økonomiske efterspil. Samme år overgik også Sjørup og Lånnum til de nye vedtægter, mens Kjeldbjerg og Vroue allerede i 81 havde vedtaget sådanne.

De fem foreninger gjorde sig megen umage i firserne for at skaffe sig ekstra indtægter.

Man forsøgte at tilbyde sig som postindleveringssted og minibank. Man udlejede uddelerboligen, som uddeleren i pagt med tiden fraflyttede for at få del i de goder, skatte- og opsparingsmæssigt, der skønnedes at være forbundet med at have egen bolig.

I Sjørup fik man postindlevering i 89, og i Kjeldbjerg søgte bestyrelsen om at få håndkøbsudsalg og blive autoriseret som tipsindleveringssted. I 84 fik man en aftale med Fjends kommune om udlejning af den tomme uddelerboligs store stue til bibliotek, og i 86 blev brugsen tipsindleveringssted.

Det søgte Lånnum om i 85, men fik det ikke. Til gengæld lykkedes det at få en aftale med sparekassen Fjends om at skulle fungere som minibank, hvor det skulle være muligt at indsætte penge og at få vekslet. Aftalen kom i hus d. 6. maj 1986; men på det tidspunkt havde Lånnum brug for et betydeligt større krafttilskud, om det skulle nytte noget.

Ganske vist var det først på generalforsamlingen i 87, at formanden i sin beretning måtte beklage et mindre underskud; men på generalforsamlingen året efter d. 14. april måtte påny konstateres et negativt resultat, hvilket aftenen igennem medførte en vis uro blandt medlemmerne, og bestyrelsen blev

opfordret til at søge samarbejde med andre små brugser. Andre i salen stillede spørgsmålstegn ved, om brugsen i det hele taget skulle køre videre; om man ikke i stedet skulle forsøge at forpagte butikken ud til en købmand. Nogle af medlemmerne gav udtryk for, at de ikke fandt, at FDB var til megen hjælp.

Uddeler Holger Sørensen redegjorde for den nye sammenslutning af frie brugsforeninger, der var ved at blive dannet (BLF), og som netop ville hjælpe de små brugser med under 10 millioner i omsætning. Heroverfor anførte Tage Rasmussen, at »det er ikke nemt for de små brugser, så længe de store butikker sælger varerne billigere end de må!«

Men mismodet bredte sig; og så havde Lånnum brugsforening endda en sund økonomi, bortset fra de to underskudsår. Det viste sig, da foreningen blev nedlagt, og overskuddet efter realisationen skulle fordeles.

På de to lovbefalede ekstraordinære generalforsamlinger, d. 24. november og d. 8. december 1988 blev foreningen opløst. Og man må sige, at den sluttede med manér. Borgerforeningen og ungdomsforeningen blev betænkt med store kontante beløb; men forsamlingshuset i Lånnum fik dog tildelt størstedelen af formuen. Det blev endda sikret, hvad de fleste af pengene skulle bruges til, og restbeløbet blev også bundet på den måde, at det ikke måtte gå til driften af huset, men alene til forbedringer og nyanskaffelser.

Lånnum kunne sandsynligvis have fortsat endnu et par år; men efter generalforsamlingen i april 1988 gik der ikke lang

tid, før uddeler Holger Sørensen meddelte, at han ønskede at fratræde sin stilling pr. 31.12 1988 for at gå på efterløn. Ganske vist blev stillingen opslået ledig; men der meldte sig for få kvalificerede ansøgere.

Beboerne i Lånåm følte vist, at de havde haft en god tid sammen med deres brugsforening, og i medlemskredsen havde man ihvertfald ikke mistet humøret. Der blev udsendt en farvestrålende folder med indbydelse til afslutningsgilde. Folderen bar overskriften: »Den sidste dividende!«

Frederikshøj brugsforening, der gennem de mange år siden stiftelsen havde stået for mange gode initiativer, måtte notere et lille underskud i 87, og året efter lød det på næsten 23000 kr., og samtidig havde uddeler Ove Kvist Andersen meddelt, at han ønskede at fratræde sin stilling for at gå på efterløn. Den sidste generalforsamling blev holdt d. 11. august 88, og den bekræftede ved afstemning den nedlæggelse, der var blevet vedtaget på en tidligere d. 18. juli.

Bygninger og inventar solgtes kort efter til Dürr Invest Aps. Frederikshøj sluttede som Lånåm med uddeling af pengemidler, og da det hele var overstået, samlede man til en fest i forsamlingshuset.

Som i Lånåm og Frederikshøj blev også i Vroue uddelerens fratræden den indirekte årsag til, at bestyrelsen til sidst måtte vælge at foreslå en ekstraordinær generalforsamling at nedlægge brugsen. Dog fik man i to omgange afløsning for uddeler Verner Vedel, der stoppede 31.12. 1986. Først Henning Andersen,

Kristen Høj har siden 1977 været uddeler i Sjørup.

og efter ham John Jensen; men på den sidste af de to ekstra generalforsamlinger, d. 6. april 1989, blev opløsningen af den gamle hæderkronede forening en kendsgerning, med 31 stemmer for og ingen imod. Syv stemmesedler var blanke. Også Vroue sluttede med at kunne dele midler ud med rund hånd til kulturelle formål. Man havde ikke haft held til at få forretningen afsat til en købmand; men bygningerne blev solgt til privat beboelse.

I 1986 kunne formanden for Sjørup brugsforening på generalforsamlingen d. 17. marts fortælle medlemmerne, at omsætningen nu var på over 5 millioner kr., og samtidig kunne man glæde sig over et nettoresultat på 93.000 kr.

Det år gennemførtes en længe ønsket om- og tilbygning samt indkøb af nabogrund, så der også kunne indrettes en tidsvarende parkeringsplads. - En investering der med inventar beløb sig til 565.000 kr. Der blev optaget et 20-årigt kreditforeningslån på 356.000 kr. (kontantværdi 306.056 kr). Resten havde foreningen sparet op gennem en investeringsfond.

I disse år havde Sjørup endda overskud af kræfter til at forholde sig kritisk til den udvikling, som fandt sted.

Da den nye FDB formand, Bjarne Møgelhøj, tiltrådte i 83, udtalte formanden for Sjørup brugsforening ved årets generalforsamling d. 22. marts: »Der er nu udpeget en ny formand for FDB - Bjarne Møgelhøj - som vi vil ønske tillykke med valget. Jeg tror, vi kan glæde os over, at det netop blev ham, fordi han efter hvad vi kan læse i forskellige blade og tidsskrifter er vores mand - og dermed mener jeg de små og selvstændige brugsforeningers mand.«

Men bestyrelsen fulgte godt med, og ved generalforsamlingen to år efter d. 19. marts indeholdt formandsberetningen en skarp kritik af den nye formand: »Vi er ikke enige i den linje, der fra FDB er lagt med hensyn til priser for leverancer fra FDB. Der tænkes her på Møgelhøjs udtalelser om, at større butiksenheder skal have varer leveret til en lavere pris.«

På et bestyrelsesmøde d. 31. maj 88 diskuteredes »mulighederne for at øve pres på FDB ved at små brugser går sammen i grupper,« og på et senere afholdt møde, d. 30. august, havde man

modtaget »en protestskrivelse fra vestkysten, for eventuelt at oprette en sammenslutning af de frie brugsforeninger, BLF. Denne skrivelse blev tilsluttet af os alle,« og i november indmeldte Sjørup sig da i denne forening.

På generalforsamlingen d. 27. marts 1990 fremhævede formanden, Kristian Olesen, brugsens gode beliggenhed som en af årsagerne til, at foreningen ville være konkurrencedygtig fremover.

I 1980 blev der foretaget en vejregulering ved Kjeldbjerg, således at vejen blev lagt udenom byen, og ved generalforsamlingen d. 24. marts 1981 blev uddeler Svenningsen spurgt om, hvilke tanker han gjorde sig i den anledning? - Ville vejoplægningen efter hans mening betyde noget for brugsen? - Det var Svenningsen ikke i tvivl om. Han mente, at det i sommermånederne ville betyde en nedgang i omsætningen på 3-400.000 kr.

Så galt gik det dog ikke; men Svenningsen fratrådte ihvertfald sin stilling i maj 82.

Den nye uddeler, Kristian Bundgaard, kom ikke til at opleve så stor en omsætningsnedgang som spået af forgængerens; men vanskeligheder fik han ellers nok af, for stagnationen, som indtrådte, var naturligvis ikke tilfredsstillende. Vejoplægningen var måske ikke hele forklaringen her på; men den har sikkert været en stærkt medvirkende årsag - og ikke mindst til den direkte nedtur, som ventede forude.

Imidlertid steg omsætningen både i 86 og 87 for dog atter at falde i 88 med 5%, og det år var overskuddet kun på 227 kr.

Men regnskabsåret 89 kom med skriften på væggen: Et underskud på 15.109 kr. På den baggrund indkaldte bestyrelsen til ekstraordinær generalforsamling d. 22. maj 1991 med forslag om nedlæggelse af brugsen, og igen d. 11. juni s.å. Nedlæggelsen blev vedtaget næsten enstemmigt.

Det var ikke første gang, beboerne i Kjeldbjerg stod overfor at skulle opgive, hvad generationer før dem havde skabt til trivsel for den enkelte og fællesskabet.

Ganske vist kunne formentlig ikke alle fremmødte den junaften have nogen klar erindring om, dengang man over to omgange, først i halvtredserne og siden i tresserne, nedlagde byens skole.

Det stod dog klart for medlemmerne, at nedlæggelsen af brugsforeningen ikke var første trin i den udvikling, der især fra begyndelsen af tresserne havde faret så hårdt frem mod mange landsogne. De fleste huskede ihvertfald, da andelsmejeriet blev opgivet et par årtier tidligere. Erindringen herom kunne dog ikke afholde dem fra at stemme for nedlæggelsen af brugsforeningen. Men den understregede det smertefulde ved processen.

Smertefuldt - fordi man naturligvis var vidende om egen lod og del i samme udvikling.

Forinden havde bestyrelse og uddeler ført en indædt, stædig og alligevel håbløs kamp mod overmagten.

Flinke konsulenter kom og gik gennem årene og efterlod ofte mere tvivl end tro. Ideer havde de nok af, og også Kjeldbjerg prøvede de fleste af dem.

I tresserne kom man første gang med i Den frivillige kæde. Så blev man »Nærbrugs«, og endelig skulle man sælge discountvarer i hobetal. På generalforsamlingen d. 28. marts 1990 sagde formanden det sådan: »Sidste år startede FDB med ca. 100 discount numre. Da vi kom til september, var der 300, og det tjener vi ikke ret meget på.«

Og når brugsen tjener for lidt, ses det naturligvis på driftsresultatet, og så får brugsen igen besøg.

Sådan også i efteråret 90, hvor et protokolat bl.a. siger: »En konsulent fra FDB kom med et brev vedrørende FDBs garanti for brugsen. Det har kostet dem for mange penge, når brugerne lukker, så bestyrelsen skal skrive under på, at ejendommen ikke må behæftes med yderligere pantsætninger. Vil vi ikke det, skal vi have vores kassekredit forhøjet så meget, at det ikke er realistisk, så det er, hvad man kan kalde frivillig tvang.«

Ind imellem sænkede håbløsheden sig over sindene. Brugsens sidste formand blev Olav Thomsen. Efter et møde hos ham og hans kone skrev protokolføreren: »Det eneste lyspunkt denne aften var Odas kaffebord. Det blev sent, inden alle gik hver til sit - nok alle med alvorlige tanker om vores by.«

Brugsen blev af det nedsatte likvidationsudvalg solgt til Anton Thomsen, der stadig driver købmandsforretning i den.

Udvalget holdt en afsluttende sammenkomst, hvor man vemodsfuld og ribbet for illusioner lod den gamle protokol tale for sidste gang:

»Så melder afskedens time sig. Kjeldbjerg brugsforening er ophørt at eksistere

re. For 20 år siden nedlagde vi mejeriet.
- Nu har vi kun forsamlingshuset og vandværket tilbage, som byen ejer i fællesskab.«

Kildemateriale:

Brugsforeningernes forhandlingsprotokoller:
Frederikshøj 1903-1988
Fly 1896-1983
Kjeldbjerg 1896-1992
Lånrum 1919-1990
Sjørup 1916-1951, 1968-1990
Sønder Resen 1914-1972
Vroue 1911-1990
Div. materialer såsom statusbøger, kassebøger, årsregnskaber, revisionsrapporter og vedtægter.
Håndskrevet beretning om Fjends herreds første brugsforening i Kvols (Lokalhistorisk arkiv for Viborg Kommune)
Kjeldbjerggårds historie siden 1744, nedskrevet af Alfred Frederiksen.

Anvendt litteratur:

Dansk biografisk leksikon
Den danske Andelsbevægelse - under red. af A. Axelsen Drejer.
Fællesforeningen for Danmarks Brugsforeninger 1896-1946. Under red. af A. Axelsen Drejer.
Politikens Danmarkshistorie. bd. 10, 11 og 12.
Raunkjærs konverstersleksikon.
Traps Danmark, 4. udgave.

Jeppe Aakjær: Fra min bitte tid.
Jeppe Aakjær: Fra agermuld og hedesand.
Vald. Andersen: Alheden.
Emil Bønnelycke: Min barndoms brugs - fra Julegranen 1943.
Ebbe Groes: Glimt fra et halvt århundrede.
Th. Nørlyng: Fortællinger af vort folks historie, bd. 4.
Ejnar Poulsen: Viborg Amts Degne- og Skolehistorie.

Fra Arkiver og museer

Æ Fjandbo Arkiv
Iglsøvej 5, 7850 Stoholm
Tlf. 97 54 17 33 lok. 705
el. 86 63 81 94

Æ Fjandbo Arkiv har - ligesom egnens andre arkiver - deltaget i indsamlingen og overspilningen af gamle film til video. Overspilningen foregik på »Det levende Billedarkiv« på Videoskolen i Viborg. Det blev til et par og tyve timers video fra fjandboerne.

Arkivet har nu mikrofiche af samtlige sognes kirkebøger indtil 1891.

Bogsamlingen er blevet suppleret med indkøb af »Skivebøger« 1909-91, en

række årgange af »Fra Viborg Amt« og bøger om afholdsbevægelsen i Danmark.

Samlingen af lydbånd er udvidet med interviews med Marie Jacobsen, Spar-kjær, og en samtale mellem Wolle og Carl Rosgaard.

Antallet af afleveringer til arkivet svinger omkring de 50 pr. år.

Arkivet har lånt 23 jydepotter af Viborg Stiftsmuseum. Jydepotterne udstilles nu i de to montrere, som Fjends Kommune og de tre pengeinstitutter i Stoholm har skænket til arkivet.

Der er blevet bedre skiltning i arkivets afdeling, og arkivets matrikelkort og

Jens Iversen spinder hår til hårreb.

»De to gamles Sommeraftensæde. De vinder Twist af to Klavser paa en Garnvinde; men Manden skal ha' det største Nøgle, da han ellers ikke kan følge med.« (Niels Sørensen til Jeppe Aakjær)

samlingen af materiale om Indre Mission er blevet gennemgået og ordnet.

Arkivaren har som sædvanlig holdt flere foredrag om sider af Fjends historie og sammen med biolog Bo Hansen arrangeret to naturvandring i det ellers lukkede Rosborg Sø-område.

Arkivet har spillet en væsentlig rolle i tilblivelsen af egnspletet »Fra ler under negl - til tegl«, der efter flere års forarbejde havde premiere i august 1994. Arkivaren deltog meget aktivt i det store arbejde, det er at stable en så stor teaterforestilling på benene.

Besøgstallet er voksende og skolerne har fået øje på arkivet og bruger dets materiale i undervisningen.

Arkivleder: Niels Hauge

Åbningstid: Tirsdag 15-17

Sallingsund lokalhistoriske Arkiv Durupvej 9A, Glyngøre, 7870 Roslev

For Sallingsund Lokalhistoriske arkivs vedkommende har året været fyldt med aktiviteter. Vi er kommet rigtig langt med registreringen, f.eks. er vores skolematerialer sat i system. Ligeledes er der nået ca. 2000 billeder og en fuldstændig registrering af »Kreditforeningen for Ejere af mindre Ejendomme på landet« 1887-1930 (Harre Herred).

Ud over denne store samling har arkivet modtaget 71 afleveringer. En meget stor aflevering fik vi fra boet efter afdøde historiker Jens Jeppesen Jensen, Ålborg, - ialt 14 æsker med lokalhistorisk materiale godt bearbejdet af afdøde. Desuden købte arkivet af boet mange bøger og værker, som historisk interes-

serede kan have megen glæde af, f.eks. Kronens skøder, Personalhistorisk Tidsskrift, Jysk Historie og Topografi, Jyske Samlinger m.fl.. Købesummen blev sponsoret lokalt.

Ligeledes har vi som gave modtaget to læseapparater, således at vi nu har fire.

Der er blevet investeret i mikroort. Arkivet råder nu over samtlige tilgængelige kirkebøger fra Salling, enten i fotokopi eller på mikro.

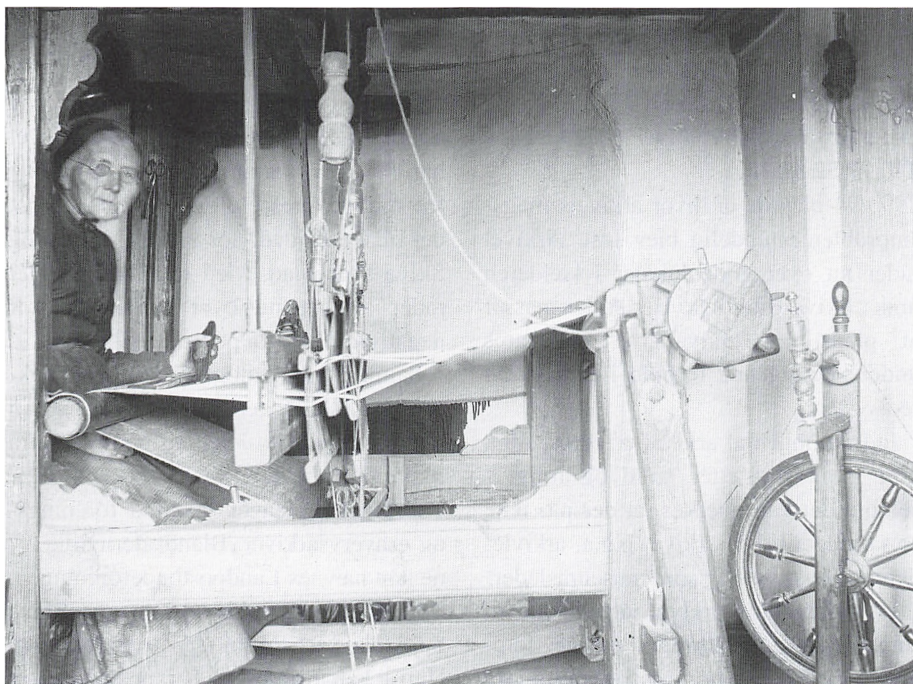
I fællesskab med museet blev der lavet en udstilling i forbindelse med Glyngøre Kirkes 75 års jubilæum. Ialt 104 konfirmationsbilleder med navne - kun efterårsholdet fra 1926 manglede. I samme forbindelse blev der lavet et jubilæumsskrift »En kirke bliver til«.

Årsmødet var som vanligt pænt besøgt. På mødet genvalgte Ib Nikolaisen og Anker Pedersen. Elly og Erik Præst, Durup, ønskede ikke genvalg, og i deres sted valgtes Jørgen Mikkelsen, Harre, og Knud Møller Lund, Roslev. Arkivar Niels Mortensen, Skive, glædede forsamlingen med at vise gamle lokale overspillede film.

Aftenudflugten 9. juni 1993 gik til museet i Nykøbing, hvor 20 deltagere fik en rundvisning og et meget interessant foredrag om Dueholm Kloster fra starten i 1370 og frem til nutiden.

Arkivleder: Kristian Pedersen.

Åbningstider i vinterhalvåret: 1. torsdag i hver måned 15 21.30, 3. torsdag 19 - 21.30 eller efter aftale.

Johanne Hærup i væven.

»Hjallen haares«. Mads Østergaard, tidl. Sdr. Lem. nu i Sahl.

Skive byhistoriske Arkiv
Østerbro 9A, 7800 Skive
Tlf. 97 52 81 22

1993/94 blev de år, hvor arkivets magasinproblemer endelig blev løst. Arkivet råder nu over gode lokaler i kælderens under Skive Bibliotek. Her er der masser af plads, og arkivalierne opbevares under betryggende forhold i et helt nyt reolsystem.

Indsamlingen af arkivalier, fotos, film, kort m.m. fortsætter stille og roligt - selvom det kan mærkes, at der p.t. ikke er så meget tid til arkivet p.g.a. arkivlederens konstituering som museumsleder.

I 1993 modtog arkivet ialt 98 afleveringer. Blandt de større må nævnes fotograf Løvstads store negativsamlings fra ca. 1950-80, der netop er blevet supple-

ret med efterfølgeren, fotograf Johnny Schous negativer fra 1980-94. Arkivet har desuden fået en stor negativsamlings fra afdøde pressefotograf Poul Jensen, der bl.a. arbejdede for Skive Dagblad og Skive Folkeblad. Med disse afleveringer råder arkivet nu over en meget stor negativsamlings fra perioden 1950-94.

Samlingen af fotografier er også vokset, bl.a. takket være afleveringer fra den ophørte ugeavis »Salling-Nyt« og fra Skive Folkeblad.

Arkivet modtager løbende forenings- og erhvervsarkiver. Blandt de nytilkomne kan nævnes Landpostbudeforeningen, Skivekredsens radikale Venstre, Skive Sejlklub og Rønbjerg Brugsforening. Hertil kan tilføjes et par personarkivar fra to markante socialdemokrater: borg-

mester Woldhardt Madsen og eksp.sekr. Ove Andersen.

Arkivets samling af »levende billeder« vokser støt og roligt. Vi har været meget aktive i forbindelse med den store indsamlings- og overspilningskampagne, som blev gennemført i Viborg og Ringkøbing Amter i 1992/93, og vores filmsamling består nu af knap 100 timers film - på video. I forbindelse med overspilningen har arkivet modtaget mange originalfilm, som opbevares på magasin. Videoprojektet søges nu videreudviklet til »Det levende Billedarkiv«, og arkivet deltager i arbejdet med at realisere denne ide.

Medvirkende til opbygningen af det store filmarkiv har ikke mindst været den store interesse for at se de gamle

film. I Skive har der i de senere år været adskillige udsolgte filmforestillinger, og det samlede tilskuertal kan efterhånden tælles i tusinder.

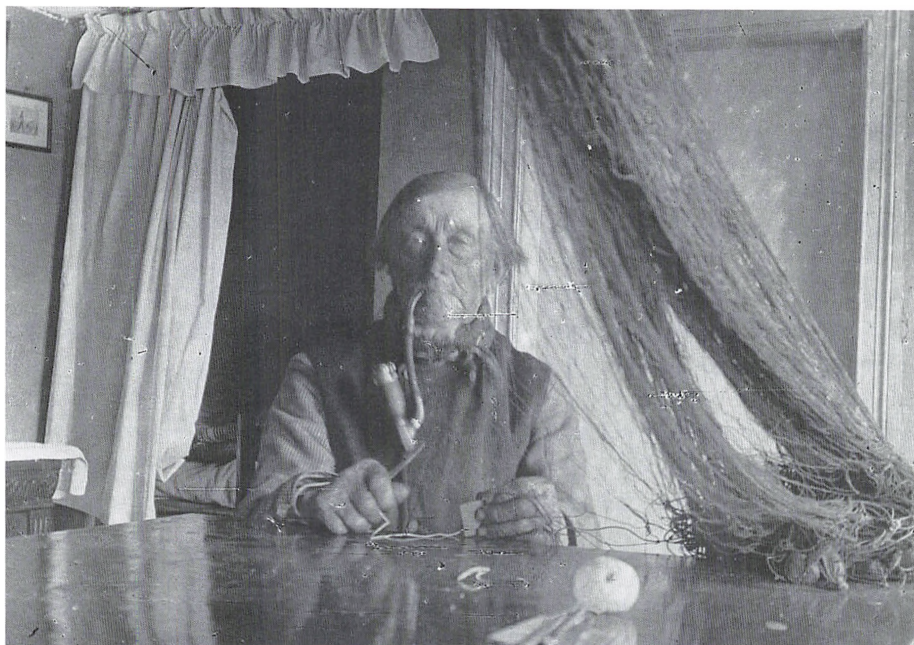
I det hele taget er der stor interesse for at se og høre om lokalhistorie i disse år. Arkivet stod i 1993 for ialt 52 arrangementer - lysbilledforedrag, film, byvandring - med over 2000 deltagere.

Udover de mange arrangementer har arkivaren deltaget i produktionen af 6 videofilm, skrevet en stribe kortere artikler, deltaget i Skive kommunes læseplansudvalg for historie, i bestyrelsen for LIVA (de lokalhistoriske Arkiver i Viborg Amt), i følgegruppen for Skives »kommuneatlas« m.m.

Arkivet udarbejder løbende større og mindre udstillinger. Udover de to store

»Mælken sies op«. Lise Vinther i Vejby, forår 1914.

Jens Væver med snurrevoddet, fotograferet i hans stue hos sønndatteren i juni 1912. Bagved ses hans alkove.

Niels Sørensen skriver: »Jens Laursen Væver, populær Jens Væver, gammel Fisker, født 6. Nvb 1822. Gaar næsten daglig paa Fiskeri, og kan ogsaa med Lethed gaa de halvtredie Mil fra sit Hjem i Krejbjerg til Skive.«

udstillinger på museet kan nævnes udstillinger om Vor Frue Kirke, Skive Theater, forfatterinden Johanne Buchardt, postkort fra Skive og børn i Skive.

Arkivleder: Niels Mortensen

Åbningstider: Mandag-fredag 9-16

Skive Museum

Havnevej 14, 7800 Skive

Tlf. 97 52 69 33

1993/94 blev et vendepunkt i museets historie.

Museets leder gennem næsten 25 år, Jens Ole Lefevre, blev leder af Museet på Sønderborg Slot og afløses fra 1. januar 1995 af mag.art. Gudrun Gorm-

sen. I de mellemliggende 16 måneder har arkivar Niels Mortensen også været leder af museet.

Skive Kommune satte 500.000 kr. af på anlægsbudgettet for 1994 til at påbegynde en museumsudvidelse og Kultur- og Fritidsudvalget i Skive nedsatte en embedsmandsgruppe til at udarbejde forslag til udvidelsen. Gruppens forslag blev forelagt i juni 1994. Den peger på, at Resenlund - det tidl. Krabbesholm Sanatorium - kunne være et velegnet sted at placere to store museer.

I maj 1993 markerede museet LO Skive-egnens 100 års jubilæum med en udstilling om »Arbejderliv«, hvorefter det

holdt en udstillingspause på godt et år. I september 1994 markeredes Skive Havns 125 års jubilæum med udstillingen »Havnen midt i Jylland«, og i oktober-november 1994 kulminerede »arkæologiens år« på Skive Museum med udstillingen om »Daugbjergmanden« - moseliget fra Søgårds Mose.

Udover udstillingen om »Daugbjergmanden« har »arkæologiens år« også budt på foredrag, åbne udgravninger, flinthugning, filmforevisninger, vandreture, udflugter o.m.a.

I det hele taget har der været stor aktivitet på og uden for museet. I 1994 begyndte museerne i Skive at udsende et fælles program. I løbet af året kom der tre programmer med ialt 78 tilbud. Langt de fleste arrangementer har været en

succes med deltagerantal, der nogle gange har givet os grå hår i hovedet - for hvad gør man, når der gang på gang kommer flere, end der er plads til?

Når det kunne lykkes at lave så mange vellykkede arrangementer, skyldes det først og fremmest, at Skive Arkæologiforening og Historisk Samfund sammen med museernes bestyrelser har påtaget sig at stå for en væsentlig del af arrangementerne.

Arkæologerne har som sædvanligt gravet flittigt. I 1993 bl.a. ved Tværgade, på Resengård og i Vestsalling i forbindelse med nedgravning af naturgasledninger. I 1993 gennemførte museet ialt 23 udgravninger. I 1994 prægedes arkæologernes arbejde især af den store udgravning i forbindelse med 1. etape af

Mads Slot, kludesamler Mads Geddes efterfølger.

Der graves hedetørv.

den nye omfartsvej fra Ny Viborgvej til Herningvej.

Leder: Niels Mortensen (konst.)

Åbningstider: 1.10.-31.5.: tirsdag-søndag 14-17, 1.6.-30.9.: mandag-fredag 11-17, weekends 14-17.

Spøttrup lokalhistoriske arkiv
Ålbækvej 18, Lihme, 7860 Spøttrup
Tlf. 97 56 05 02, fax 97 56 01 38

Sæson 93/94 har været præget af registreringen af de originale dokumenter på EDB, som er fuldført d. 1. november. Vi har valgt at bruge biblioteksprogrammet, der både indeholder decimalsystemet og person- og titelsøgning. Da vi ikke har et brandsikkert rum på skolen, er originaldokumenterne placeret i kælderen på

kommunekontoret i Ramsing. Kildematerialet fremskaffes fra gang til gang mod bestilling.

93/94 har også været præget af projekt »Det levende billedarkiv«, hvor arkivet har fået en stor opbakning fra lokalbefolkningen. I alt resulterede det i ca. 23 timers videobånd. Der forestår nu et større registreringsarbejde af disse, inden de kan anvendes til studieformål. Filmene indeholder en mængde spændende emner som Vestsallingbanen, mejerierne, landmandsliv, teglværker, byggerier, katastrofer, familiefester.

Da registreringsarbejdet delvist er tilendebragt, vil arkivet atter være åben for modtagelse af arkivmaterialer, det være sig personlige papirer, breve, skøder/

pantebreve, erindringsbeskrivelser, slægtsbøger m.m.

Arkivet havde i sidste sæson et gennemsnitligt besøgstal på 13 pr. aften.

Arkivleder: Ib Svenningsen
(tlf. 97 56 01 38)

Åbningstider: 2. og 4. tirsdag 19-22
(september-maj)

Sundsøre lokalhistoriske Arkiv Floutrupvej 7, Selde, 7870 Roslev

Til arkivet indkom i 1993 ialt 84 store og små afleveringer, der alle er færdigregistrerede og arkiverede.

Blandt afleveringerne tæller alene filmafleveringer 16 numre. Det er ikke meget set i forhold til, hvad der er kom-

met ind i byerne, men filmindsamlingen og det deraf følgende arbejde har i 1993 alligevel været meget tidskrævende. De kommende år bliver det en opgave at få overspillet de mange filmklip fra Sundsøre, der ligger på film i andre arkiver.

Folkebiblioteket i Sundsøre kommune sammenlagdes i 1993 med biblioteket i Skive. De lokale biblioteker blev nedlagt og erstattet af bogbus. Arkivet fik lov til at udtage alt, hvad der fandtes relevant i arkivsammenhæng. Ved den lejlighed kunne arkivets håndbibliotek forøges med ca. 300 bind kulturhistorie, topografika og opslagsbøger samt en samling af Aakjærs udgivelser. Bøgerne i håndbiblioteket er opstillet efter SLAs søgesy-

Niels Sørensen skriver om dette fotografi: »Sallings bedste Husmandsko, der tog første Præmie og Ærespræmie ved Dyrskuet i Aar. Den tilhører Kr. Sønderup, Vejby. Man kan nok se, hvad der er Hovedordet i den Sætning: Det er ikke Manden, men Koen der skal foreviges; men jeg kan ikke godt lide at klippe Manden fra, da han er saa talende.«

Blikkenslager Jørgen Rondt, der var af rakkerfamilie, sammen med sin kone.

stem (biblioteksgrupper), og kan lånes. En udlånsprotokol er fremlagt i arkivet. Af årets høst kan iøvrigt nævnes: Skive Venstreblad fra 1934/35-1937, indbundet i 5 bind. Aviserne er samlet af journalist Chr. Bønding i hans læreår på bladet. Han var født i Jebjerg d. 25.1. 1917 og blev senere redaktør og indehaver af et mindre pressebureau. Bønding døde i Ringe d. 4. 8. 1990, og hans personlige ejendele befinder sig på arkivet i Ringe.

(Junget)-Grætrup Brugsforening er stiftet 15.1. 1899. De første år lejede man sig ind i Grætrup gl. skole på Fjordvej. Til arkivet er indsamlet papirer fra brugsforeningen, bl.a. navnelister,

kontrakter og love m.v. fra starten i 1899, forhandlingsprotokoller 1899-1925, dividendebog 1899-1925. Fra foderstofforeningen (Grætrup Lokalforening) dividendelister m.m. fra starten i 1923 ff.

En væsentlig aflevering (1986/11) af overfartsbøger m.m. fra motorfærgerne »Hvalpsund« er suppleret med tilsynsbøger 1927-1975 og billetregnskabsprotokoller 1981-1988.

En anden tidligere aflevering (1986/46) er suppleret med bl.a. kaldsbreve og anbefalinger for forskolelærere inde i Åsted, Anne Kathrine Jungersen.

Som eksempler kan også nævnes: Hovedbog for Breum Vandværk 1926-

37, forhandlingsprotokol for Åsted Forsamlingshus 1962-67 og »kransebøger« m.m. fra »Johannes Blomster« i Breum.

Som opfølgning af et kommuneplansmøde i Breum i forsommeren 1993 indledtes et samarbejde med Fur Museum med det formål at øge informationen om natur- og kulturhistoriske seværdigheder etc. i Salling, bl.a. ved opsættelse af et antal »informationshuse« med oplysninger om lokale forhold - og henvisninger til andre lokaliteter, museer m.v.

Samarbejdet udvidedes snart med turistinteresserede, og der dannedes en gruppe med det formål at fremme såvel den lokale interesse for de kulturrige landområder og kommunen, som for den udefra kommende turisme. Efter flere møder i efteråret stiftedes »Sundsøre Kommunes Turistsamvirke« - med repræsentation fra arkivet. Især er det arkivets ønske at fremme information om og adgangsforhold til de »skjulte seværdigheder«, f.eks. med henvisninger til og markeringer af stederne, informations-tavler, afklaring af adgangsforhold, udarbejdelse af vandreture og cykelstier, naturvandringer, foredrag, foldere, udstillinger osv.

Samarbejdet med og arbejdet i turist-samvirket fortsætter i 1994, og forventes at blive det store arbejdsområde i de kommende år, også for arkivet.

Årsmødet 1993 holdtes den 5. maj i Breum sognegård. Efter dagsordenen fortalte projektleder Jesper Hjerminde »Eventyret om filmen« - om filmens og smalfilmens historie - og om projektet: »Gamle film på ny - det levende billed-

arkiv« og viste udvalgte klip fra de overspillede film.

Til årsmødet var udarbejdet en plancheudstilling med fotos og beskrivelser af 20 kendte frysehuse i det nuværende Sundsøre kommune - og om andre små andelsvirksomheder som »Andelsvaskekredsen Alliancen«.

Arkivet har nu 125 personlige bidragydere.

Arkivleder: Knud Erik Jacobsen (97 59 51 61)

Åbningstid: onsdag 14-17

Fotografierne, der illustrerer årsberetningerne fra egnens arkiver og museer, er taget af træhandler Niels Sørensen, Lem. Niels Sørensen var medlem af Historisk Samfunds første bestyrelse. Han var yderst aktiv i bestræbelserne på at få opbygget en »Historisk Samling« i Skive, forestod arkæologiske udgravninger for Nationalmuseet og deltog i rejser af fredningssten på forhistoriske minder. Niels Sørensen interesserede sig også for de gamle arbejdsmetoder i landbrug og fiskeri. Han interviewede en lang række gamle bønder, husmænd, landarbejdere - og deres koner. Interviewene blev indsendt til Dansk Folke-mindesamling, men mange af dem blev også bearbejdet til artikler i bl.a. Skive Folkeblad. I forbindelse med interviewene fotograferede Niels Sørensen ofte de gamle, mens de viste nogle af de gamle arbejdsmetoder. Fotografierne findes idag på Skive Museum.

Historisk Samfund for Skive og Omegn 1993-94

Foreningens hovedaktivitet i det forløbne år har som altid været udgivelsen af »Skivebogen«. Der var indkommet så mange og vægtige bidrag, at vi besluttede at udvide bogens sidetal, hvilket økonomisk betød, at vi måtte tære godt 8.000 kr på kassebeholdningen. Men vi har heldigvis fastholdt medlemstallet på 555 og »Skivebogen« har solgt pænt i bogladerne. Vi vover også i år at trykke »Skivebogen« i samme omfang som i 1993-94, fordi »Brugsforeningsbevægelsens Støttefond« har ydet foreningen et tilskud på 10.000 kr. til trykning af Magnus Vistisens artikel: »Brugsforeningsbevægelsen i Sydvestfjends.«

I »Skivebogen 1993« bragte vi bl.a. to artikler, hvis emner er yderligere belyst gennem opfølgende foredrag. Det drejer sig om Aksel Pedersen: »Sognekommunernes sidste ti år« og Inger Johannesen: »Da grundtvigianismen kom til Salling«. Aksel Petersen holdt i vinter foredrag på Skive Museum, og senere bad vi tidligere højskoleforstander Kristian Schultz Petersen holde foredrag i Lyby kirke om »Højskolen i Salling i vort århundrede«. Kristian Schultz Petersen fortalte inspirerende og spændende om livet på Krabbesholm Højskole og om skolens skiftende forstandere, før han selv trådte til i 1950'erne.

Han havde en tilhørerskare på 85 mennesker, som var mødt op til Historisk

Samfunds årlige udflugt på den sidste søndag i august. Forinden havde gdr. Henning Borup Svendsen fortalt om personligheder i Jebjerg og Lyby, som han huskede dem fra sin barndom på egnen. Tilhørerne fik også vejledning om turen til Salling Ungdomsskole, hvor skuespiller Asta Esper Andersen professionelt og dynamisk fortalte om faderen, mejerist Esper Andersen og hans venskab med Jeppe Aakjær. Alle var betaget af den nu 77-årige skuespillers levende fortælling og oplæsning af Aakjærs digte. Turen sluttede med forstander Kaj Riis' venlige forevisning af udstillingen i laden på Jenle.

Historisk Samfund har i foråret deltaget i Skive kulturuge, bl.a. med en billedudstilling om højskoler i Salling 1851-1940, en udstilling, som også har kunnet ses på Krabbesholm Højskole og på Salling Ungdomsskole i Jebjerg.

Foreningen har sammen med bl.a. Arkæologiforeningen forsøgt at styrke interessen omkring Skive Museum. Vi har ud over Aksel Pedersens foredrag arrangeret en aften med arkivar Knud Erik Jakobsen om »Østsallings seværdigheder« og har i museets forhal - på snæver plads - forestået en matiné, hvor Salling Spillemand med Peder Thygesen som dirigent spillede afbrudt af dirigentens historiske beretning om Spillemandenes virke.

Vi kunne glæde os over et fint besøgstal til alle arrangementer. Det er glædeligt, for uden folkeligt engagement for det lokalhistoriske står politikerne svagere i realiseringen af de spændende og kostbare planer om at flytte museerne til Resenlund.

I museets bestyrelse, hvor jeg er repræsentant for Historisk Samfund, har vi med glæde modtaget den embedsmandsrapport om museernes fremtid, som nu er nået til politikerne i Skive Byråd. Vi håber, at planerne bl.a. med en positiv indstilling fra Viborg Amtsråd kan realiseres i dette årtusinde.

Skive byhistoriske Arkiv med Niels Mortensen i spidsen, fungerer, som det måske er bekendt, som vor forenings sekretariat. Der skal lyde en tak til Niels Mortensen, som i det forløbne år har ydet en utrolig stor arbejdsindsats i sit dobbelte virke som byarkivar og konstitueret leder af Skive Museum. På arkivet har han gennem hele året på frivillig og gratis basis været bistået af vort æresmedlem og mangeårige formand Svend Mortensen. Tak Svend, for din hjælp der.

Under Niels Mortensens dynamiske ledelse har der været et meget højt aktivitetsniveau på museet og Skive byhistoriske Arkiv. Det fremgår bl.a. af museernes efterårsprogram 1994. Historisk Samfund bidrager med 2 foredrag, det ene ved tidl. gymnasielektor Gerhard Tybirk om Stednavne i Salling og Fjends og det andet ved fhv. seminarielektor Jens Ejsing: »Söen hãj` vi æ mø`t i Salling.« Bogen er barndoms- og ungdomserindringer - skrevet på sallingprog. Jens Ejsing har udviklet et Sallings

skriftsprog, bl.a. rådgivet af Institut for Jysk Sprog og Kulturforskning på Århus Universitet. En fornem præstation, en fin velillustreret bog, som kan købes i boghandlen for 120 kr.

Også en anden bogudgivelse skal nævnes, nemlig: »Havnen midt i Jylland. Skive Havn 1869 - 1994«, der udkom 3. september og koster 105 kr. To af bidragerne er Rud Kjems og Niels Bonnesen, der begge sidder i Historisk Samfunds bestyrelse. Niels Mortensen har redigeret bogen og skrevet flere artikler.

Det er foreningens agt i foråret 1995 at afholde en jazz-matiné i Skive Museums foyer, hvor lærer Rud Kjems med et 7 mandsorkester vil spille jazz, man har lyttet til gennem årene i Skive Jazzklub. Seminarielektor Ole Østerby vil kæde musikken sammen med historiske betragtninger fra klubbens liv.

På generalforsamlingen på Salling Ungdomsskole blev Henning Borup Svendsen og Rud Kjems genvalgt til bestyrelsen. Endelig blev årets regnskab, der ses omstående, forelagt og godkendt.

Skive Museums bestyrelse har nu besluttet at ansætte mag. art. Gudrun Gormsen som ny leder af Skive Museum. Gudrun Gormsen har tidligere været museumsinspektør i Hobro og på Hjerl Hede. Fra Historisk Samfunds side glæder vi os til det fremtidige samarbejde.

Poul Tolstrup

HISTORISK SAMFUND FOR SKIVE OG OMEGN

Driftsregnskab for perioden 1/8 1993 - 31/7 1994.

(I hele kr.)

Indtægter:

Kontingenter, medlemssalg af årbøger	kr. 36.820
Salg af ældre årbøger	kr. 916
Salg af bøger til ikke-medlemmer	kr. 19.740
Regulering af bogbeholdning	<u>kr. 1.000</u>
	kr. 58.476

Tilskud:

Afholdsfonden	kr. 1.000
Kulturministeriet.D. H. F.....	kr. 4.790
Renteindtægter.....	<u>kr. 329</u>
	kr. 64.595

Underskud	<u>kr. 8.177</u>
	kr. 72.772

Udgifter:

Trykning af årbøger	kr. 55.875
Porto og distribution	kr. 5.981
Annoncer	kr. 1.067
Kontingenter DHF m.fl.	kr. 1.823
Gaver	kr. 1.013
Historisk Vandring.....	kr. 3.254
Forsikringer	kr. 817
Udarbejdelse af regnskab 92/93	kr. 2.000
Renteudgifter Skive Offset	<u>kr. 942</u>
	kr. 72.772

Status pr. 31. juli 1994.

Aktiver:

Indestående i Pengeinstitutter	kr. 19.606
Indestående på postgiro	kr. 4.751
Beholdning af bøger - nedskrevet til	kr. 4.500
Bostrup Tinghøj, ejendomsværdi pr. 1/1 1991	<u>kr. 24.300</u>
	<u>kr. 53.157</u>

Passiver:

Egenkapital:

Saldo pr. 1/8 1993	kr. 40.034
Bostrup Tinghøj opskrevet til ejendomsværdi	kr. 21.300
Årets Underskud	<u>- kr. 8.177</u>
	<u>kr. 53.157</u>

Indholdsfortegnelse

Signe Bjerre Tybjerg: Små glimt fra Skives Kirkeliv	5
Olav Jensen: Sagaen om Skive Jernstøberi	23
Poul Ebbe Nielsen: Sallingsyssels bronze- og jernalderhøje - bliver de bevaret godt nok?	61
Peter Ussing Olsen: Fra Christines poesibog	69
Magnus Vistisen: Brugsforeningsbevægelsen i Sydvestfjends	74
Fra arkiver og museer	145
Historisk Samfund 1993-94	156

ISBN 87-87346-00-1

